

เรื่องตำนานสถานที่ และ วัตถุต่างๆ

ห้องขจร
959.35
ว148ร



เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง

นับเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๕

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒

THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป

โปรดให้พิมพ์ในารมของพระชันษา

เมื่อจุล ๑๑ พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ปรากฏว่าฉายครั้งแรก
นายเมือราวัณ ปะทะ พ.ศ. ๒๓๕๘



พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศีล
นายเมือปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ นับเป็นพระบรมราชาลักษณ์
หลังที่สุด มีนายภายหลังพระบรมรูปองค์นี้ แต่รูปหมู่นายเมือ
เจ้าเมืองสิงคโปร์มาเผ่าที่หัวกอ เมือปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑



สถานที่ต่าง ๆ

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง

ภาคที่ ๑ ที่ทรงสร้างในกรุงเทพฯ

ในบริเวณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ที่ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท โปรดให้สร้างพระที่นั่งมณฑลมาลา
ขึ้นตรงที่สุดมุขด้านใต้เป็นที่เสด็จออกข้างใน แลให้ทำฉากลงมณฑล
เขียนลายเรื่องอินทวาทินิเทศท้าวทึงส์สวรรค์ กันสักร่มขุไต้แทนม่าน

ที่บริเวณพระมหาปราสาท โปรดให้สร้างปราสาทโถงบนกำแพง
แก้วทางด้านตะวันออก พระราชทานนามว่า พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์
ปราสาทองค์ ๑

ทางด้านตะวันตกพระมหาปราสาท ทรงมณฑปลงใต้โปรด
ให้ก่อเขาไกรลาสไว้สำหรับเป็นที่ทรงพระองค์เจ้าโลกันต์แลหม่อมเจ้า
เกสากันต์

ประตูกำแพงแก้วบริเวณพระมหาปราสาทเดิม เป็นประตูหุ้ม
โปรดให้สร้างเป็นประตูหุ้มยอดมณฑปเหมือนกันทุกประตู

ประตูพระราชวังชั้นใน ๒ ข้างพระมหาปราสาท โปรดให้สร้าง
เป็นประตูพรมพักตรียอดปราสาท อย่างประตูพระราชวังในพระนคร

ศรีอยุธยา พระราชทานนามประตูข้างฝ่ายขวานอกว่า ประตูพรหม
โสภา ข้างฝ่ายวันตกกว่า ประตูพรหมศรีสวัสดิ์

(สิ่งซึ่งทรงสร้างในบริเวณพระมหาปราสาท ยังคงอยู่จนทุกวันนี้
ทุกอย่าง เว้นแต่ฉากกันมุกไต้บนรอมเอียงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคียงวันรียาไฉนหอพระสมุท ฯ สำหรับ
พระนคร)

ในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

โปรดให้รื้อกำแพงบอกพระปรีชาธรรมพระภิกษุสามเณรที่อยู่ริมหอพระ
ปิต ย้ายไปปลูกข้างหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงทักเฝ้าเกม
ให้ปลูกกำแพงสำหรับข้าราชการพักขึ้น ๒ หลัง

(กำแพงบอกพระปรีชาธรรมข้างพระที่นั่งอมรินทร ฯ เกมเห็นจะมี
หลังเดียว จะสร้างมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ หรือพึ่งมาสร้างขึ้นเมื่อในรัชกาล
ที่ ๓ หาทราบชัดไม่ ปรากฏแต่ว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๓ มีพระภิกษุสามเณร
เข้ามาเรียนหนังสือมากจนที่เฝ้าไม่พอ จึงทรงพระราชศรัทธาโปรดให้
จัดพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทเป็นที่พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปรีชา
ธรรมทั้ง ๔ มุข มีอาจารย์บอกมุขละคน ครั้นสิ้นรัชกาลที่ ๓ พระมหา
ปราสาทต้องเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพ จึงย้ายการบอกพระปรีชา
ธรรมไปบอกแก่พระวชิรวิชิตพระศรีรัตนศาสดารามอยู่ชั่วคราว พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้ทำการบอกพระ
ปรีชาธรรมประจำที่ข้างเสมอไป จึงโปรดให้รื้อกำแพงเดิมไปปลูกที่หน้าวัด

พระศรีรัตนศาสดาราม ทรงเพิ่มเติมให้เป็น ๕ หลังเท่าจำนวนอากรัย
ซึ่งเคยขอก่อนพระมหาปราสาท พระภิกษุสามเณรเรียนพระปริยัติธรรม
ที่เก่งทั้ง ๕ นั้น ต่อมาจนรัชกาลที่ ๕ ถึง ว.ศ. ๓๐๘ (ปีขาล พ.ศ. ๒๔๓๓)
จึงได้ย้ายไปอยู่ที่มหาธาตุวิทยาลัย ทรงที่สร้างหอพระสมุดสำหรับ
พระนครทุกวันนี้ แลย้ายไปอยู่วัดสุทัศน์ในเวลาต่อมา เก่งที่สร้าง
หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้)

ที่กำแพงแก้วพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยทางด้านตะวันตก (เดิมเป็น
ประตูข้าง) โปรดให้ทำประตูประดับลวดลาย มีชั้นยอดประดับกระเบื้องสี
พระราชทานนามว่า พระทวารเทเวศร์รักษา กำแพงแก้วทางด้านเหนือ
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โปรดให้สร้างกำแพงแก้วชั้นใหม่นอกกำแพง
แก้วเดิมออกไป ทรงกลางทำประตูอีกประตู ๓ พระราชทาน
นามว่า พระทวารเทววิษาล แนวกำแพงแก้วด้านเหนือของเดิมวัดตรง
กลาง สร้างเป็นพระที่นั่งหลังขวางข้างหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยชั้น
หลัง ๓ เหลือกำแพงแก้วเดิมไว้ทั้ง ๒ ข้าง ต่อหลังขวางมาจนตรงมุม
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทำกำแพงแก้วสกัดทั้ง ๒ ด้าน มีประตูออก
พร้อมพักรับด้านละประตู ที่ตรงมุมกำแพงแก้วเก่าใหม่ต่อกันนั้นทำเป็น
ซุ้มตะเกียงทั้ง ๒ ข้าง กำแพงแก้วด้านเหนือของเดิมเหลือนวอมหต
(ซอกที่กล่าวมายังอยู่หมก เว้นแต่ซุ้มตะเกียงรื้อเสียแล้วทั้ง ๒ หลัง)

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เดิมมีเกยข้างทางด้านหุ้มกลองข้างเหนือ
โปรดให้แก้เป็นเกยพระราชยาน สร้างเกยข้างชั้นใหม่ทางด้านตะวันตก
(อยู่ทั้ง ๒ เกย)

พระที่นั่งราชฤดี

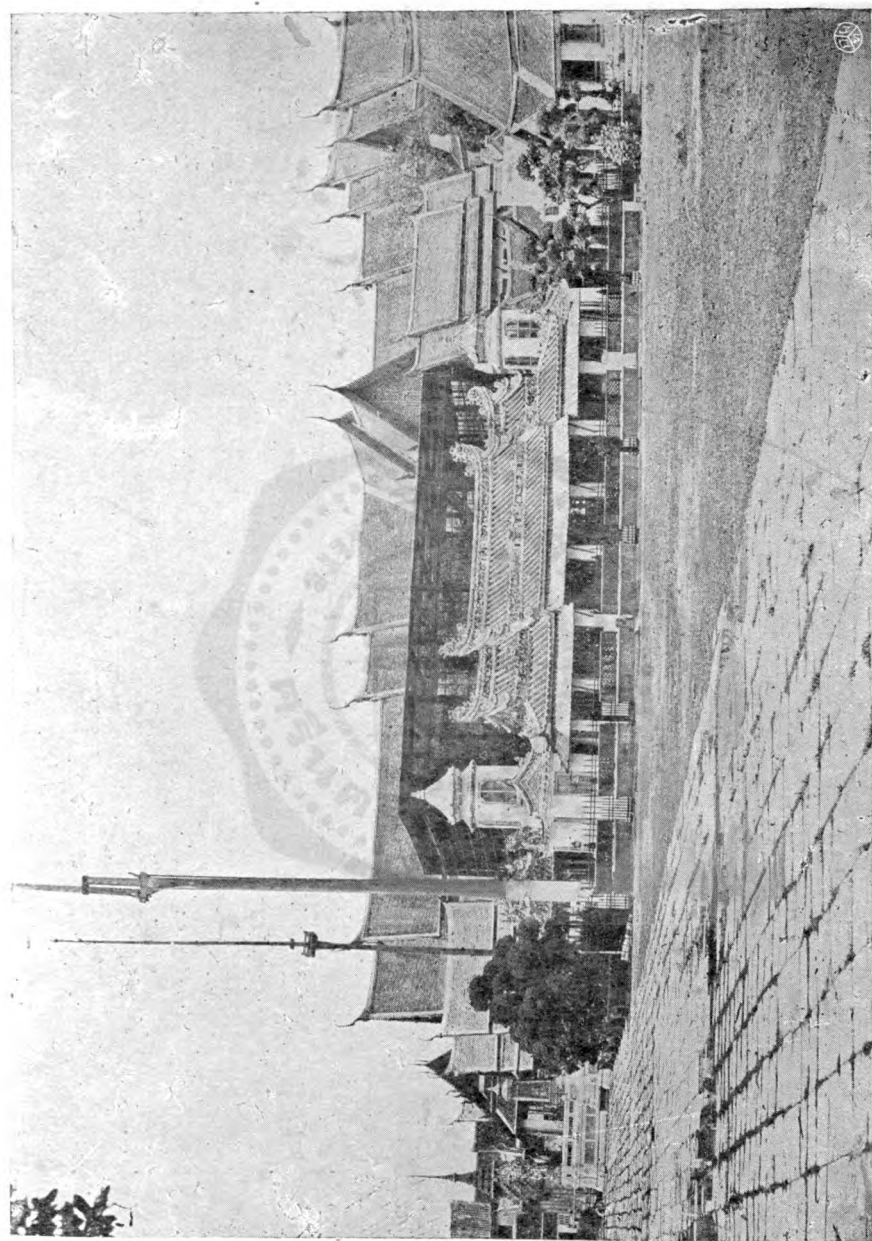
โปรดให้สร้างพระที่นั่งขึ้นข้างคานต์วันออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
องค์ ๑ เป็นตึก ๒ ชั้นอย่างฝรั่ง เป็นที่ประทับว่าราชการเวลาว่างออก
ขุนนาง พระราชทานนามว่า พระที่นั่งราชฤดี แลให้ทำประตูลับสำหรับ
เสด็จขึ้นข้างในจากพระที่นั่งราชฤดีทางหอพระสุลาลัยพิมานได้ฉีกทาง ๑

(พระที่นั่งราชฤดี ถึงรัชกาลที่ ๕ ของเดิมชำรุด โปรดให้รื้อ
ปลูกใหม่ แก้เป็นเก๋งจีน ต่อมาชำรุดจึงโปรดให้รื้อเสียทีเดียว เขา
นามไปพระราชทานพระที่นั่งโถงที่สร้างใหม่ที่พระราชวังคีรี พระที่นั่ง
ราชฤดีเดิมอยู่ตรงที่สร้างพระที่นั่งจักรทิพย์โยภาสทุกวันนี้)

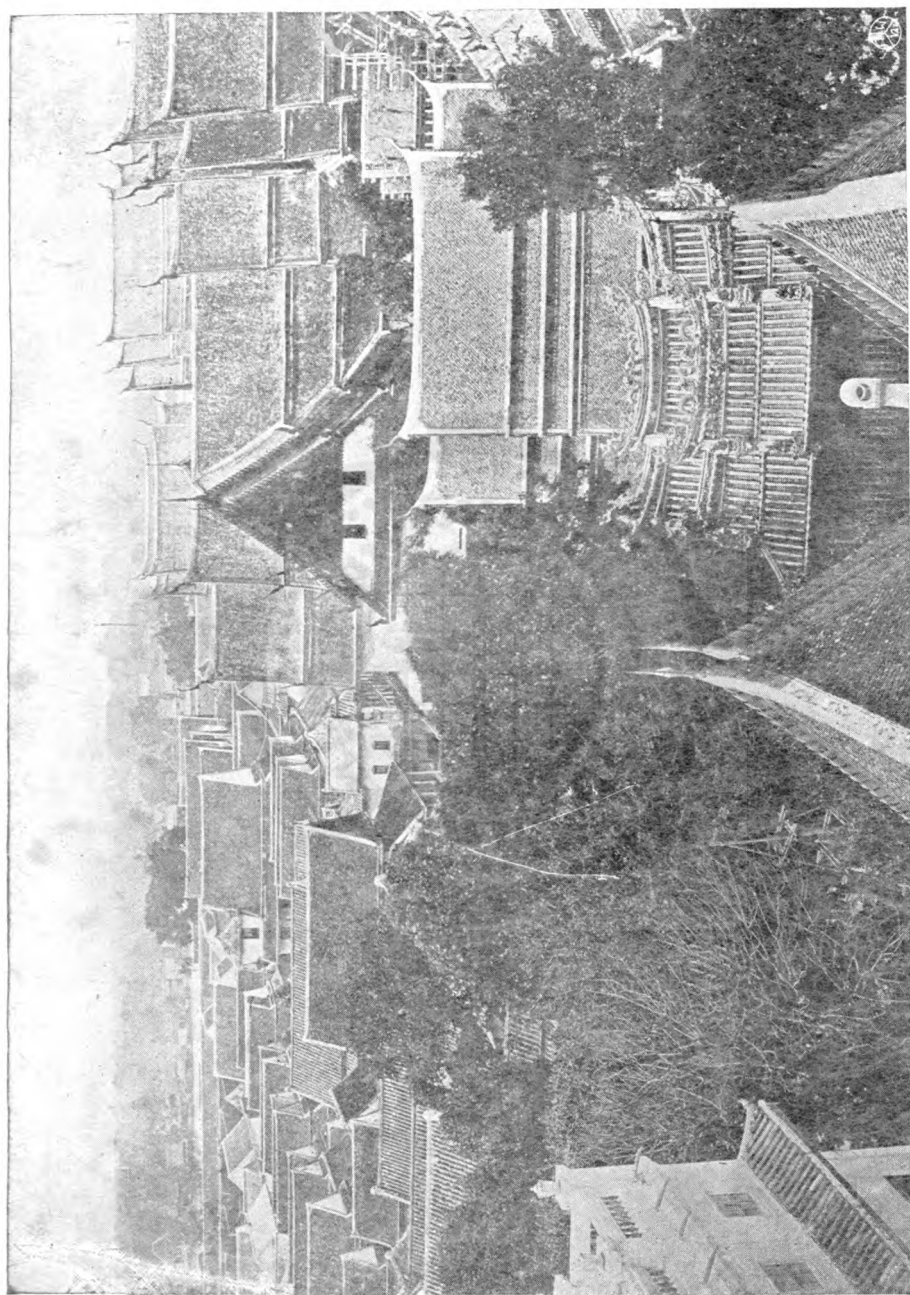
สกุณวัน

ที่ศาลาหน้าโรงช้างในแถวกระดางต้นไม้ค้ำ เดิมเป็นอ่างแก้ว
สำหรับปลูกบัว โปรดให้ถมสระสร้างทรงใหญ่ ในนั้นก่อภูเขาแลปลูกต้นไม้
ไม่สำหรับเลี้ยงนก เรียกบริเวณนั้นว่า “สกุณวัน” แล้วสร้างเก๋งรอบ
ทรงคานต์ละเก๋ง คานต์วันออกตรงพระทวารเทเวศร์รักษาออกมาเป็นเก๋ง
ที่ประทับ ชื่อว่าพระที่นั่งราชานุสาสน์เก๋ง ๑ เก๋งคานต์ให้ชื่อว่า เก๋ง
วรรณานารีเสด็จ เป็นที่นั่งในนั่งเก๋ง ๑ เก๋งคานต์วันตกชื่อว่า เก๋ง
วรเทพยสถาน ยาวกว่าทุกเก๋ง เป็นที่ไว้เทวรูป (แลชำระความฎีกา)
เก๋ง ๑ เก๋งคานต์เหนือชื่อว่า เก๋งสำราญมุขมาคยา เป็นที่ขุนนางนั่งเก๋ง ๑
มีเสาธงในบริเวณสกุณวันข้างคานต์เหนือ ๒ เสา เสาทางคานต์วันตกเป็น
แบบเสาธงฝรั่ง กลางวันชักธงตราแผ่นดินเวลาเสด็จประทับอยู่ในกรุง ฯ

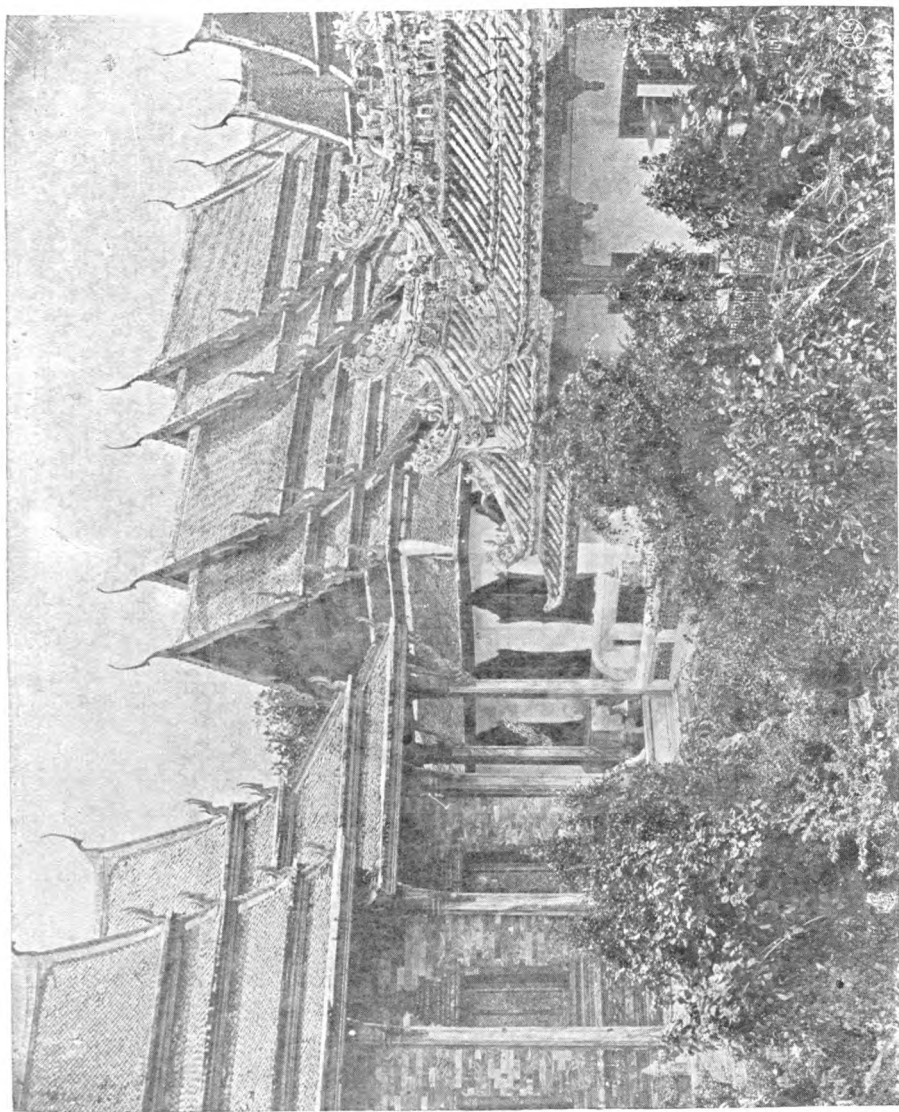
ศกฤณวัฒน์ (นางกรรณก วัฒนพานิช) (นางกรรณก วัฒนพานิช)



พระพุทธรูปและพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
ถ่ายภาพพระที่นั่งสุทไธสวรรย์



พระพุทธรูปยืน พระพุทธรัตนสถานอยู่ซ้ายมือ



ธรรม เป็นที่พระสงฆ์แสดงธรรมแก่ข้าราชการฝ่ายใน ทางด้าน
 ทวันตกของพระพุทธมนต์เกี่ยวกับที่ทรงมาคร โปรกให้สร้างปราสาท
 น้อยขึ้นองค์ ๑ เอลิมพระเกียรติยศรัชกาลที่ ๒ เป้าประคิษฐานพระ
 พุทธรูปต่างๆ แลคัมภีร์พระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๒ พระราชทานนามว่า
 มหิศรปราสาท แล้วโปรดให้กั้นบริเวณสวนขวาเดิมถึง ๑ รวมเป็นเขต
 ที่ซึ่งทรงพระราชอุทิศนี้ โปรดให้เรียกขานทั้งเขตว่า “พระพุทธรูปเวศน์”

กระแสพระราชดำริที่ซึ่งทรงสร้างพระพุทธรูปเวศน์นี้ มีแจ้งอยู่ใน
 ประกาศเฉลิมพระอภิเนาวนิเวศน์ เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒ ดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯ ทรงพระราฟั่งถึงกาล
 อันเป็นบูรพภาคสมัย ในขณะที่เมื่อกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาเก่ายัง
 ตั้งเป็นปรกตียุณั้น สมเด็จพระมรณายมหาราชเจ้าผู้ประกอบด้วย
 อิศวธิปไตยยศ จะให้ปรากฏพระนามตามบรรพตสยามวงศ์ ให้ทรง
 จักแรงสถาปนาพระราชวัง พระที่นั่งมหาปราสาทราชมหาสถาน เพื่อ
 จะเสด็จสุโขดำรงในไตรพิณฤกษ์ เป็นหมู่ ๆ สามคำบดบังสี่คำบดบัง
 เป็นเยี่ยงอย่างมาจน ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์
 เสด็จเจ้ถึงฉะลวราชสมบัตินี้ ได้ทรงจักแรงกรุงเทพมหานคร อมรรัตน
 โกสินทร์ มหินทรายุธยาหมื่น ในฉะลวบุรีพิศแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา
 มหานทีสำเภาแล้ว จึงทรงสร้างพระที่นั่งสองหมื่น มีนามพระที่นั่งคัสติ
 มหาปราสาท พระที่นั่งพิมานรัตยา พระปรัศว์ซ้ายขวานั้นหมื่นแห่งฝ่าย
 ทวันตก พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่ง

อมรินทร์วินิจัย นั้นหมู่หนึ่งฝ่ายทวันออก แลที่ในส่วนขวาทิศทวันออก
 พระที่นั่งหมู่ทวันออกนี้ ทรงสร้างไว้แต่พระตำหนักทองที่ประทับในสระน้ำ
 หลัง ๑ พลัษพลาที่เสวยวิมยปากอ่างแก้วหน้าเขาฟองน้ำหลัง ๑ ส่วนนั้น
 มีกำแพงแก้วล้อมรอบเป็นบริเวณ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเห็นว่าพระตำหนักทองแลพลัษพลา
 นั้น ย่อมมัก จึงโปรดให้ขยายสวนแลสระให้ใหญ่กว้างออกไป ก่อกำแพง
 ล้อมขึ้นนอกเป็นวงใหญ่ แล้วทรงสร้างพระที่นั่งทองสามหลัง มีคอก
 อย่างจีนอย่างยุโรปต่าง ๆ มากกว่าร้อย เรียบรายประทับอยู่โดยรอบ
 เป็นบริวาร เป็นที่ประทับสำราญพระราชหฤทัย ๆ ครั้นมาในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชศรัทธาโปรดให้รื้อคอก
 จีนคอกอย่างยุโรปทั้งปวงนั้นไว้ ไปปลูกสร้างถวายเป็นพระอารามนั้น ๆ
 เสียจนสิ้น คือก่อเขาคีลาปูนทั้งปวง ก็ให้ลากขนไปประทับประกาศ
 ในพระอารามหลวงทั้งหมด เป็นการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยังเหลืออยู่แต่พระที่นั่งใหญ่สามองค์
 กับพระที่นั่งเย็น อ่างแก้วแลโรงมหาสากกับซุ้มประตูสามแห่ง ทรง
 ดำรัสประภาษอยู่ว่าหรือไปถวายในพระอารามข้าง จะสร้างเป็นพระ
 อารามข้าง แลวิกส่งขไป การกึ่งคอยจนสิ้นแผ่นดินนั้น ครั้นล่วง
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแล้ว ถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้
 จึงทรงพระราชดำริว่า ถ้าจะให้หรือพระที่นั่งใหญ่สามองค์กับโรง
 มหาสากไปสร้างในพระอารามใด ๆ จะสร้างเป็นพระอารามใหม่ ตาม

พระราชดำริให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเล่า ก็ทรงรังเกียจ
 อยู่ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือจะเป็นที่เสื่อมเสียสายบุญพระเกียรติยศแห่ง
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้เป็นเจ้าของเดิมได้ทรง
 สร้างไว้ เพราะพระราชมณเฑียรสถานที่ใหญ่ ๆ ปรากฏ มีกำหนดว่า
 จะทรงสร้างในแผ่นดินนั้น จะไม่มีในพระราชวังน่ะเลย อย่างหนึ่ง
 ทรงระแวงว่าพระราชดำริให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะให้
 รัชไปถวายอุสาสร้างเป็นพระอารามดังนี้ เกลือกชรอยเทพยดาที่เป็น
 มเหศวรคักกานภาพ ที่สิ่งสถิตอยู่ในพระที่นั่งนั้นจะไม่เห็นชอบด้วย
 กรรม จึงบันดาลให้การร่อ ๆ รัง ๆ มาจนหาได้รัชไปไม่ดังนี้ เพราะฉะนั้น
 ครั้นจะให้รัชใหม่ขึ้นก็กลัวจะมีเหตุต่างๆ ไป ควรจะปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ ในที่
 เดิมจึงจะชอบ ถึงกระนั้นก็ไม่ควรจะทำ แลประกอบเป็นพระราชมณเฑียร
 สถาน เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ออกพระโองสวใน
 พระราชดำริที่ว่า จะถวายในพระพุทธรูปเป็นพระราชาธิศ เป็นการ
 ถวายพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น
 เพราะฉะนั้น จึงโปรดสถาปนาการแก้ไขแลปฏิสังขรณ์ขึ้นให้ดีกว่าเก่า
 แล้วขนานนามว่าพระพุทธรูปมณเฑียร แล้วทรงสถาปนาการสร้าง
 พระพุทธรูปต้นสถานหลัง ๑ เพิ่มเข้าในทิศตะวันออกพระราชมณเฑียร
 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น แล้วให้ก่อกำแพงแก้ว
 กันเป็นส่วนหนึ่ง ตั้งแต่ที่ทรงพระราชาธิศย่นสวนขวาตามมุขทิศพายัพ

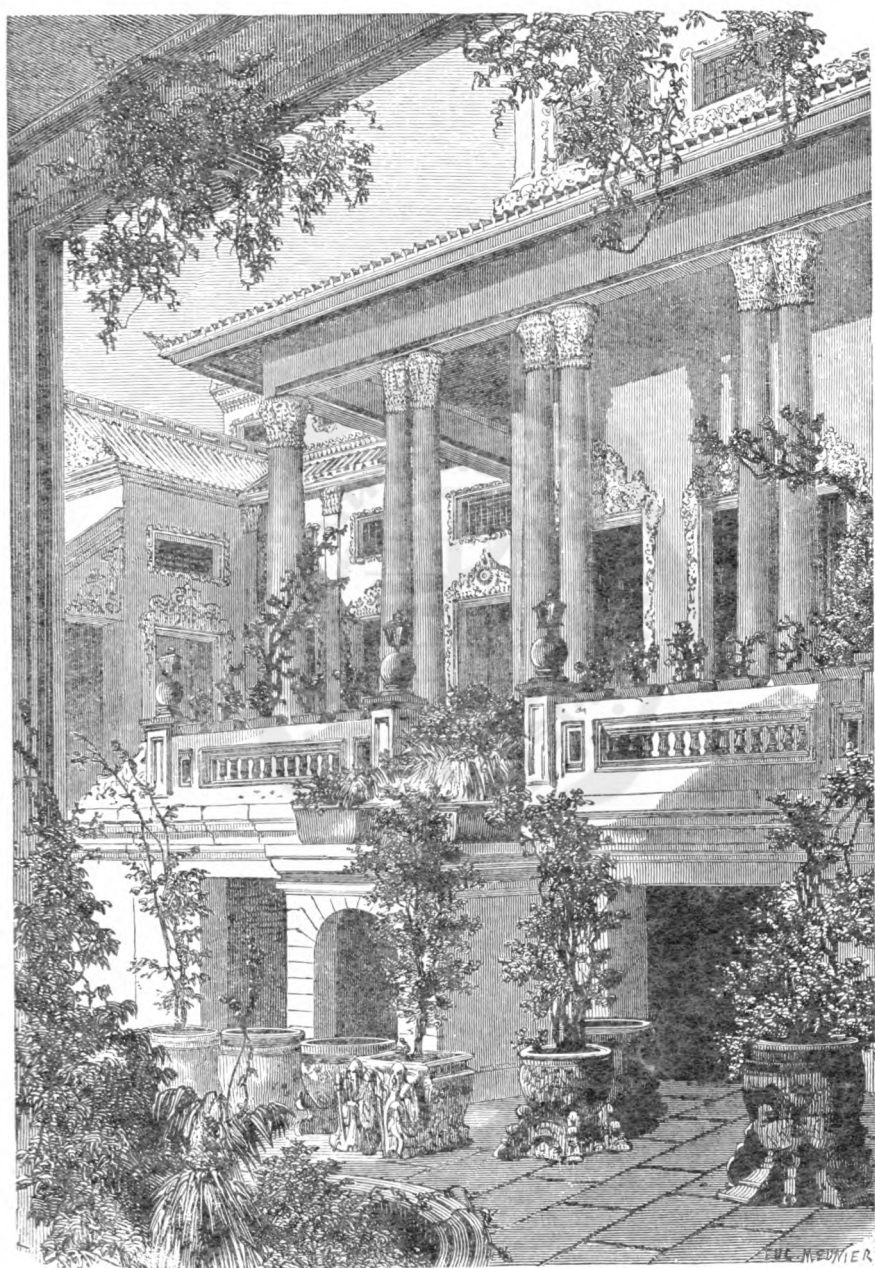
ยกเป็นพุทธเจดีย์สถานอารามภายในพระราชวัง เป็นที่ประดิษฐานตั้งพระ
 สถูปทองสุวรรณ สถูปบรรจุพระบรมพุทธรูปสำริดธาตุ แลพระพุทธรูปปฏิมากร
 แก้วผลึก แลพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ แล
 พระพุทธรูปปฏิมากรพิเศษต่าง ๆ ไว้เป็นที่นมัสการในพระราชวัง ทั้งวัด
 พระศรีรัตนศาสดาราม ขนานนามว่าพระพุทธรูปเวศน์อีกแห่งหนึ่ง” ดังนี้

ที่นอกกำแพงแก้วบริเวณพระพุทธรูปนทีบริขารข้างด้านตะวันออก ไปรด
 ให้ทำสวนปลูกพรรณไม้ดอกไม้ไม้มาแต่ต่างประเทศ ในสวนนั้นสร้าง
 ปราสาทน้อยอีกองค์ ๑ เป็นที่ประดิษฐานเทวรูปแก้วผลึกองค์สูง ๓๕ นิ้ว
 ทรงอุทิสเป็นเทพารักษ์สำหรับพระราชวังชั้นใน

(รัชกาลที่ ๕ จะทรงผนวชเมื่อพระบาท พ.ศ. ๒๔๑๒ ไปรดให้สร้าง
 พระที่นั่งทรงผนวชก็สังฆเสนาสนะขึ้นในบริเวณสวนดอกไม้ไม้ต่างประเทศ
 ข้างด้านเหนือต่อกำแพงแก้วพระพุทธรูปเวศน์ แลให้ปลูกพืชสีมาพระวิหาร
 พระพุทธรูปรัตนสถานเป็นพระอุโบสถที่ทรงทำสังฆกรรม ที่บริเวณสวน
 ดอกไม้ต่างประเทศข้างด้านตะวันออก ก็สร้างที่มณฑปข้าราชการอยู่ประจำ
 ของแลแก้ไขเป็นศาลาลานหน้าพระอุโบสถ เมื่อเสร็จการทรงผนวชแล้ว ก็วัด
 พระพุทธรูปรัตนสถานเป็นที่ข้างในทำพิธีพุทธบูชาต่อมา

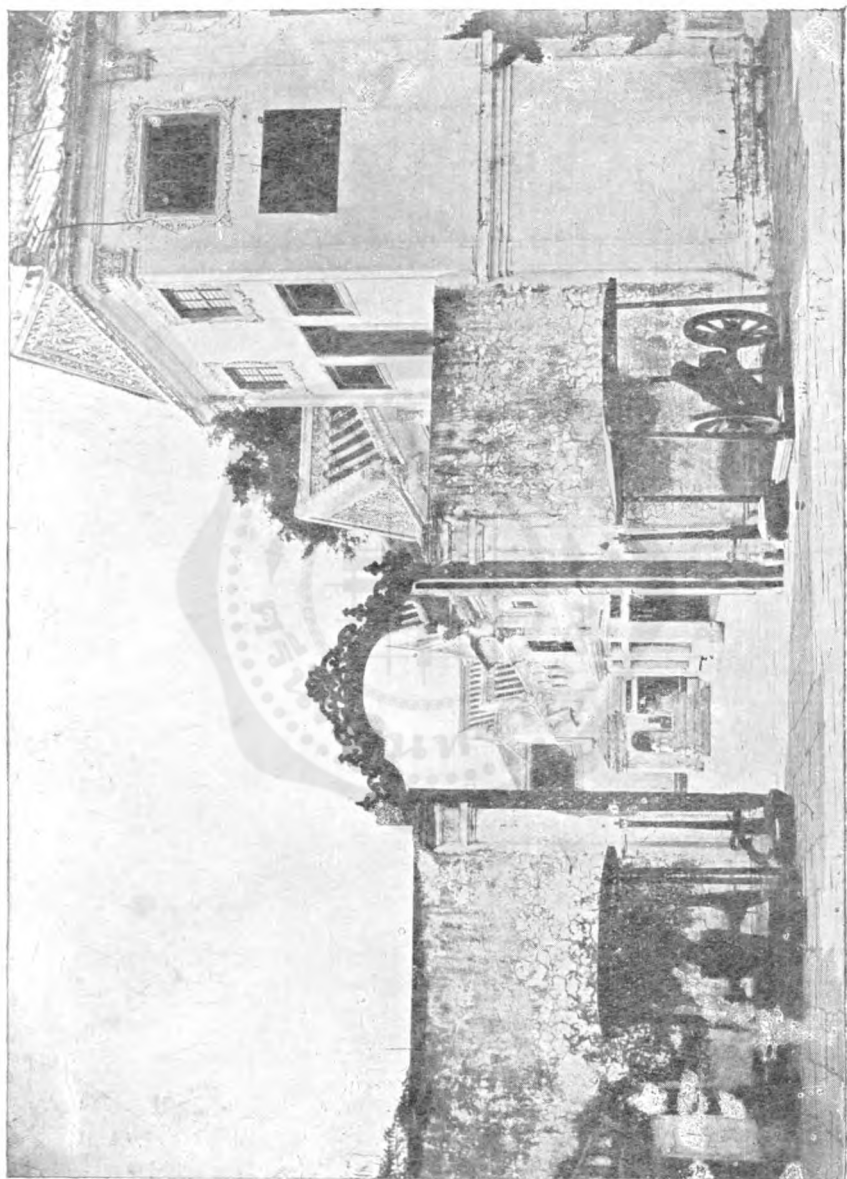
ครั้นแล้วมาหลายปีพระพุทธรูปนทีบริขารชำรุดมาก เพราะเมื่
 สร้างในรัชกาลที่ ๒ ทำเครื่องไม้เป็นโครง ครั้นนานมาไม้เสียซาก
 ถัดทุกไตรมาสลงจนพื้นวัดที่ระซ่อมแซม ได้แต่จะรอของเก็บ แล้ว
 สร้างของใหม่ขึ้นแทนทั้งหมดจึงจะคืนดี ทรงพระราชดำริเห็นว่า

มุกหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ณ พระอภิเนาวนิเวศน์



ทางเจ้าพระท่านอนนตสมาคม





พระโยชนที่ระไค้ ไม่คุ้มกับทุนที่ระคังลง จึงไปกรบเสียบังพระพุทธรูป
 มหาเมณเฑียรแลพระที่นั่งทรงธรรม ครบรักษาแต่มหิศรบัวสาทไว้อุณิม
 พระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ส่วนพระที่นั่ง
 ทรงผนวชกับสังฆเสนาสนะนั้น เมื่อทรงสร้างวัดเขษุมณเฑียรไปวัดให้
 รั่วไปปลูกในวันนั้น แล้วทรงอุทิศเป็นเสนาสนะของเจ้าอาวาส พระพุทธ
 รัตนสถานนั้นยังคงอยู่ทุกวันนี้)

พระอภิเนาวนิเวศน์

ในที่สวนขวาอันเหลือจากที่ทรงสร้างพระพุทธรูปนั้นนั้น ไปวัดให้
 สร้างพระราชมณเฑียรขึ้นใหม่หมู่ ๑ พระราชทานนามเรียกกรมทั้งหมด
 ว่า พระอภิเนาวนิเวศน์ เติมไปวัดให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ
 เป็นแม่กอง แต่คงมือสร้างได้ไม่เข้าสมเด็จ ก้าวพระยา ฯ นั้นถึงพิราลัย
 จึงไปวัดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กอง แลกรมขุนวราชนิเวศน์
 เป็นนายช่างสร้างต่อมาจนสำเร็จ พระที่นั่งแลสถานที่ต่าง ๆ ในพระ
 อภิเนาวนิเวศน์ มีนามต่างกันเป็น ๑๐ แห่ง คือ

๑ พระที่นั่งอนันตสมาคม (๒ ชั้น อยู่ตรงพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
 เข้ามา) เป็นท้องพระโรง หันหน้าไปทิศตะวันออก มีมุขด้านหน้า ๓ มุข
 มุขกลางยาว ๓ ห้อง แต่มุขหน้ามุขได้เป็นมุขโถงห้องห้องเดียว
 (ถึงรัชกาลที่ ๕ ก่อมุขกลางยาวออกไปหาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ไว้
 ทางในระหว่างพระที่นั่งทั้ง ๒ พระที่นั่งกระษัตริย์ แต่โดยปรกคติดอก
 กระทบเข้ามทางนั้นเป็นทางเสด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์)

๒ พระที่นั่งบรมพิมาน (๓ ชั้น ต่อพระที่นั่งอนันตสมาคมเข้าไป) เป็นพระมหามณเฑียรที่พระบรมมหาราชวัง แลเป็นที่รับแขกเมืองไว้ในที่โศภณด้วย (ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นที่ประทับฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่ใดทรงสั่งไว้ ตลอดอายุพระอภินาวินเวศน์)

๓ พระที่นั่งนงคราญสโมสร (๒ ชั้น อยู่ต่อพระที่นั่งบรมพิมานเข้าไป) เป็นท้องพระโรงใน แลเป็นที่เสวย

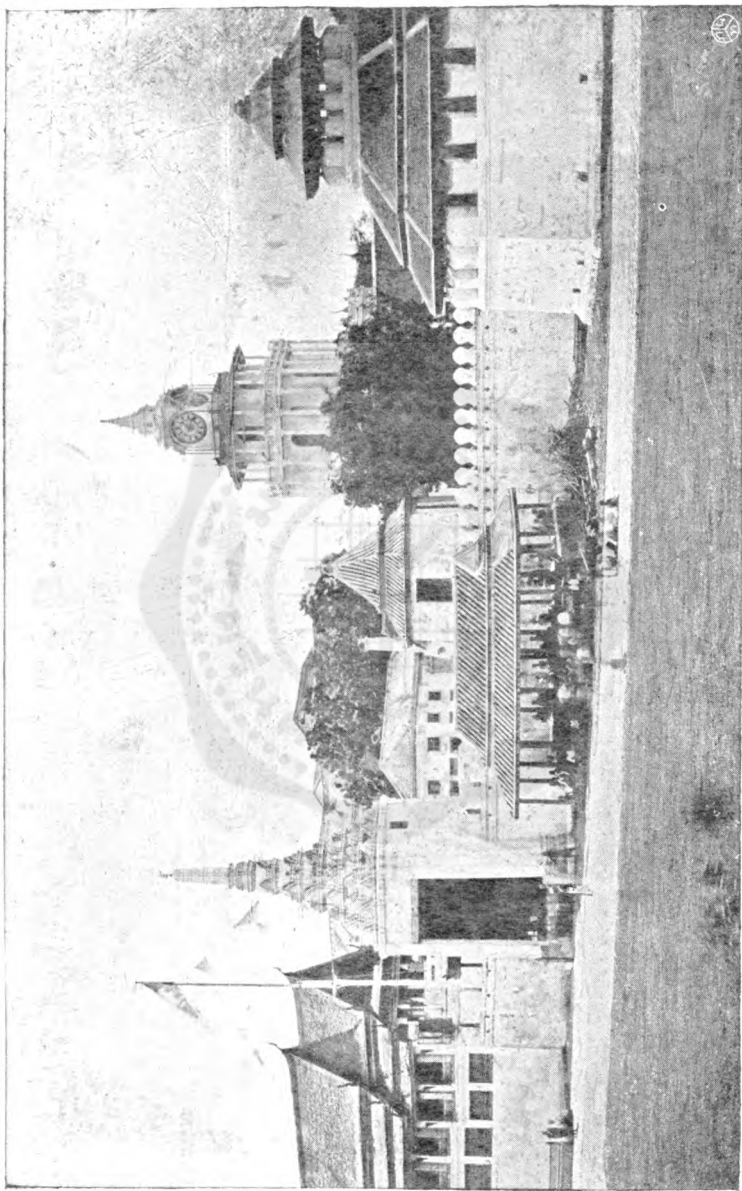
๔ พระที่นั่งจันทรทิพโยภาส (๓ ชั้น อยู่ข้างคาน้ำใต้พระที่นั่งนงคราญสโมสร) เป็นพระวิมานที่พระบรมมหาราชวัง

๕ พระที่นั่งภาคมาศจรัส (๓ ชั้น เหนือพระที่นั่งจันทรทิพโยภาสอยู่ข้างคาน้ำเหนือพระที่นั่งนงคราญสโมสร) เป็นพระวิมานที่พระบรมมหาราชวังแห่ง ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งภาคมาศจรัส

๖ พระที่นั่งมุลมนเฑียร พระตำหนักเดิมซึ่งเสด็จประทับเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ไปครั้นให้รื้อมาแก้ไขเป็นตึก ปลูกขึ้นในระหว่างพระที่นั่งภาคมาศจรัสกับบริเวณพระพุทธรูป (ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชศรัทธาโปรดให้รื้อไปปลูกที่วัดเขมาภิรตาราม ทรงพระราชอุทิศเป็นโรงเรียน โดยทำนองเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รื้อพระตำหนักของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระบรมราชชนนี ไปสร้างทรงพระราชอุทิศเป็นเสนาสนะเจ้าอาวาส มาแต่ก่อนนั้น พระที่นั่งมุลมนเฑียรยังอยู่จนทุกวันนี้)

พระที่นั่งอวดดักษิโน





๗ หอเสถียรธรรมปริต เป็นที่พระสวดพระปริต อยู่
ริมกำแพงพระอุโบสถด้านตะวันออกเฉียงเหนือข้างหน้าพระที่นั่ง
อนันตสมาคม

๘ หอราชฤทธิรุ่งโรจน์ เป็นที่ไว้เครื่องพระพิชัยสงคราม อยู่
ต่อหอเสถียรธรรมปริตมาทางตะวันตก

๙ หอโกชนัลลาลส เป็นที่มีการเลี้ยงโต๊ะพระวราชทาน คือ เลี้ยง
แขกเมืองเป็นต้น อยู่ข้างกำแพงพระที่นั่งอนันตสมาคม

๑๐ พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน (มิวเซียม) ที่ไว้สิ่งของ
ต่าง ๆ สำหรับทอดพระเนตร อยู่ข้างกำแพงพระที่นั่งอนันตสมาคม
(ในรัชกาลที่ ๕ รื้อพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน สร้างพระที่นั่งคิวาเลีย
มหาปราสาททรงนั้น)

๑๑ พระที่นั่งอุบลทศไฉน (นามขนานต่อสมัยตั้งข้างหน้าพระที่นั่ง
สุทโธทวารวดี อนันตสมาคม) เป็นพระที่นั่งสูง ๕ ชั้น ชั้นยอดมีนาฬิกา
& ก้าน สร้างในส่วนตรงหน้าพระพุทธรูป

บริเวณพระอุโบสถด้านตะวันออก มีเขื่อนเพชรเป็น
เขตข้างหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม มีประตูเขื่อนเพชรตรงมุมพระที่นั่ง
๓ ประตู ๆ ข้างใต้ชื่อประตูทักษิณสิ่งหรรษ์ ประตูข้างเหนือชื่อประตูศอก
สิ่งหรรษ์ ประตูกลางชื่อประตูเทวราชตำราญคร ตัวเขื่อนเพชรระหว่าง
ประตูคอนเหนือเป็นห้องอาลักษณ์ คอนใต้เป็นห้องเครื่องมหาคลัง นอก
เขื่อนเพชรแฉวงออกไปมีกำแพงสกัดแต่พระที่นั่งสุทโธทวารวดีมาหาเขื่อน
เพชร และมีประตูไม้ โค้งแทนประตูหุ้มอย่างเดิม ทั้งข้างเหนือและ

ข้างใต้ ภายในเขื่อนเพชรมีประตูอยู่ข้างกำแพงหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม
ประตู ๑ ชื่อประตูแดงราชกิจ เป็นเขตฝ่ายหน้าต่อกับฝ่ายใน ส่วน
บริเวณข้างฝ่ายในสร้างแถวเตี้ยตามเขตสวนขวาเดิมเป็นเขตทั้ง ๓ ด้าน
แลสร้างถนนทางพระมณฑปยาวตามทิศตะวันออกไปตะวันตก ขึ้น
เขตที่ต่อกับพระพทณีเวศน์ตอน ๑ ถนนนั้นเลี้ยวหักไปข้างใต้ทาง
หลังพระที่นั่งนงคราญสโมสรมานอนประตูราชสำราญ เป็นถนนที่
ขึ้นเขตพระที่นั่งกับเขตสวนที่ยังคงอยู่อีกตอน ๑

พระอภิเนาวนิเวศน์ ลงมือสร้างเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๓๙๕ สร้าง
อยู่ ๕ ปี ใกล้เคียงเฉลิมพระราชมณเฑียร เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๐๐
กระแสพระราชดำริห์ให้ทรงสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์ มีปรากฏอยู่ใน
ประกาศเทศาในการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรดังนี้

“ทรงพระราชดำริห์ให้สถาปนาพระที่นั่งราชมณเฑียรสถาน
ขึ้นใหม่อีกหนึ่ง มีพระที่นั่งหลายองค์ในองค์นี้ คือพระที่นั่งภาณุมาศมัย
ให้เป็นคู่กับพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัว ซึ่งอยู่บนกำแพงพระราชวังข้างทิศตะวันออกนั้น แลพระที่นั่ง
อนันตสมาคม พระที่นั่งบรมพิมาน พระที่นั่งนงคราญสโมสรมานอนประตูราชสำราญ พระที่นั่ง
จักรทิพโยภาส พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ พระที่นั่งมุนีมณเฑียร มีหอ
เสด็จบรรทมปรินิพพาน หอราชฤทธิรุ่งโรจน์ หอโกลนลีลาส แลพระที่นั่ง
ประพาสพิพิธฉัตรมงคลอยู่ในสถานนั้น ๆ ที่ควรโดยรอบคอบ พระที่นั่ง
มณฑปพระอภิเนาวนิเวศน์นั้น ทรงสถาปนาประคองฐานขึ้นทั้งนี้ ใ้จะ

ลุ่มหลงมัวเมาด้วยเขมูรพิกามคุณฤๅ ^๕ไม่เห็นพระไตรลักษณ์แล
 ความชราพยาธิมรณสังเวควัตถุนันท์ ^๕หามิได้ ^๕ซึ่งทรงสร้างชนทั้งน
 หวังพระราชหฤทัยจะให้ ^๕เป็นพระเกียรติยศแก่พระบารมีแผ่นดินประจุบัน
 นสืบไปภายหน้า ^๕ทั้งหนึ่งพระที่นั่งมโหฬารเกียรติยศ ^๕แลหนึ่งพระที่นั่ง
 ศุภสิทมหาปราสาท ^๕เป็นพระเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลก ^๕พระที่นั่งพุทธมโหฬารเกียรติยศ ^๕แลหนึ่งพระที่นั่ง
 สุทโธศวรียปราสาท ^๕เป็นพระเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ^๕หนึ่งในแผ่นดินประจุบันนี้ ^๕ได้มีทางพระราชไมตรีด้วยพระ
 มหานครใหญ่ ๆ ในแผ่นดินยุโรปแลทวีปอเมริกา ^๕ล้วนบรรดาซึ่งเป็น
 ประเทศไม่ต้องขึ้นแก่เมืองอื่นเมืองใดหลายพระนคร ^๕มีสิ่งของเครื่อง
 มงคลราชบรรณาการมาถวาย ^๕เจริญทางพระราชไมตรีล้นเกล้า ๆ หลาย
 อย่างต่าง ๆ ^๕ของจำพวกนี้จะทรงพระราชศรัทธาถวายบูชาพระรัตนตรัย
 ในพระอารามหลวงเสียดีกหาควรไม่ ^๕เพราะทุกที่มาจากเมืองเจ้าของเครื่อง
 ราชบรรณาการเหล่านั้นก็เข้ามาเนื่อง ๆ ^๕แล้วถามว่าเครื่องราชบรรณา
 การเหล่านั้นยังคงเก็บไว้เป็นทูลถกถึงทางพระราชไมตรีสืบไปหรือไม่ ^๕ครั้น
 เมื่อจะจัดประทับประดาในพระที่นั่งสร้างอย่างสยามตามอย่างช่างโบราณ
 ก็กลัวจะพานชักพระเนตร ^๕เป็นที่มิเย้ยของแขกเมืองที่มาแต่ประเทศยุโรป
 จะพึงว่าได้ ^๕ว่าของสำหรับใช้อย่างอื่นเอามาใช้อย่างอื่นไป ^๕เพราะฉะนั้น
 จึงโปรดให้ช่างสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์ ^๕โดยแบบอย่างทั่วทั้งที่ละม้าย

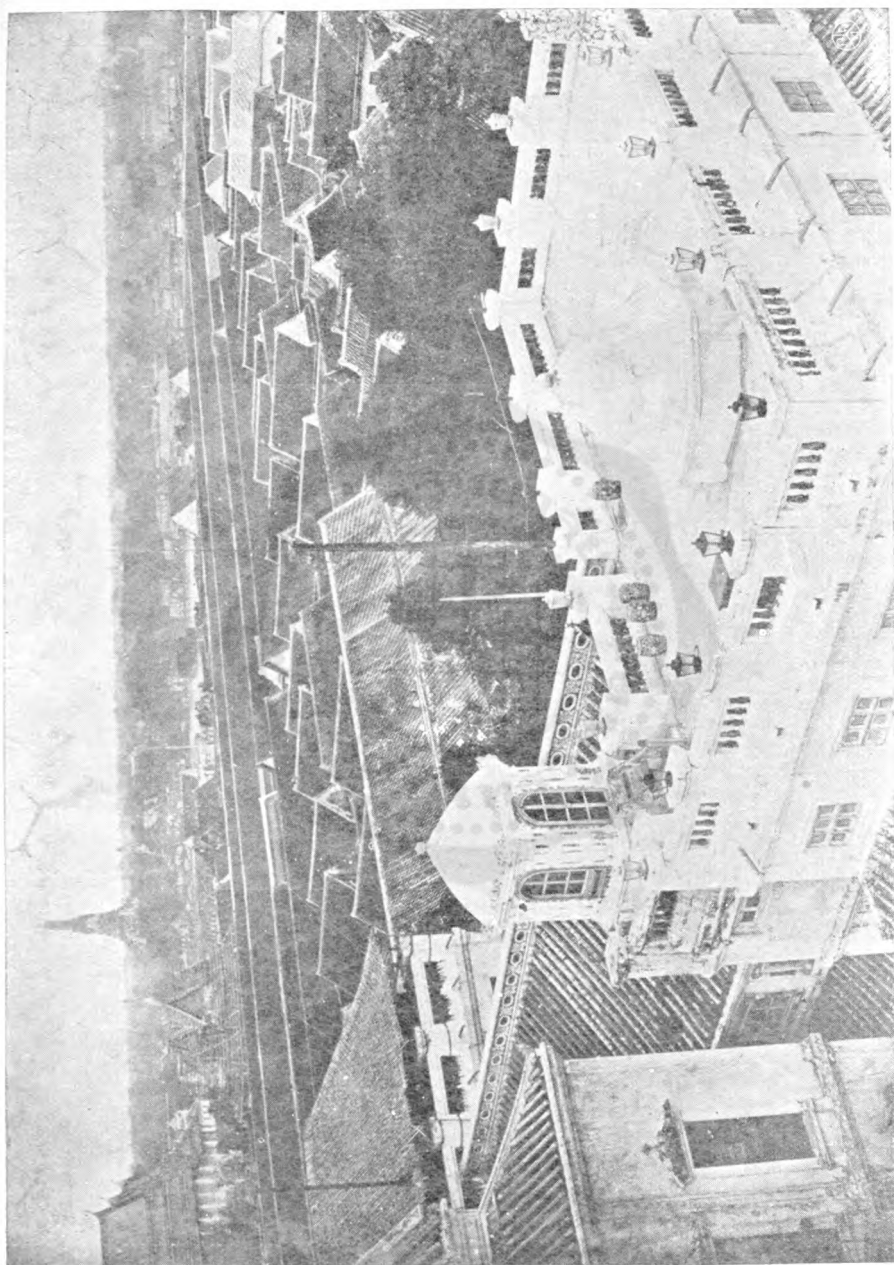
คล้ายกับราชินีเวคน์ ซึ่งมีในมหานครข้างโยรบีเยปฐพี เพื่อจะต้องทวงที
กับสิ่งเครื่องประดับประดาที่ไคมาแต่โยรบีเยมหานครต่าง ๆ ไว้สำหรับ
แขกเมือง แล้วลัดถึงทางพระราชไมตรีด้วยพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ใน
โยรบีเยปฐพี เพราะทอดพระเนตรเห็นของราชบรรณาการพิเศษที่กล่าว
มานั้นเอง ๆ นั้น” ดังนี้

(ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์แล้ว พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับอยู่ที่พระอภิเนาวนิเวศน์
เป็นพน เสด็จมาประทับพระราชมนเทียรเดิม คือที่หมู่พระที่นั่ง
จักรพรรดิพิมานเป็นครั้งเป็นคราว ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เสด็จมาประทับ
ที่พระราชมนเทียรเดิม แล้วต่อมาสร้างพระราชมนเทียรขึ้นที่พระ
ตำหนักเดิม คือหมู่พระที่นั่งจักรเป็นที่ประทับ ที่พระอภิเนาวนิเวศน์
เป็นแต่ที่เสด็จออกมหาสดันนิบาต แลทำการพระราชพิธีที่พระที่นั่งอนันต
สมาคมเป็นครั้งเป็นคราว เช่นเสด็จออกวันประชุมตราจุลจอมเกล้า
แลการฉลองโคจรเป็นต้น แลพระราชมนเทียรทั้งปวงในหมู่พระ
อภิเนาวนิเวศน์นั้นสร้างด้วยโครงเครื่องไม้ประกอบอิฐปูนเป็นพื้น อยู่ได้
สัก ๓๐ ปี พอไม้โครงผุทรุดโทรมพันวิสัยที่จะซ่อมแซมให้คืนดีได้
จึงต้องรื้อหมกทิ้งหมด แล้วปรายที่ทำเป็นสวนสลับมา)

สถานที่ต่าง ๆ ในบริเวณพระราชวังชั้นใน

เขื่อนเพชรอันเป็นเขตพระราชวังชั้นใน เดิมทำเป็นทิมแถวชั้น
เดียว โปรงให้ทำใหม่เป็นเล่าตั้ง ๒ ชั้น ทั้งกันควันออกแลควันตก

ผู้รู้แจ้งอภินิเวศน์ ถ่ายจากพระที่นั่งภัฏทตส์ในย (แลเห็นโครงปราสาทแก้วนอก)



แต่ท่านได้นั้นทรงพระราชดำริเห็นว่า พระราชวังชั้นในตอนที่ขยายออกไปทางวัดพระเชตุพนเมื่อในรัชกาลที่ ๒ นั้น ยังไม่ได้สร้างสิ่งใดขึ้นเป็นที่วางร่างอยู่ในพระบรมมหาราชวังกว้างขวางนัก จึงโปรดให้กันเขตข้างในพระราชวังเสียอีก คือให้สร้างเล่าเต็งเขื่อนเพชร ขึ้นเป็นแนวกำแพงกันใต้ ๒ ชั้น ชั้นในเรียกว่าเต็งแถวท้อ เพราะทำตามแนวท้อที่ไขน้ำเข้าในวัง ท่อนแต่เดิมเป็นท้อเบ็ดเหมือนกบคล่อง เป็นทางไขน้ำเข้ามาใช้ในพระราชวัง แลให้น้ำไปลงสระสวนขวา โปรดให้ก่ออิฐทำเป็นคันดิน เบ็ดเป็นปากบ่อไว้สำหรับชักน้ำใช้เป็นระยะ นอกเต็งแถวท้อออกไปสร้างเต็งอีกแถว ๓ ยาวแต่หัวนอกไปตะวันตก เหมือนกับเต็งแถวท้อ เรียกกันว่าเต็งแดง (เพราะแต่แรกโยกปูนเป็นสีแดง) ที่ระหว่างเต็งแถวท้อกับเต็งแดงเรียกว่าแถวกลางมีประตูที่เต็งทั้ง ๒ แถว นอกเต็งแดงออกไปจนแถวที่มอันเป็นเขตพระราชวังชั้นในของเดิมไว้ที่อีกตอน ๑ เรียกว่าแถวนอก ในที่ตอนแถวนอกนี้ โปรดให้สร้างปราสาทน้อยขึ้นองค์ ๑ ทรงพระราชดำริที่จะให้เป็นที่ประดิษฐานพระอิฐเจ้านายฝ่ายใน มีศาลาที่พักสำหรับผู้ไปบำเพ็ญการกุศลด้วย ปราสาทนี้สร้างค้างอยู่จนตลอดรัชกาล สำเร็จแต่เต็งทั้ง ๒ แถวที่กล่าวมา ยังอยู่จนทุกวันนี้

สถานที่ต่าง ๆ ที่ทรงสร้างในบริเวณพระราชวังชั้นกลาง

หอธรรมสังเวช

นอกกำแพงแก้วพระที่นั่งสุทไธสน์มหาปราสาททางด้านตะวันตก (ระหว่างประตูพรหมจนประตูศรีสุทเทร) เติมนิเวศน์สำหรับครุผู้ชายหัดละคอนหลวง สร้างไว้แต่ในรัชกาลที่ ๒ โปรดให้ซื้อโรงละคอนเสียบสร้างหอที่ไว้พระศพเจ้านายฝ่ายในหอ ๑ ชานานนามว่า หอธรรมสังเวช และหอสำหรับทำพิธี คือ กวนเข้าตีพื้เป็นต้น ต่อมาอีกหลัง ๑ (ชานานนามในรัชกาลที่ ๕ ว่า หอนิเวศน์พิทยา หรือในรัชกาลปัจจุบันทั้ง ๒ หอ)

หอพิทักษ์พรหมณีย์

นอกกำแพงแก้วพระมหาปราสาทด้านเหนือ ทรงมุนนออกประตูสุวรรณบริบาลปากทวันตก โปรดให้สร้างตึกเป็นหอพระไตรปิฎกหลัง ๑ เป็นที่พรหมณีย์ทำพิธี มีให้คงปลูกโรงเครื่องผูกทุกคราววารพื้ เช่น ทรยสารทเป็นต้น ดังแต่ก่อน เรียกว่า หอพิทักษ์พรหมณีย์

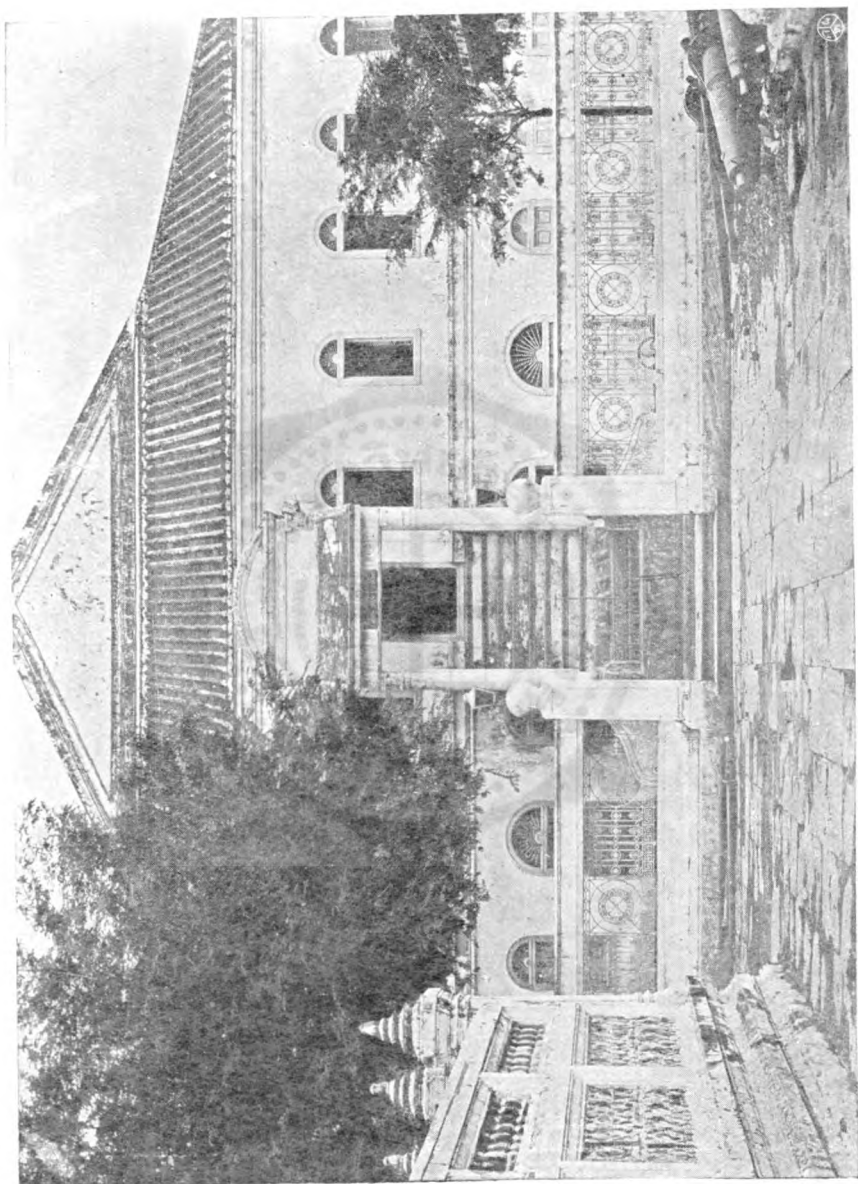
(หอพิทักษ์พรหมณีย์ในรัชกาลที่ ๕ หรือย้ายมาปลูกใหม่เมื่อสร้างโรงกระสาปน์ใหม่)

โรงกระสาปน์

โปรดให้สร้างโรงเครื่องจักรสำหรับทำเงินเหรียญขึ้นที่หน้าพระคลังมหาสมบัติ (ที่ทำเงินพดด้วงแต่ก่อน) ทรงมุนนออกประตูสุวรรณบริบาลข้างทวันตก พระราชทานนามว่า โรงกระสาปน์สิทธิการ

โรงกระสาปน์ (อยู่ตรงมุมบริเวณมหาปราสาท)





เหตุที่สร้างโรงกระสาปนี้ได้อีกว่า ตั้งแต่ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศเมื่อในรัชกาลที่ ๔ การค้าขายกับต่างประเทศเจริญขึ้นเร็วเร็ว พวกพ่อค้ามาขอแลกเงินบาทพระคลังมหาสมบัติทำเงินפקด้วงโดยวิธีอย่างเก่าให้ไม่ทัน เมื่อราชทูตไทยไปเมืองอังกฤษคราวแรก เมื่อปีมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐ จึงโปรดให้ไปซื้อเครื่องจักรมาสร้างโรงกระสาป ทำเงินเหรียญบาทแลกเงินสตึงเงินเฟื้อง จำหน่ายแทนเงินפקด้วง แต่ชวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ แล้วทำทองแดงซีกและเสี้ยวและอิฐตะกั่วใช้แทนเบี้ย แต่ชวอ พ.ศ. ๒๔๐๕ เป็นต้นมา ถึงรัชกาลที่ ๕ โรงกระสาปนี้เลิกไปไม่พอแก่การ โปรดให้สร้างโรงกระสาปใหม่ทางข้างตวันออกประเทศสุวรรณขบริบาล โรงกระสาปเก่าใช้เป็นโรงหมอกอน ๑ เหลือนั้นใช้เป็นคลังทหารมาจนพระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ เกิดไฟไหม้ตึกโรงกระสาปเก่าหมดทั้งหลัง จึงแก้ไขซ่อมแซมใช้เป็นคลังข้าวที่แต่เนิ่นมา

โรงพระยาข้างต้น

โรงพระยาข้างต้นของเดิมมี ๔ โรง (อยู่ตรงที่สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท) โปรดให้สร้างเพิ่มเติมขึ้นที่ริมกำแพงชั้นกลางด้านเหนือพระมหาปราสาท ทางฝ่ายวันตกโรง ๑ ฝ่ายวันออกโรง ๑ โรงพระยาข้างต้นของเดิมใช้แผ่นดินเป็นพื้นโรง โปรดให้ยกพื้นปูกระดานทั้งโรงข้างเดิมและที่สร้างใหม่

(ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อสร้างพระที่นั่งใหม่หมดพระที่นั่งจักรี โรงช้าง
ต้นของเดิมก็ทิ้งทิ้งย้ายออกไปสร้างที่หลังศาลาลูกขุนทั้ง ๔ หลัง
ยังปรากฏอยู่กัน โรงพระยาช้างคันที่สร้างในรัชกาลที่ ๔ ทิ้งคานหน้า
พระมหาปราสาท หรือเมื่อสร้างโรงกระสาบันใหม่หลัง ๑ หรือสร้างโรงเรียน
ราชกุมารหลัง ๑

หอนาฬิกา

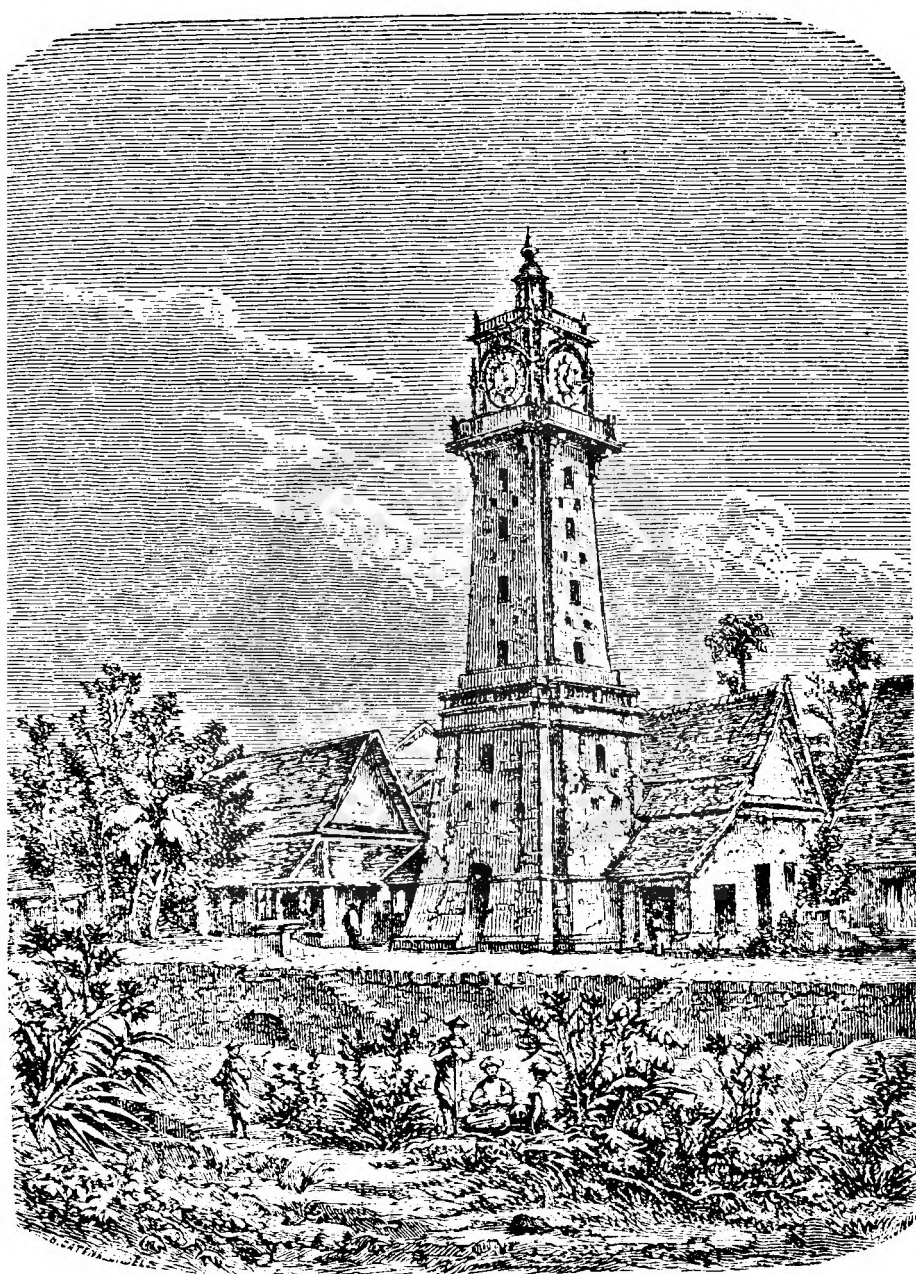
โปรดให้กรมขุนราชสีหวิกรมทรงคิดแบบสร้าง หอนาฬิกาขึ้นที่ริม
กำแพงวังนาฬิกาเดิมหลัง ๑ สูง ๓๐ วา มีนาฬิกาทั้ง ๔ ด้าน (หอนาฬิกา
นี้เห็นจะอยู่ตรงมุมกำแพงพระที่นั่งจักรีทีเดียว หรือเสียเมื่อจะสร้างตึก
ใหม่ในรัชกาลที่ ๕)

สังฆาสนศาลา

โปรดให้สร้างตึก ๒ ชั้นหลัง ๑ ในระหว่างตึกภายในถนนออก
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ขนานนามว่า สังฆาสนศาลา เป็นที่พักพระ
สงฆ์ซึ่งนิมนต์เข้ามาในวัง (สังฆาสนศาลาอยู่ตรงวังนาฬิกาเดียวกัน
หรือเสียเมื่อจะสร้างตึกใหม่รัชกาลที่ ๕)

ในบริเวณโรงแสงคัน (อยู่ในบริเวณพระที่นั่งอานมาศจำรูญ
ทิศนี้) โปรดให้สร้างตึก ๒ ชั้น เป็นโรงพิมพ์หนังสือหลัง ๑ พระราช
ทานชื่อว่า โรงอักษรพิมพ์การ จำหน่ายโรงพิมพ์ต่อไปสร้างโรงกลั่น
ลม (แก๊ส) ปลูกประทีปไปในพระราชวัง (โรงพิมพ์หรือเมื่อเลิกโรงพิมพ์
หลวงในรัชกาลที่ ๕) โรงแก๊สนั้นย้ายไปที่ (ตลาดเสาชิงช้า) หน้า
วัดสุทัศน์ หรือเสียเมื่อใช้ไฟฟ้า

หอนาฬิกาที่ในพระบรมมหาราชวัง (อยู่ตรงทิศคาบตำราวดิถีวัน
แต่รูปคนแลต้นไม้ข้างหน้า เป็นของฝรั่งนักเขียนเติม)



สถานที่ต่าง ๆ ที่ทรงสร้างในบริเวณพระราชวังชั้นนอก

โรงบันใหญ่

ศาลาลูกขุนในของเดิมเป็น ๒ หลัง โปรดให้สร้างโรงใหญ่ที่
ระหว่างศาลาลูกขุนนั้นหลัง ๑ เป็นที่เก็บรักษายันใหญ่สำหรับเฉลิมพระ
เกียรติยศ คือขึ้นพระบาทนั้เป็นต้น ที่สระน้ำหน้าศาลาลูกขุนฝ่ายขวา
ก็โปรดให้ลงเขื่อนแลสร้างกำแพงขึ้นเป็นเครื่องประดับ

(โรงบันแลสระรอบแลถมเสียในรัชกาลที่ ๕ เมื่อสร้างศาลาลูกขุน
รวมเป็นหลังเดียวกัน)

โรงทหารรักษาพระองค์

ที่ริมกำแพงพระราชวังระหว่าง ประตูพิมานเทเวศร์กับประตูวิเศษ
ไชยศรีนั้น เดิมมีทิมพล โปรดให้รื้อทำโรงยาวสำหรับทหารรักษา
พระองค์อยู่

(ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้รื้อโรงทหารรักษาพระองค์นั้นสร้างเป็น
ตึก ๒ ชั้น สำหรับเป็นตึกนายทหารมหาดเล็กอยู่ ในเวลากำลัง
สร้างตึกนั้นอยู่ โปรดให้จัดการพระคลังมหาสมบัติ จะต้องมีการ
การกระทรวงพระคลัง จึงพระราชทานตึกนั้นเป็นที่ว่าการกระทรวงพระ
คลัง ชื่อนานนามว่า ทหารรักษาทรัพย์)

ประตูพระราชวัง

โปรดให้แก้ประตูพระราชวังชั้นนอกทำเป็นยอดปรางค์ แลเพิ่ม
ยวนให้เป็น ๒ ชั้น แต่หาต้นแล้วสำเร็จทุกประตูไม่

(ประตูประราชวังชั้นนอกเมื่อแรกสร้างในรัชกาลที่ ๓ ทำด้วย
เครื่องไม้ยอดทรงมณฑป ถึงรัชกาลที่ ๓ สร้างเป็นเครื่องก่ออิฐถือ
ปูน ทำเป็นซุ้มฝรั่ง ตามแบบประตูประราชวังชั้นนอกที่กรุงเก่า
เหมือนอย่างประตูรัตนพิศาลที่ยังเหลืออยู่ด้วยกัน ที่เก่าเป็นยอดปรางค์
ในรัชกาลที่ ๔ ก็ถ่ายอย่างมาแต่ประตูประราชวัง (ชั้นกลาง) ครั้น
กรุงเก่าเหมือนกัน

บ่อมรอบพระราชวัง

โปรดให้สร้างบ่อที่กำแพงพระราชวังเพิ่มขึ้นข้างด้านตะวันออก ๓
บ่อ คือ บ่อมสำเภาโรงวัง ทรงถนนบำรุงเมืองบ่อม ๑ บ่อมขยับยิงยุทธ
ริมพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ข้างเหนือบ่อม ๑ บ่อมฤทธิธวัธโรมรัน ริม
พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ข้างใต้บ่อม ๑

โปรดให้สร้างพลับพลาณบ่อมชั้นนอกเขื่อนเพชร ริมประตูวิเศษ
ไชยศรี เป็นที่เสด็จออกทอดพระเนตรช้างนำมันแห่ง ๑ สร้างพระที่
นั่งบนกำแพงพระราชวังตรงหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชทาน
นามว่า พระที่นั่งชัยชุมพลองค์ ๑ (นามพระที่นั่งชัยชุมพลสัมผัสเข้า
ลำดับต่อพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ต่อหน้าพระที่นั่งภูวนาถทิศันย)

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

โปรดให้ปฏิสังขรณ์พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ (เห็นระควรวัดเดียวกับ
สร้างพระอภิเนาวนิเวศน์) ของเดิมเป็นฝาไม้แกะเป็นตึกในครั้ง

พระที่นั่งสุทไธสวรรยบนเมื่อสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เป็นพลับพลา
โถงจัตุรมุข (เหมือนอย่างพลับพลาสองชั้นซึ่งสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๔
นั้น) จึงเรียกว่าพลับพลาสูง ถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้แก้ไข
ปราสาทแต่ยังเป็นเครื่องไม้ พระราชทานนามว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย
ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงเปลี่ยนนามเป็นพระที่นั่งสุทไธสวรรย ต่อมาถึง
รัชกาลที่ ๕ ได้ซ่อมแซมใหม่อีกครั้ง ๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้แก้ไข
ข้างในอีกข้างเล็กน้อย

ตำหนักสวนกุหลาบ

ที่สวนกุหลาบข้างคานไต้พระอภิเนาวนิเวศน์ โปรดให้แก้ไขที่คลัง
ศุภรัตเดิมสร้างเป็นตำหนัก พระราชทานเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อลาผนวชสามเณรแล้วแห่ง ๑

สถานที่ต่าง ๆ ที่ทรงสร้างแลปฏิสังขรณ์ในวัดพระศรีรัตนศาสดา
ราม จะพรรณนาในตอนว่าด้วยพระอารามทั้งหลายที่ทรงสร้างแลปฏิสัง
ขรณ์ อันจะปรากฏข้างหน้าต่อไป

สถานที่ต่าง ๆ ที่ทรงสร้างรอบนอกพระราชวัง

ท้องสนามหลวง

ที่ทุ่งข้างเหนือพระราชวัง เดิมเรียกว่าทุ่งพระเมรุ โปรดให้เรียก
ว่าท้องสนามหลวง แลตอนข้างใต้ในสนามนั้นโปรดให้สร้างบริเวณ
สำหรับการพระราชพิธีพืชมงคลแลพิธีพุทธศาสนการ มีกำแพงแก้วล้อม

รอย ข้างในสร้างหอพระเป็นที่ประดิษฐานพระสำหรับการพิธี มีพระพุทธรูป
คันธาราชูปะต้นหลัง ๑ มีพลับพลาที่ทำการพระราชพิธีหลัง ๑ มีหอย
สำหรับกักลมลงที่พลับพลาหลัง ๑ ข้างพลับพลา มีโรงละคอนสำหรับเล่น
ยวงสรองหลัง ๑ ข้างกำแพงเห็นมีพลับพลาอันน้อยสร้างบนกำแพงแก้ว
สำหรับประทับทอดพระเนตรทำนาในทุ่งนั้นหลัง ๑ แลสร้างฉางสำหรับ
ไว้นาหลวงในบริเวณนั้นด้วยอีกหลัง ๑

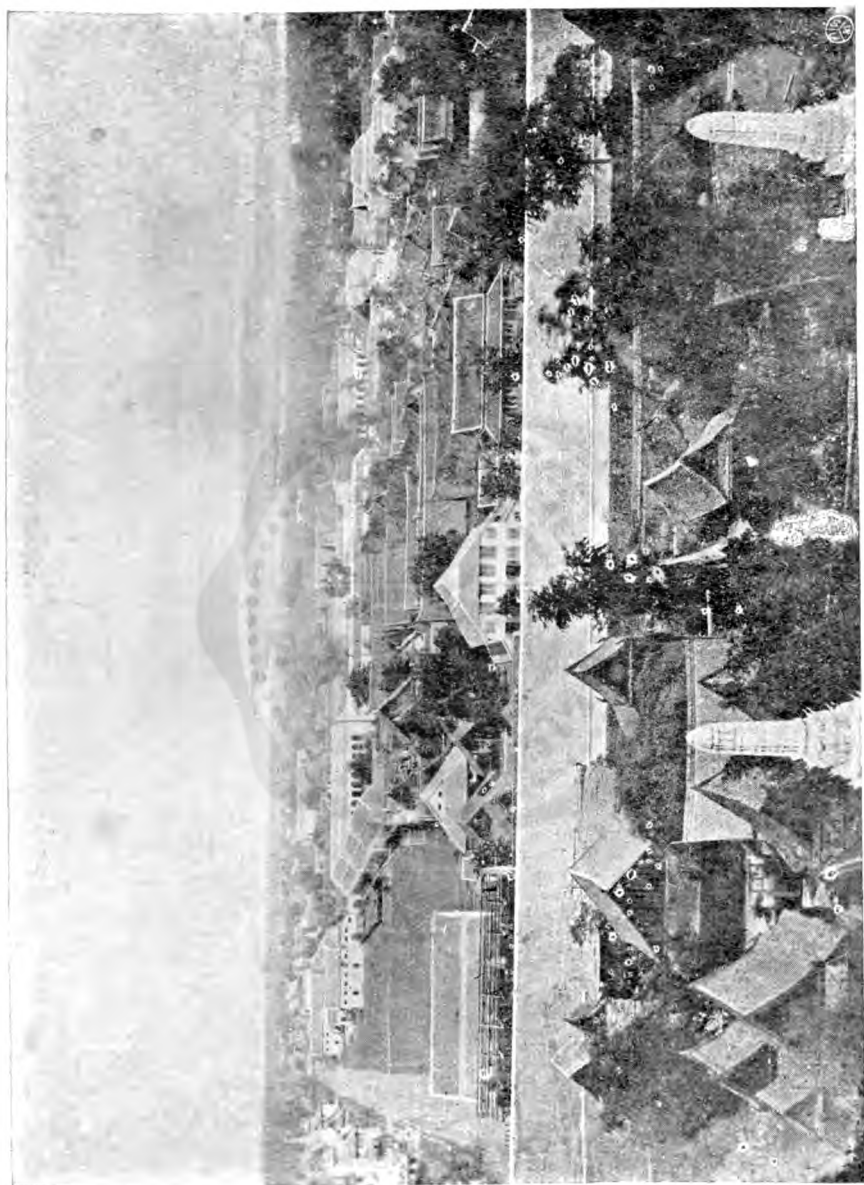
(การทำนาที่ทุ่งพระเมรุที่กล่าวกันมาตั้งแต่ต้นทำเป็นการหลวงเมื่อใน
รัชกาลที่ ๓ ประสงค์จะให้ปรากฏไปถึงนานาประเทศว่า เมืองไทย
บริบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร มีไร่นาจนกระทั่งใกล้ ๆ พระราชวัง เพราะ
ไทยเอาใจใส่ในการสะสมเสบียงอาหารไว้เพื่อกำลังบ้านเมือง ด้วยใน
สมัยนั้นมีทูตญวนไปมาอยู่กับเมืองไทยเนื่อง ๆ จึงทำนาในท้องสนาม
หลวงตลอดมาจนรัชกาลที่ ๕ ที่พลับพลาที่ท้องสนามหลวงเป็นที่ทำพระ
ราชพิธีพืชมงคลแลพิธีพืชรณรงค์มาจนในรัชกาลที่ ๕ ครั้นเมื่อทำ
สนามใหญ่ที่บริเวณนั้นก็อยู่ในสนาม ทั้งสถานที่ต่าง ๆ มีพลับพลาเป็น
ต้นข้าวทุกทุกโตรม จึงโปรดให้ รื้อเสียหมด)

ท้องสนามไชย

ทางด้านตะวันออกพระราชวัง ที่สนามหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
ให้ปักเสานางเรียงเป็นเขต ข้างเหนือแถว ๑ ข้างใต้แถว ๑ ในบริเวณนั้น
ให้เรียกว่าท้องสนามไชย เขาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เป็นกึ่งกลาง สร้าง
แท่นเบญจาเป็นที่ขึ้นราชการเฝ้า ข้างหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์มีเกย

รูปท้องถิ่นไทย ถ่ายจากหอกลอง





ข้างอยู่ข้างเหนือ แลเกยพระราชยานอยู่ข้างใต้ ตรงหน้าพระที่นั่งสุทไธ
ศวรรย์ ข้างปากสนามหลวงโปรดให้สร้างคอก ๒ ชั้น เป็นที่สำหรับนาย
ทหารอยู่แถว ๑ ค่อไปข้างเหนือ (ทรงวังสราญรมย์) สร้างโรง
ทหารแถว ๑

(สนามหน้าพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ เดิมมักเรียกกันว่า “สนามหน้า
จักรวรรดิ” ขย่าสนามหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ในกรุงเก่า จึง
โปรดให้ขนานนามว่า สนามไชย ตามตำราโบราณ ที่ยกเสานางเรียง
แลสร้างแท่นเบญจานั้น ก็ทำตามโบราณเหมือนกัน)

โรงม้าแข่ง

เหนือสนามไชยไปถึงหัวถนนบำรุงเมืองซึ่งสร้างใหม่ โปรดให้
สร้างโรงม้าแข่ง ๒ ข้าง โรงไขนออยู่กลาง ตรงหน้าพระที่นั่งชัยชุมพล
ศาลเทพารักษ์

แลที่ศาลหลักเมือง เดิมหลังคาเป็นศาลา โปรดให้ก่อเป็นยอด
ปรางค์ตามแบบอย่างศาลาที่กรุงเก่า แลที่ศาลพระเสื้อเมือง ศาลพระ
ทรงเมือง ศาลพระกาฬ แลศาลเจ้าเจตคุปต์ เดิมเป็นหลังคาศาลา
ก็โปรดให้ก่อเป็นยอดปรางค์เหมือนกับศาลาหลักเมือง

หอกลอง

หอกลองที่หน้าหีบเผย (ในบริเวณสวนเจ้าเชดยัคนี้) นั้น โปรด
ให้ซ่อมแซมแล้วแก้ทรงหลังคา ของเดิมเป็นทรงยอดเกี้ยว แก้เป็น
ยอดทรงมณฑป

สิ่งซึ่งทรงสร้างในวัฏพระเชตุพนจะคงไว้พรรณนาในตอนที่ว่าด้วยพระ
อารามใหญ่น้อยที่ทรงสร้างแลบุรณะปฏิสังขรณ์ต่อไป

ศาลต่างประเทศ

ที่เหนือท่าเตียนโปรดให้สร้างคฤหาสน์ ๔ หลัง หลังใดเป็นที่กรม
ทำร้ายกษัตริย์ต่างประเทศ แลต่อมาใช้เป็นศาลต่างประเทศด้วย ตึกก่อ
ขึ้นมาเป็นที่สำหรับแขกเมือง แลเป็นที่อยู่ของฝรั่งที่รับราชการ

(สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งทรงสร้างกันถ้วนออกแลกันใต้พระราชวัง
กล่าวมานี้ ยังคงอยู่กันแต่ศาลหลักเมืองแลศาลเทพารักษ์ที่อยู่ในบริเวณ
สวนเจ้าเชตุบิก ๔ ศาล กับตึกแถว ๒ ชั้นที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
นอกจากนั้นหรือในรัชกาลที่ ๕ เมื่อสร้างศาลว่าการกระทรวงกลาโหม
ข้าง เมื้อขยายเขตวังสราญรมย์ข้าง เมื้อแต่งท้องสนามไชยข้าง
เมื้อย้ายคุกไปที่คุกใหม่ข้าง)

ทำราชวรดิฐ

ก้านถันตกพระราชวัง ที่พระตำหนักน้ำเดิมเป็นตำหนักยกเสา
ลงในน้ำ ทอดคานเหมือนอย่างเรือนแพ แต่หลังคามุงกระเบื้อง
โปรดให้รื้อตำหนักของเดิมเสีย แล้วลงเขื่อนถมที่ขึ้นเสมอพื้นแผ่นดิน
สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ ๑ เป็นพลับพลาสูงตรงกลางองค์ ๑ พระราชทาน
นามว่า พระที่นั่งชลลศพิมาน ต่อพลับพลาสูงเข้าไปทางก้านถันออกมี
พระที่นั่งสูงเป็นที่ประทับองค์ ๑ พระราชทานนามว่า พระที่นั่งทิพยสถาน
เทพลลิต พระที่นั่งข้างเหนือลตพินศาลลงมาเป็นที่องพระโรงฝ่ายหน้า

ทำาราวรดิฐ (ถ่ายในรัชกาลที่ ๕ แต่พระที่นั่งของเดิมยังอยู่บริบูรณ์)



องค์ ๓ พระราชทานนามว่า พระที่นั่งราชกิจวินิจัย มีพระที่นั่งข้าง
ใต้ให้ม้านั่งกันกับองค์ข้างเหนือ เป็นที่พักฝ่ายในอีกองค์ ๓ พระราชทาน
นามว่า พระที่นั่งองค์ในสรวณรมย์ ตรงหน้าพระที่นั่งชลังคพิมาน
ไว้ทำทางเสด็จลงเรือ ก่อเขื่อนทำสระเป็นสี่ตรงสระ ๑ ก่อกำแพงเป็น
บริเวณข้างในทั้ง ๓ ด้าน มีขอมริมน้ำปลายแนวกำแพงด้านเหนือ
พระราชทานชื่อว่า ขอมพรหมอ้านวยศิลป์ขอม ๑ ขอมข้างใต้ตรง
กันชื่อ ขอมอินทรอ้านวยศรขอม ๑ โปรดให้เรียกรวมกันทั้งบริเวณว่า
ท่าราชวรดิฐ ข้างเหนือขึ้นไปให้ทำสำหรับเรือข้าราชการอีกท่า ๑
โปรดให้เรียกว่าท่านิเวศน์วรดิฐ

ประภา

ที่เหนือท่านิเวศน์วรดิฐนั้น โปรดให้ตั้งเครื่องสูงน้ำด้วยเครื่องจักร
แลสร้างถึงสูงสำหรับขึงน้ำที่สูงขึ้นไปจากแม่น้ำ แล้วฝังท่อไอน้ำเข้าไป
ใช้ในพระราชวัง

(ประภาณยังใช้มาจนตลอดรัชกาลที่ ๕ พังเลิกเมื่อมีประภาสำหรับ
พระนคร)

(ในรัชกาลที่ ๕ พระที่นั่งในบริเวณท่าราชวรดิฐชำรุด โปรดให้
ซ่อมรักษาไว้แต่พระที่นั่งราชกิจวินิจัย ยังคงอยู่จนบัดนี้ นอกนั้นให้รื้อ
ปรายทำสนามเรือขยายเขื่อนออกไปข้างหน้า)

ในบริเวณพระราชวังบรมสถานมงคล

ที่ในพระราชวังบรมสถานมงคล ทรงสร้างพระที่นั่งเทวเสนีข้าง
ด้านเหนือพระวิมานองค์ ๑ พระราชทานนามว่า “ พระที่นั่งบรมบิวิตร ”

เป็นที่ประทับเวลาเสด็จขึ้นไปพระบวรราชวัง เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว

(พระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่ม
สร้างไถ่หน้อยหนึ่งค้างอยู่ เป็นแต่ทรงสร้างให้สำเร็จ ด้วยเมื่อพระบาท
สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ทรงพระปรีวิตกว่าพระ
บวรราชวังจะเป็นวังร้าง พระราชวงศ์ฝ่ายในทางพระบวรราชวังบวร ๆ ก็ยัง
มีอยู่ทั้ง ๔ รัชกาล จะทรงว่าเหว่นัก จึงทรงพระอุสาหาเสด็จขึ้นไปประทับ
เป็นประธานอยู่ในพระบวรราชวังเป็นครั้งเป็นคราว ด้วยเหตุนี้จึงโปรด
ให้สร้างพระที่นั่งบวรบริวัตรขึ้นเป็นที่ประทับ พระที่นั่งบวรบริวัตรยังอยู่
บริบูรณ์ในบัดนี้)

พระราชวังนั้นทอทยาน

โปรดฯ ให้ซื้อสวนในคลองมอญทางฝั่งเหนือตำบล ๓ แล้วโปรด
ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติเป็นนายการ สร้างพระราชวัง
ขึ้นในที่นั้นอีกแห่ง ๑ พระราชทานนามว่า วังนั้นทอทยาน มีพระ
ตำหนักที่เสด็จประทับแลตำหนักข้างในอีกหลายหมู่ มีเขื่อนเพชรล้อม
รอบ แล้วขุดคลองคั่นจากคลองมอญเข้าไปจนถึงที่ประทับที่สร้างนั้น
ลงมือสร้างไถ่หน้อยหนึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติถึงพิราลัย
จึงโปรดให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นนายการต่อมา จนถึงรัช

พ.ศ. ๒๔๐๘ จึงหยุดการสร้างวังนั้นทอทยาน

(วังนั้นทอทยานลงมือสร้างเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๐๐ เหตุที่ทรง
สร้างวังนั้นทอทยานนี้ โดยทรงพระราชปรารภว่า ถ้าพระองค์เสด็จ

สวรรคตลง พระราชโอรสธิดาแลเจ้าจอมมารคาอยู่ในพระบรมมหา
 ราชวังข้างที่ระล่ำยาก หรือมีฉันทน์ก็จะกักขวางแก่พระบาทสมเด็จพระที่นั่ง
 เกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งจะรับรัชทายาท จึงทรงสร้างวังนั้นทอดขยายขึ้นเป็นที่
 ประพาส แลเตรียมไว้สำหรับเป็นที่อยู่ของพระราชโอรสธิดา ในเวลา
 เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ครั้นพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จสวรรคตเสียก่อน ไม่มีข้อขบปัญหาที่ทรงปรารถนาไว้ พอพระเจ้าลูก
 เสด็จพระองค์ชายทรงพระเจริญขึ้นหลายพระองค์ ถึงเวลาที่จะต้องสร้างวัง
 จึงโปรดให้วัดตำแหน่งในท้องที่นั้นทอดขยายมาสร้างตำแหน่งพระราชทาน
 ท้าวพระเจ้าลูกเธอ คือ วังกรมหลวงพิชิตปรีชากรแห่ง ๑ วังกรมหมื่น
 ภูเรศวรธำรงศักดิ์แห่ง ๑ วังกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์แห่ง ๑ วังกรม
 หมื่นราชศักดิ์สโมสรแห่ง ๑ วังกรมขนิษฐาธิราชแห่ง ๑ ที่ไม่ได้
 พระราชทานตำแหน่งนั้นทอดขยายมาข้าง คือ วังกรมพระนเรศวรฤทธิ์
 แห่ง ๑ เพราะเจ้าพระยามหาโยธา ทอเรีย คชเสนี บุตรของเจ้าจอม
 มารคาภักดิ์ ยกบ้านเรือน (ตรงวังที่ประทับทุกวันนี้) ถวายสมโภช
 เมื่อประสูติ แลกรมหลวงอภิศรอกุมเทษ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
 ทั้ง ๒ พระองค์นี้ ได้พระราชทานวังเก่าอันมีตำแหน่งอยู่แล้ว ส่วนพระ
 ตำแหน่งที่ประทับแลที่สวนนั้นทอดขยายทั้งตำบลนั้น พระราชทานแก่พระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นมาถึงในรัชกาลที่ ๕ ขึ้นแรก
 พระราชทานที่พระตำหนักในนั้นทอดขยายให้เป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ
 ครั้นโรงเรียนนั้นย้ายมาตั้งที่โรงเรียนสุนันทาลัย (อันเป็นโรงเรียนราชินี
 อยู่นั้น) จึงพระราชทานที่นั้นทอดขยายให้ใช้ราชการทหารเรือแต่บัดนั้นมา)

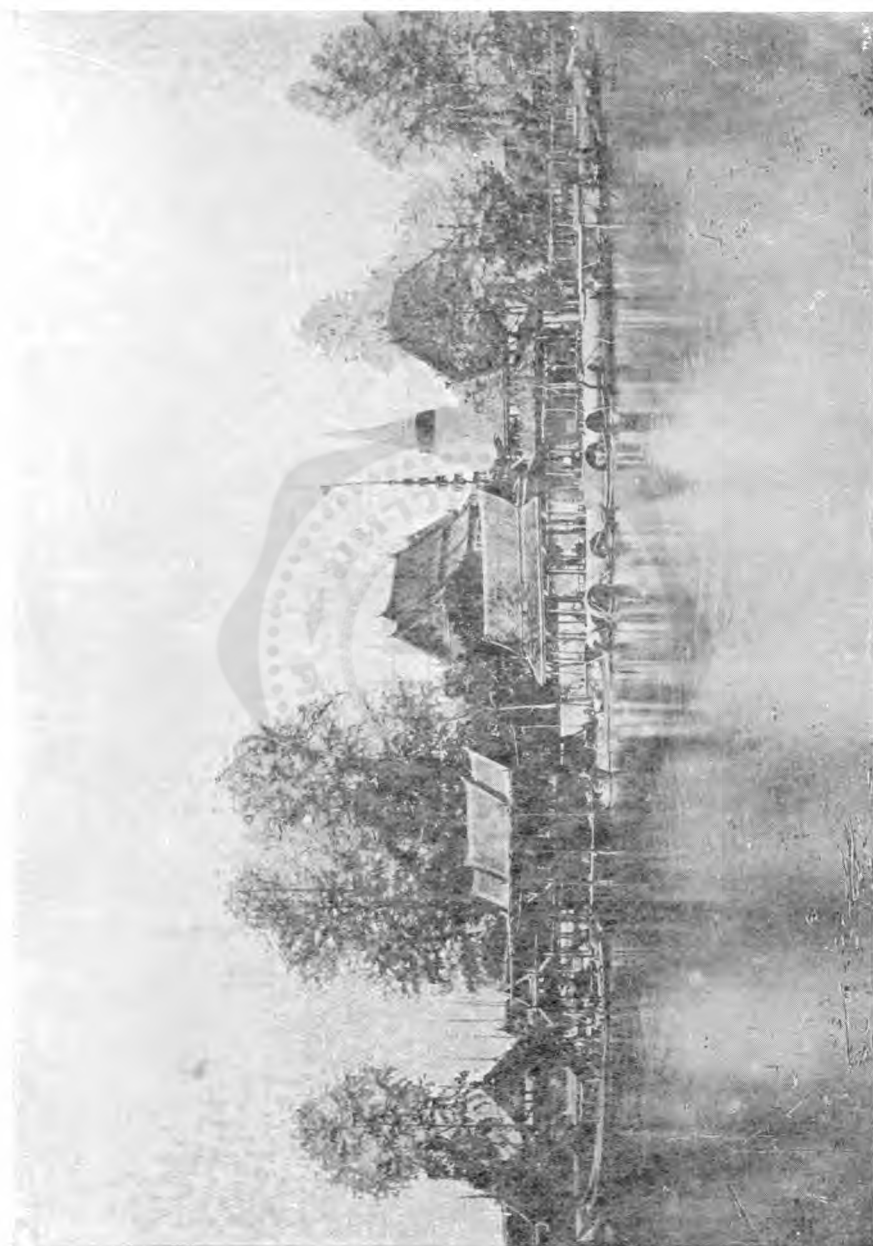
สระปทุมวัน

เดิมมีที่นาหลวงอยู่ในทุ่งบางกระบือริมคลองสามเสนแห่ง ๓ (เห็น
จะขยไไว้แต่เมื่อชุกคลองไปบางขุนากในรัชกาลที่ ๓) โปรดให้สมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติเป็นแม่กอง แลพระสามภพพาย หน ซึ่ง
ภายหลังได้เป็นพระยาเพชรพิไชยเป็นนายการ สร้างสระบัวที่เสด็จ
ประพาสแห่ง ๑ เหมือนที่เมื่อครั้งกรุงเก่า ชุกสระใหญ่ ๒ สระคั่นค่อ
ถึงกัน สระในอยู่ข้างเหนือเป็นที่เสด็จประพาส สระนอกอยู่ข้างใต้เป็นที่
มหาชนไปเล่นเรือ คั้นที่ชุกขึ้นจากสระทั้งทำเป็นเกาะน้อยใหญ่หลาย
เกาะ ทั้งงัดถมที่ทำเป็นสวน แล้วชุกคลองไขน้ำจากคลองแสนแสบทำ
ทางเรือเข้าในสระ ที่ฝั่งสระในข้างค้ำเหนือไปจนฝั่งคลองแสนแสบ
ตั้งบริเวณพลับพลาที่เสด็จประทับ มีพระที่นั่ง ๒ ชั้นที่ประทับแรมอยู่ริม
สระแลมีพลับพลาที่เสด็จออกแลโรงละคอน เรือนข้างใน ครบทุกอย่าง
พระราชทานให้เรียกที่สระบัวซึ่งทรงสร้างใหม่มารวมกันทั้งคำยว่า “ปทุม
วัน” แล้วโปรดให้สร้างพระอารามขึ้นที่ริมสระนอกข้างค้ำวันตกพระ
อาราม ๑ พระราชทานนามว่า “ปทุมวันาราม” ให้เป็นวัดของสมเด็จพระ
เทพศิรินทรา บรมราชินี แลโปรดให้อารามนาพระสงฆ์ธรรมยุติกา
มาอยู่แต่แรกสร้าง

(เมื่อแรกสร้างปทุมวัน ยังไม่มีถนนออกไปจากในพระนคร ต้อง
เสด็จแต่ทางเรือ จึงเหมือนหนึ่งเป็นที่เสด็จอยู่นอกพระนครทางไกล
ครั้งแรกเสด็จไปประทับแรมที่ปทุมวันเมื่อเดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเสง

วัดปฐมวัน ในรัชกาลที่ ๕





พ.ศ. ๒๔๐๐ ถึงเกณฑ์อันหนึ่งของรัชกาลพระนครเหมือนอย่างเสด็จประพาส
หัวเมือง หมายรัชสมัยยังมีสำเนาปรากฏอยู่ ภายหลังได้เริ่มสร้างถนน
ต่อจากประตูพยุหิมาศ เรียกว่าถนนข้างกระบี่เคียงถนนเพชรบุรี เคียงวัน
ยังมีคันถนนเหลืออยู่ข้างแแห่ง ภายหลังเลิกใช้ถนนนั้น เปลี่ยนคันคาก
ถนนข้างเมืองออกไป ที่เปิดถนนพระราม ๑ เคียงวัน ไปเลี้ยวข้ามสระ
หรือตรงกับแนวถนนเราศำวรีที่แต่ไม่ได้ถมอิฐ มาทำเส้ริมเมืองรัชกาลที่ ๕
สระปทุมวันยังเป็นที่ราษฎรไปเล่นแข่งเรือกันในคุน้ำเคื่อน ๑๑ เดือน ๑๒
ทุกปี ได้โปรดฯ ให้พระยานานาพิธยานี บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรม
มหาพิไชยญาติซึ่งเป็นกองเดิม เป็นนายการปฏิสังขรณ์ปทุมวันครั้ง ๑
แต่เวลานั้นมาสระคันเสียหมด จึงพระราชทานให้เป็นทีโรงทหารหน้า ครั้น
ทหารย้ายไปอยู่ที่อื่นแล้ว จึงได้เป็นแท่งที่มีการสมาคมพิเศษ เช่น
แสดงกลสิกรรม เป็นต้นมาเนื่อง ๆ)

พระราชวังสราญรมย์

ในปลายรัชกาลที่ ๔ เมื่อมีชาล พ.ศ. ๒๔๐๘ โปรดฯ ให้พระยา
บรมรัตนราชพัลลภ เป็นแม่กองสร้างพระราชวังขึ้นตรงที่ตกกินเก่า
แห่ง ๑ พระราชทานนามว่า วังสราญรมย์ ยังอยู่จนบัดนี้

(เหตุที่สร้างวังสราญรมย์นี้ ด้วยพระบาทสมเด็จพระ ๑ พระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระ ๑ พระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เจริญพระชันษาได้ทรงอุปสมบทแล้ว ระทรงมอบ

๑ ได้เป็นเจ้าพระยามหิธรศักดิ์ดำรงในรัชกาลที่ ๕

เมื่อราชสมบัติพระราชทาน ส่วนพระองค์จะเสด็จออกไปประทับอยู่ที่วัง
สรณมย์ เป็นตำแหน่งพระเจ้าหลวงช่วยทรงแนะนำราชการแผ่นดิน
ไปจนตลอดพระชนมายุ แต่เสด็จสวรรคตเสียก่อน ในรัชกาลที่ ๕ พระ
ราชทานวังสรณมย์ ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๗ กรมพระยา
ภาณุพันธุวงศ์วรเดช จนสร้างวังบูรพาภิรมย์แล้ว แลต่อมาเมื่อทรงตั้ง
สมเด็จพระเจ้า ๗ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเป็นเสนาบดีว่าการต่างประเทศ
โปรดให้ใช้วังสรณมย์ เป็นศาลาว่าการต่างประเทศอยู่คราว ๑ ต่อมา
จึงเป็นที่สำหรับรับเจ้าต่างประเทศ แล้วพระราชทานให้เป็นที่ประทับ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมาจนตลอดรัชกาล

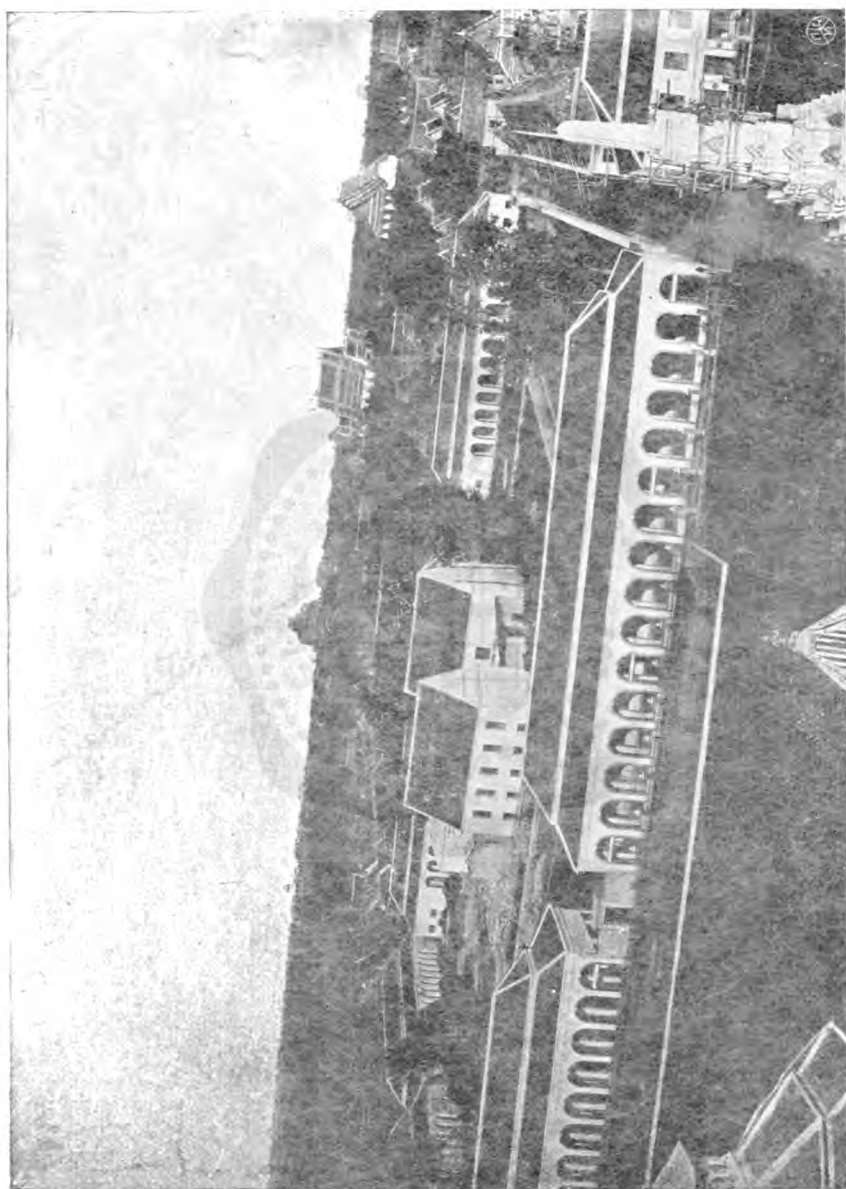
วังสรณมย์แก้ไขเมื่อในรัชกาลที่ ๕ หลายอย่าง แต่ตัวคือเป็น
ของเดิมโดยมาก ของสร้างใหม่แต่มุมชั้นใดชั้นใดอย่าง ๑ คือที่
บรรทมอยู่ด้านขวมือหลัง ๑ แต่เดิมทางท้องสนามไชยมีโรงทหาร
ยังตลอด หรือโรงทหารขยายเขตวังสรณมย์ออกมาต่อท้องสนามไชย
อีกอย่าง ๑

ชุดคลองแลทำถนนในจังหวัดพระนคร

๑ คลองผดุงกรุงเกษม

เมื่อขุณย พ.ศ. ๒๓๙๕ โปรดให้เจ้าพระยาศุภริยวงศ์ ที่สมุหพระ
กลาโหมเป็นแม่กอง ให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (วร) เป็นนายการ ชุด
คลองแต่ลำแม่น้ำที่ใต้วัดเทวราชกุญชร ผ่านคลองมหานาคไปออกแม่น้ำ

ศักดิ์มนตร์ ทรงสร้างพระราชวังสราญรมย์
ถ่ายทอดพระที่นั่งภูวดลทัศไนย



ที่เหนือวัดแก้วแจ่มฟ้าคลอง ๑ เป็นอุพระนครขึ้นนอกกว้าง ๓๐ วา ลึก ๖
คอก ยาว ๓๓๗ เส้น ๓๐ วา สิ้นค่าจ้างขุดเป็นเงิน ๒๗,๕๐๐ บาท สำเร็จ
ในปลาย พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้เปิดคลองเมื่อวันอาทิตย์ เดือนธันวาคม
คำ ๓ พระราชทานนามว่า คลองผดุงกรุงเกษม แลมีงานมหรสพ
ฉลอง ๓ วัน

เมื่อขุดคลองผดุงกรุงเกษมนั้น โปรดให้สร้างข้อมตามแนวคลอง
เป็นระยะห่างกันประมาณ ๓๒ เส้น รวม ๘ ข้อม คือ

- | | |
|--------------------------|------------------------------|
| ๑ ข้อมข้อมบึงจามิตร | อยู่ฝั่งตะวันตกที่ปากคลองลาว |
| ๒ ข้อมข้อมขานก | อยู่ที่ปากคลองผดุง ๑ ข้างใต้ |
| ๓ ข้อมข้อมเทียมหาญ | |
| ๔ ข้อมข้อมผาญไพรราย | อยู่ตรงกลางหัวลำโพง |
| ๕ ข้อมข้อมปราศรัย | อยู่บริเวณวัดพลับพลาไชย |
| ๖ ข้อมข้อมทำลายแรงปรบภัย | อยู่ตรงมุมถนนหลานหลวง |
| ๗ ข้อมข้อมหักกำลังจักร | อยู่ตรงถนนราชดำเนิร |
| ๘ ข้อมข้อมพระนครรักษา | อยู่บริเวณถนนลาด |

(ข้อม ๘ ข้อมนั้น ข้อมข้อมเทียมหาญปรากฏแต่ชื่อในทำเนียบ
ไม่มีความข้อมอยู่ข้อม ๓ พิศวาทข้อมที่สร้างตามมีรายชื่อก็คือระยะ
กันตลอด จึงสันนิษฐานว่า เติมเห็นพระสร้างข้อมริมฝั่งแม่น้ำฟ้า
กวันคน ตรงปากคลองผดุง ๑ ข้างเหนือ เติมอันอย่างสร้างข้อม

๑ วัดแก้วแจ่มฟ้า เติมอยู่ตรงหลังธนาคารฮ่องกงเซ็งไฮ้ ย้ายไปอยู่ถนนสี่พระยา
เมื่อรัชกาลที่ ๕

ข้อม^๕ข^๕จ^๕ามิ^๕ตร^๕อ^๕ิก^๕ข^๕้อม^๕ ๓ แต่ไม่^๕ไ^๕ด้^๕สร^๕้าง^๕ เจ้า^๕พ^๕น^๕ก^๕ง^๕าร^๕เ^๕็น^๕จะ^๕ว^๕าง^๕ซ^๕อ^๕
 ข^๕้อม^๕ล^๕ิด^๕ค^๕ำ^๕ห^๕ำ^๕ง^๕ค^๕ำ^๕ห^๕ำ^๕ย^๕ำ^๕ว^๕ไ^๕้^๕ก^๕เ^๕ิม^๕ ซ^๕ง^๕ข^๕้อม^๕พ^๕ร^๕เ^๕น^๕ค^๕ร^๕ร^๕ัก^๕ษ^๕า^๕ค^๕ว^๕ร^๕จะ^๕อ^๕ย^๕
 ท^๕ำ^๕ง^๕ผ^๕ง^๕ค^๕ว^๕น^๕ค^๕ก^๕ เ^๕พ^๕ระ^๕ฉ^๕น^๕ข^๕้อม^๕ซ^๕ก^๕เ^๕ห^๕ย^๕ม^๕ห^๕า^๕ญ^๕เ^๕ิง^๕ม^๕ำ^๕ค^๕ว^๕ข^๕้อม^๕ อ^๕น^๕ง^๕
 ข^๕้อม^๕ท^๕ไ^๕ด้^๕สร^๕้าง^๕ ๑ ข^๕้อม^๕ก^๕ั^๕สร^๕้าง^๕ม^๕ำ^๕ท^๕น^๕ล^๕ำ^๕ว^๕ห^๕ม^๕ค^๕ ก^๕ิ^๕ง^๕ร^๕ั^๕ช^๕า^๕ล^๕ท^๕ ๕ เม^๕ือ^๕เซ^๕ต^๕
 พ^๕ร^๕เ^๕น^๕ค^๕ร^๕ข^๕ย^๕า^๕ย^๕ค^๕อ^๕อ^๕อก^๕ไ^๕ป^๕อ^๕ิก^๕ ข^๕้อม^๕เ^๕ล^๕ำ^๕น^๕ั^๕น^๕เ^๕ป^๕เ^๕น^๕ป^๕ระ^๕โย^๕ช^๕น^๕ค^๕ิ^๕ง^๕ค^๕ำ^๕ก^๕เ^๕อ^๕น^๕
 จ^๕ิง^๕ไ^๕ป^๕ร^๕ก^๕ไ^๕ห^๕ร^๕อ^๕เ^๕า^๕ท^๕สร^๕้าง^๕ส^๕ถ^๕า^๕น^๕ท^๕ำ^๕ง^๕ ๗ โดย^๕ม^๕ำ^๕ก^๕ ยัง^๕เ^๕ล^๕ือ^๕อ^๕ย^๕เ^๕ว^๕ล^๕ำ^๕น^๕ค^๕ำ^๕
 ข^๕้อม^๕ข^๕้อม^๕ข^๕จ^๕ามิ^๕ตร^๕ข^๕ำ^๕ง^๕ผ^๕ง^๕ค^๕ว^๕น^๕ค^๕ก^๕ท^๕ำ^๕ก^๕ล^๕อ^๕ง^๕ส^๕ว^๕ร^๕ ก^๕ย^๕ข^๕้อม^๕ป^๕ค^๕ข^๕ำ^๕น^๕ก^๕
 ข^๕ำ^๕ง^๕ผ^๕ง^๕ค^๕ว^๕น^๕อ^๕อก^๕ท^๕ำ^๕ก^๕ล^๕อ^๕ง^๕ผ^๕ค^๕ง^๕ ๖ ข^๕ำ^๕ง^๕ไ^๕้^๕ ๒ ข^๕้อม^๕เ^๕ำ^๕น^๕ั^๕น^๕)

๒ กลดองถนนตรง

เม^๕ือ^๕ข^๕ม^๕ระ^๕เส^๕ง^๕ พ.ศ. ๒๔๐๐ ไ^๕ป^๕ร^๕ก^๕ไ^๕ห^๕เจ้า^๕พ^๕ร^๕ะ^๕ยา^๕ท^๕ิ^๕พ^๕า^๕ก^๕ร^๕ว^๕ง^๕ค^๕ เ^๕น^๕แม่^๕
 ก^๕อ^๕ง^๕ซ^๕ก^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ค^๕อ^๕ำ^๕ก^๕ล^๕อ^๕ง^๕ผ^๕ค^๕ง^๕ก^๕ร^๕ง^๕เ^๕ก^๕ย^๕ม^๕ผ^๕ง^๕น^๕อ^๕ก^๕ ต^๕ร^๕ง^๕ห^๕ัว^๕ล^๕ำ^๕ไ^๕พ^๕ง^๕ล^๕ง^๕ไ^๕
 ค^๕อ^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕พ^๕ระ^๕โ^๕น^๕ง^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ ๓ ก^๕ว^๕ำ^๕ ๖ ว^๕า^๕ ล^๕ิก^๕ ๖ ค^๕อ^๕ก^๕ ย^๕าว^๕ ๒๐๗ เ^๕ล^๕เ^๕น^๕ ๒ ว^๕า^๕
 ๓ ค^๕อ^๕ก^๕ ท^๕ง^๕ค^๕น^๕ท^๕ข^๕ก^๕ข^๕น^๕ค^๕ำ^๕ท^๕ำ^๕ง^๕ผ^๕ง^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ข^๕ำ^๕ง^๕เ^๕น^๕อ^๕ผ^๕ง^๕เ^๕ค^๕ย^๕ว^๕ แ^๕ล^๕ว^๕ย^๕ร^๕ำ^๕ย^๕
 ท^๕ำ^๕เ^๕น^๕ถ^๕น^๕น^๕ล^๕ง^๕ไ^๕ป^๕เ^๕น^๕ค^๕ล^๕อ^๕ข^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ ส^๕ัน^๕ค^๕ำ^๕จ^๕ำ^๕ง^๕ท^๕ง^๕ซ^๕ก^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ถ^๕ม^๕ถ^๕น^๕เ^๕เ^๕ค^๕เ^๕ร^๕ว^๕
 เ^๕น^๕เ^๕จ^๕เ^๕น^๕ ๑๖,๖๓๓ บ^๕ำ^๕ท^๕ ไ^๕ป^๕ร^๕ก^๕ไ^๕ห^๕ร^๕ี^๕เ^๕ก^๕ซ^๕อ^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ว^๕า^๕ “ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ถ^๕น^๕ต^๕ร^๕ง^๕”
 แ^๕ล^๕ว^๕เ^๕ำ^๕เ^๕ง^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕พ^๕ระ^๕โ^๕น^๕ง^๕ค^๕ำ^๕ท^๕ค^๕อ^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕น^๕ไ^๕ป^๕เ^๕น^๕อ^๕อก^๕แม่^๕น^๕ำ^๕ค^๕ว^๕ย^๕

(เ^๕ห^๕ต^๕ท^๕ะ^๕ซ^๕ก^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ถ^๕น^๕ต^๕ร^๕ง^๕น^๕ั^๕น^๕ ป^๕ร^๕ำ^๕ก^๕ว^๕ำ^๕พ^๕ว^๕ก^๕ผ^๕ร^๕ัง^๕ท^๕เ^๕ำ^๕ม^๕ำ^๕ค^๕ง^๕ห^๕ำ^๕
 ค^๕ำ^๕ข^๕ำ^๕ย^๕อ^๕ย^๕ไ^๕น^๕เ^๕ว^๕ล^๕ำ^๕น^๕ั^๕น^๕ ท^๕ำ^๕ร^๕เ^๕อ^๕ง^๕ร^๕ำ^๕ว^๕เ^๕ำ^๕ซ^๕อ^๕ก^๕น^๕ย^๕น^๕ค^๕อ^๕ก^๕ร^๕ม^๕ท^๕ำ^๕ว^๕ำ^๕ ท^๕ค^๕ง^๕ห^๕ำ^๕ง^๕
 ค^๕ำ^๕ข^๕ำ^๕ย^๕ท^๕ำ^๕ง^๕ร^๕ี^๕แม่^๕น^๕ำ^๕ข^๕ำ^๕ง^๕ไ^๕้^๕พ^๕ร^๕เ^๕น^๕ค^๕ร^๕ ร^๕ี^๕เ^๕ล^๕ก^๕ค^๕ำ^๕จะ^๕เ^๕น^๕ม^๕ำ^๕ค^๕ำ^๕ข^๕ำ^๕ย^๕ด^๕ิง^๕พ^๕ร^๕
 เ^๕น^๕ค^๕ร^๕ท^๕อ^๕ง^๕ท^๕ว^๕น^๕ำ^๕เ^๕ล^๕ย^๕เ^๕ว^๕ล^๕ำ^๕ย^๕ำ^๕ก^๕ พ^๕ว^๕ก^๕พ^๕อ^๕ค^๕ำ^๕ค^๕ำ^๕ง^๕ป^๕ระ^๕เท^๕ศ^๕ค^๕ิ^๕ท^๕ะ^๕ล^๕ง^๕ไ^๕ป^๕ค^๕ง^๕
 ห^๕ำ^๕ง^๕ค^๕ำ^๕ข^๕ำ^๕ย^๕ท^๕ไ^๕้^๕ไ^๕ป^๕ำ^๕ก^๕ล^๕อ^๕ง^๕พ^๕ระ^๕โ^๕น^๕ง^๕ล^๕ง^๕ไ^๕ป^๕เ^๕น^๕ข^๕ำ^๕ง^๕น^๕ำ^๕ ข^๕อ^๕ไ^๕ห^๕ร^๕ัฐ^๕บ^๕ำ^๕ล^๕ห^๕ำ^๕ย^๕
 ส^๕ง^๕เ^๕ว^๕ระ^๕ห^๕ั^๕ซ^๕ก^๕ค^๕ล^๕อ^๕ง^๕ (แ^๕ล^๕ท^๕ำ^๕ถ^๕น^๕น^๕) เ^๕น^๕ท^๕ำ^๕ง^๕ล^๕ค^๕ไ^๕้^๕ไ^๕ป^๕ม^๕ำ^๕ค^๕ำ^๕ข^๕ำ^๕ย^๕ด^๕ิง^๕พ^๕ร^๕

นครได้โดยสะดวก จึงโปรดให้ขุดคลองถนนตรง แต่ภายหลังมาจะเป็นด้วยเหตุใดหาปรากฏไม่ พวกฝรั่งหาได้ย้ายลงไปตั้งห้างตามที่ตั้งไว้แต่เดิมไม่)

ถนนในจังหวัดพระนคร

๑ ถนนเจริญกรุง ตอนใต้

เมื่อรัชกาล พ.ศ. ๒๔๐๔ โปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กอง พระอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองเป็นนายารัตถิถนนตั้งแต่คลองคูพระนครชั้นใน ที่ริมวังเจ้าเขมรตรงลงไปต่อกับถนนตรงไปพระโขนง ที่คลองผดุงกรุงเกษมตรงหัวลำโพงสาย ๑ ทัดถนนแยกจากถนนคึกฤทธิ์ว่ามาแล้วที่เห็นอรัญคามขึ้น ทำถนนลงไปข้ามคลองผดุง ๑ ที่ใต้วัดตะเคียน แล้วตรงลงไปทางหลังบ้านฝรั่งจนตกฝั่งแม่น้ำที่ตำบลดาวคนองสาย ๑ แล้วให้ขุดคลองขวางแต่ข้างรักไปถึงถนนตรง ๆ ศาลา (แดง) ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์สร้างไว้ ทั้งดินทางฝั่งใต้ทำเป็นถนน (ที่เรียกกันทุกวันนี้ว่าถนนสี่ลม) อีกสาย ๑ ถนนทั้ง ๓ สายนี้คึกกว้าง ๕ วา ๒ คอก ถมดินสูงกว่าพื้นเดิม ๒ คอกคืบ เป็นระยะทางยาวรวมกันทั้ง ๓ สาย ๒๘๓ เส้น ๕ วา ค่าจ้างทำถนนเป็นเงิน ๒๘,๐๓๘ บาท ค่าจ้างขุดคลอง (ถนนสี่ลม) เป็นเงิน ๘,๑๘๔ บาท แล้วให้รื้อกำแพงทำประตูพระนครแลสร้างสะพานเหล็กข้ามคลองคูพระนครที่ตรงถนนเข้ามาต่อกับถนนในพระนคร

การสร้างถนน ๓ สายที่กล่าวมานี้ จะต้องทำสะพานข้ามคลองที่ถนนผ่านไปหลายสะพานด้วยกัน จึงโปรดให้ยกบุญ มีผู้ศรัทธารับสร้างสะพานหลายแห่ง คือ

สพานถนนลำเพ็ญ

๑ สพานหินเดิมเปลี่ยนเป็นสพานเหล็ก ของหลวงทรงสร้าง
จำนวนเงินหาปรากฏไม่

๒ สพานข้ามคลองวัดจักรวรรกี้ กรมหมื่นวิษณุวาทินาถ
ทรงสร้าง เป็นสพานไม้ สิ้นเงิน ๘๐๐ บาท

๓ สพานข้ามคลองศาลเจ้าเก่า หลวงศรีทรงยศสร้าง สิ้น
เงิน ๓,๖๐๐ บาท

สพานถนนเจริญกรุง

๑ สพานเหล็ก (ตำรังสถิต) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สร้าง สิ้น
เงิน ๑๒,๘๐๐ บาท

๒ สพานข้ามคลองวัดใหม่ (กันมาตุยาราม) นางกลีบผู้สร้าง
วัดชัยสร้าง สิ้นเงิน ๓,๒๘๐ บาท

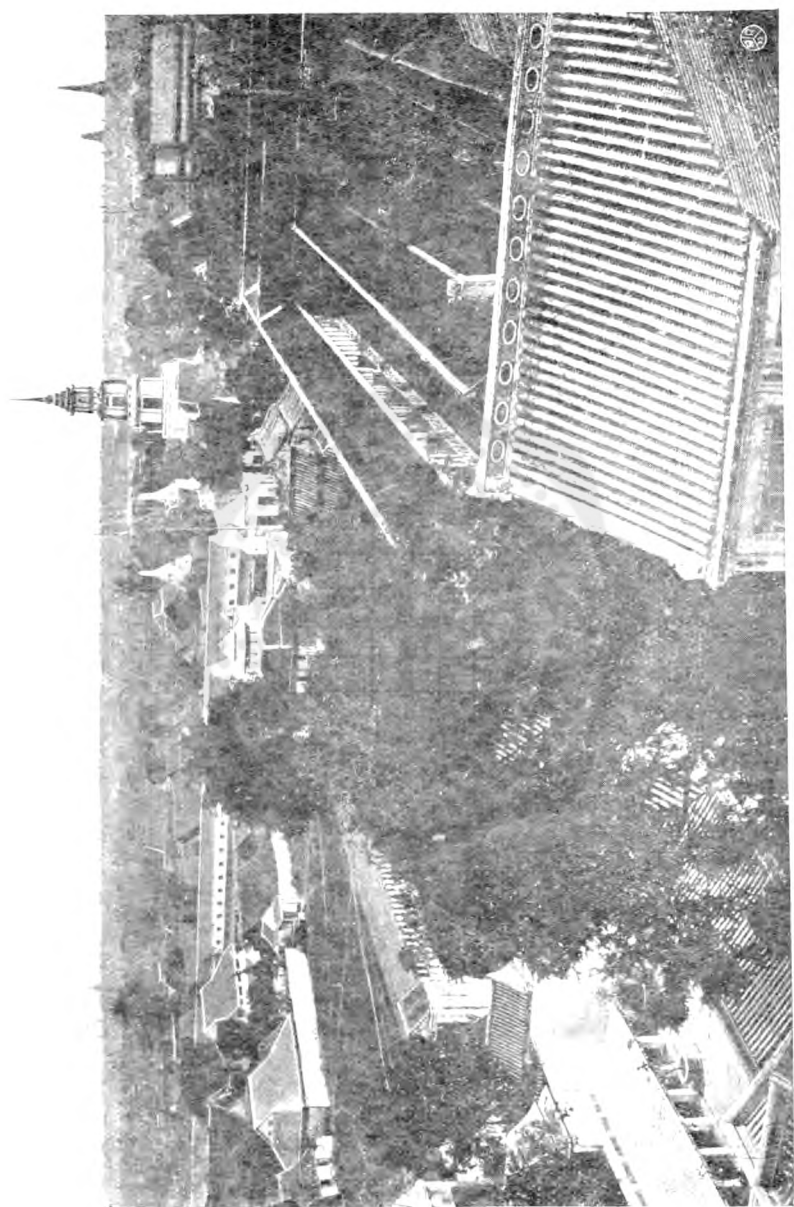
๓ สพานข้ามคลองวัดสามจีน หลวงจิตรจางวางนิชสร้าง สิ้น
เงิน ๓,๒๐๐ บาท

๔ สพานเหล็ก (พิทยเสถียร) ข้ามคลองผดุงกรุงเกษมที่ใต้
วัดตะเคียน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สร้าง สิ้นเงิน ๓๐,๕๐๐ บาท

๕ สพานตรงหลังย่านกงสุลอังกฤษ พระภานุสมบัติบริบูรณ์
(ยม) สร้าง สิ้นเงิน ๓,๕๕๐ บาท

๖ สพานข้ามคลองบางรัก หลวงพิศาลศุภผลสร้าง สิ้น
เงิน ๓,๒๘๐ บาท

๑ ตักแถวถนนเจริญกรุงและหอกสองฝ่ายจากพระที่นั่งกุศลทิศในย



๘ สพานหินชั้วักยานนาวา พระยาโชฎึก (รุ่ง) สร้าง สิ้น
เงิน ๓,๖๐๐ บาท

๘ สพานไต้วัคยานนาวา หลวงนาวาเคนิกรสร้าง สิ้น
เงิน ๓,๕๕๐ บาท

๘ สพานข้ามคลองวัดลาว (สุทธิวราราม) หลวงไมตรีวานิช
สร้าง สิ้นเงิน ๓,๓๖๐ บาท

๑๐ สพานข้ามคลองบางขวาง หลวงภานุวิเศษสร้าง สิ้น
เงิน ๓,๖๐๐ บาท

สพานถนนขวาง (สี่ลม)

๓ สพานข้ามคลองบางขวางต่อถนนขวางที่ซัดใหม่ เจ้าพระยา
พลเทพ (หลง) สร้าง สิ้นเงิน ๘๖๐ บาท

สพานคลองถนนตรง

๓ สพานข้ามคลองถนนตรงที่ศาลาแดง เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
สร้าง สิ้นเงิน ๘๐๐ บาท

๒ สพานข้ามคลองไปยทุมนัน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ สร้าง
สิ้นเงิน ๓,๐๕๐ บาท

๒ ถนนเจริญกรุง ตอนใน

ถึงยอ พ.ศ. ๒๔๐๕ โปรดให้เจ้าพระยามรราช คุมท เป็นแม่กอง
พระพรหมบริรักษ์เป็นนายการ ขยายทางเดิมบ้าง ตัดใหม่บ้าง ทำเป็น

๐ คลองขุดต่อคลองถนนตรงไปยทุมนัน น่าจะขุดในครั้งนั้นเหมือนกันจึงทำ
สพานที่กล่าวนี้ แต่หาปรากฏในจดหมายเหตุไม่

ถนนหลวงกว้าง ๔ วา แต่ถนนหน้าวัดพระเชตุพนไปออกประตู (สามชอก) สพานเหล็กที่ทำใหม่ ต่อกับถนนใหม่ข้างตอนใต้ เป็นระยะทาง ๒๕ เส้น ๑๐ วา ๓ ศอก สิ้นค่าจ้างถมดินก่อคันถนนแลทำท่อน้ำ ๒ ข้าง รวมเป็นเงิน ๑๘,๗๐๐ บาท แล ๒ ฟากถนนตอนที่ทำใหม่นี้โปรดให้ สร้างคอกแถวพระราชทานพระราชโอรสธิดา

๓ ถนนบำรุงเมือง

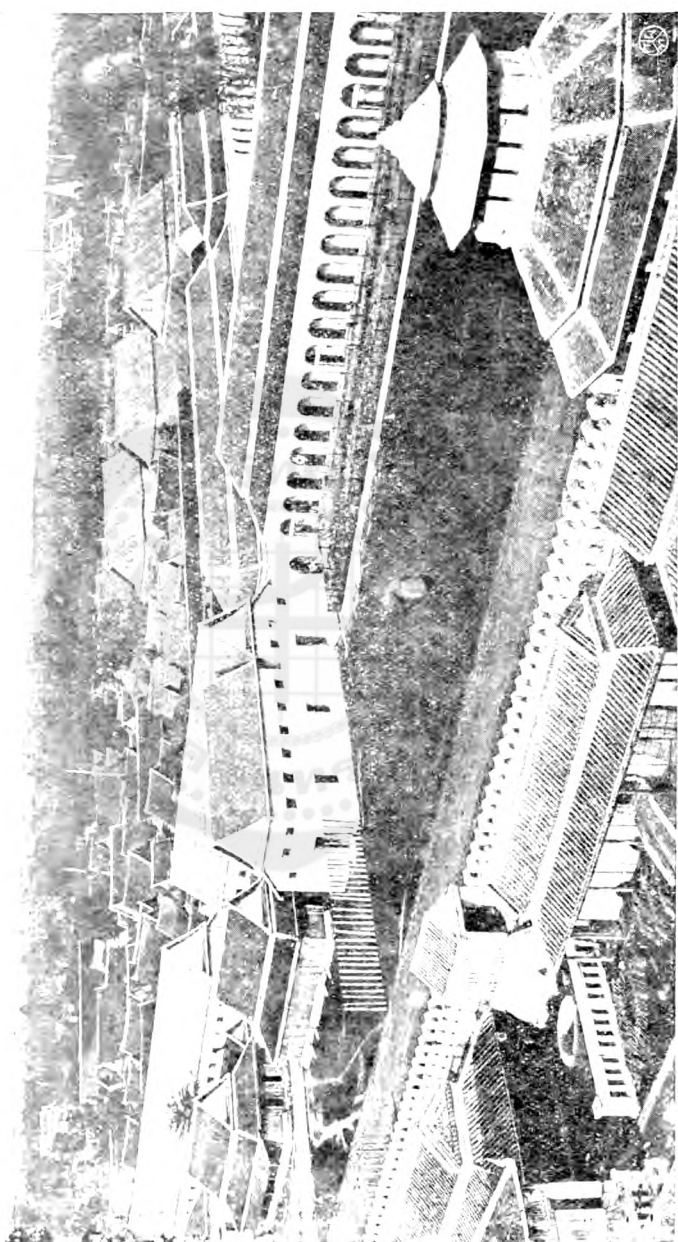
ถึงปีชุก พ.ศ. ๒๔๐๖ โปรดให้พระพรหมบริรักษ์เป็นนายารขยาย ทางไปเสาชิงช้าเดิมทำเป็นถนนกว้าง ๓ วา ตั้งแต่สนามไชยไปจนประตู สำราญราษฎร์ (ออกวัดสระเกศ) เป็นระยะทาง ๒๘ เส้น ๑๔ วา ๓ ศอก ค่าจ้างผูกดินถมถนนแลก่ออิฐเป็นคัน ๒ ข้างถนนทั้งทำท่อน้ำทั้ง ๒ ข้าง รวมเข็ดเสร็จเป็นเงิน ๑๕,๐๘๒ บาท

๔ ถนนเพองนคร

ในคราวเดียวกันเมื่อทำถนนบำรุงเมืองนั้น โปรดให้พระพรหม บริรักษ์ขยายทางเป็นถนนกว้าง ๓๐ ศอกอีกสาย ๑ ตั้งแต่กำแพงพระ นครทิศใต้ ที่มุมวังกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ เป็นถนนขวางผ่าน บ้านหม้อ (แลถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง) ไปจนวัดขวรรณิเวศ ถึงกำแพงพระนครด้านเหนือที่วัดขวรรณิเวศ เป็นระยะทาง ๕๐ เส้น สิ้นเงินค่าถมที่ค่าทำคันถนนแลท่อน้ำเข็ดเสร็จเป็นเงิน ๒๐,๐๔๒ บาท แล้ว โปรดให้สร้างคอกแถวทรงพระราชอุทิศเป็นสมบัติของวัดขวรรณิเวศแถว ๑ ของวัดราชประดิษฐ์แถว ๑

๔๙ เส้นทาง ทด้นถนนบำรุงเมือง





การสร้างถนนทั้งปวงที่กล่าวมา สำเร็จในรัชกาล พ.ศ. ๒๔๐๗
จึงโปรดให้มีการฉลองถนน ๓ วัน ตั้งแต่เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำเป็นต้นไป
มีการมหรสพแลดอกไม้ไฟทั้งรทาส ๑๒ วา ที่หน้าพระที่นั่งไชยชุมพล
แลเสกประพาสถนนที่สร้างใหม่นั้นทุกสาย พระราชทานนามถนน
ที่ปักใหม่ทั้งคอนในแลคอนนอกพระนครว่า “ถนนเจริญกรุง” พระ
ราชทานนามถนนที่ปักไปทางตลาดเสาชิงช้าว่า “ถนนบำรุงเมือง” แล
พระราชทานนามถนนที่ปักขวางในพระนครว่า “ถนนเพ็ชรนคร”

(เหตุที่สร้างถนนเจริญกรุงตอนใต้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าว
ว่า เถมกงสุลต่างประเทศเข้าชอกันทำเรื่องราวถวายว่า “ชาวยุโรป
เคยขี่รถม้าเที่ยวคากอากาศได้ความสบายไม่มีไข้เจ็บ เข้ามาอยู่ถาวร
เทพพระมหานคร ไม่มีถนนหนทางที่รถม้าพากันขี่ใช้ขี่ขี่ขี่
ก็ทรมานทรมานเสียแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า พวกยุโรปเข้ามาอยู่
ในกรุงมากขึ้นทุกปี ขวัญประเทศบ้านเมืองเขามีถนนหนทางก็เรียบ
รื่นสะอาดไปทุกบ้านทุกเมือง บ้านเมืองของเรามีแต่กร่อย หนทาง
ก็เป็นกร่อยเล็กชอนน้อย หนทางใหญ่ก็เปื้อนโคลนไม่เป็นที่เจริญตา
ชายหน้าแก่ชาวนานาประเทศ เขาว่าเข้ามาเป็นการเตือนสติ เพื่อจะ
ให้บ้านเมืองงดงามขึ้น” ดังนั้น จึงโปรดให้สร้างถนนขึ้นดังกล่าวนาน
การที่สร้างถนนครั้งนั้นเข้าใจว่า คงกะแผนที่ดินพร้อมกันหมดทุกสาย
เป็นแต่ลงมือสร้างก่อนแลที่หลังกันโดยลำดับ ที่สร้างถนนเจริญกรุง
ตอนใต้ก่อนตอนในเมือง ก็เพราะจะให้ฝรั่งได้มีที่ขี่ม้าเที่ยวเล่นได้สม

ปราณนาที่ไต่กรวยทูลร้องทุกข์ มีคำเล่ากันว่าเมื่อกระแสน้ำระลอก
ถนนเจริญกรุงนั้น เกิมซิดเส้นแต่สามแยกตรงเข้ามาในพระนคร พระ
บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทักท้วงว่าผิดทางยุทธศาสตร์
เพราะถนนตรงเช่นนั้น ถ้ามีข้าศึกเข้าชนใหญ่ตั้งที่ในถนนก็อาจจะยิง
ทำลายประตูเมืองได้ ด้วยเหตุนี้จึงได้แกัดถนนให้เลี้ยวตรงเชิงสะพาน
เหล็ก (ท่าวงสกลิต) แล้วทำข้อมขึ้นที่กำแพงเมืองให้ทรงสนับถุน
ลงไปยังสามแยกข้อม ๓ ซึ่งพ่วงเรือในรัชกาลที่ ๕)

(ชื่อถนนที่พระราชทานว่า ถนนเจริญกรุง แต่แรกคนเรียกกันแต่
ว่าถนนใหม่โดยมาก ต่อมาเมื่อฝรั่งคิดตั้งสี่มุมขึ้นที่ถนนขวาง จึงพา
กันเรียกถนนนั้นว่าถนนสี่มุม ส่วนถนนตรงนั้นเรียกกันว่าถนนหัวลำโพง
ตามชื่อทุ่งที่ถนนผ่านไป)

สะพานเหล็กข้ามคูพระนครแลคลองผดุงกรุงเกษม (คือสะพานหัน
สะพานท่าวงสกลิต สะพานพิทยเสถียร) แต่แรกเสาแลคานเป็นเครื่องไม้
เป็นเหล็กแต่โครง พื้นสะพานมีล้อข้างล่าง ที่คานไม่มีวางเหล็ก ถ้า
จะเปิดสะพานขึ้นจักรเคียวสะพานแยกกันออกไปได้ เปลี่ยนสะพานใหม่
เมื่อในรัชกาลที่ ๕

ประตูเมืองนั้นเมื่อแรกสร้างพระนครทำเป็นประตูไม้ในรัชกาลที่ ๓
เปลี่ยนเป็นเครื่องก่ออิฐ หลังประตูทำเป็นทอรับ (เหมือนประตูเมืองใหม่
ที่ตำบลเนินวงเมืองจันทบุรี) ถึงรัชกาลที่ ๕ ข้อมกำแพงแลประตูพระนคร
เมื่อพระบาท พ.ศ. ๒๔๑๖ โปรดให้เจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงเป็นแม่

ทองแก่เป็นประตูออก (อย่างประตูลงทำขนาบยังเหลือประตู ๑) ต่อ
มาเมื่อใช้รถกันมากขึ้น ทรงประตู (ซึ่งเรียกกันว่าประตูใหม่) ถนน
เจริญกรุงร่มก้นโคนกันด้วยประตูแคบนัก จึงโปรดให้กรมหมื่นภูเวศร์
ธำรงศักดิ์เวลานั้นทรงบัญชาการกรมเมือง เป็นแม่กองสร้างประตูใหม่
เป็นประตู ๓ ช่อง คงทำเป็นประตูออกตามแบบเก่า จึงเรียกกันว่า
ประตูสามยอด รื้อเสียเมื่อขยายถนนทำคอกแถวถนนเจริญกรุงใหม่
ตัดถนนเจริญกรุงที่สร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้นเป็นตึกชั้นเดียว
ว่าถ่ายแบบมาแต่เมืองสิงคโปร์ ตึกนี้นั้นยังเหลืออยู่ที่ย่านคานว ซึ่ง
ทรงพระราชอุทิศเป็นของวัดขวรนิเวศแล้ววัดราชประดิษฐ์ เป็นแต่ตึก
แถวถนนเจริญกรุงเชิงกว่า

ชุดคลองทางไปมากับหัวเมือง

๑. คลองมหาสวัสดิ์

เมื่อขุด พ.ศ. ๒๔๐๓ โปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็น
แม่กอง พระสิริสมันต์เป็นนายการ ชุดคลองทางเรือสาย ๑ แต่แม่น้ำ
อ้อมที่ริมวัดไชยพฤกษมาลา ไปทูลแม่น้ำเมืองนครไชยศรีที่เหนือศาล
เจ้าสุบิน คลองชุดใหม่ ๖๗๖ เส้น ชุดเก่าคลองเก่า ๘ เส้น รวมระยะทาง
๖๘๔ เส้น คลองกว้าง ๘ วา ลึก ๖ ศอก สิ้นค่าจ้างเป็นเงิน ๘๘,๓๒๐ บาท
สำเร็จในขุด พ.ศ. ๒๔๐๓ พระราชทานนามว่า “คลองมหาสวัสดิ์”

(เมื่อชุดคลองแล้วสร้างศาลาอาศรัยที่ริมคลอง ๑๐๐ เส้นหลัง ๓
เป็นระยะไป ทิศาหลักรัากลางย่าน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ให้เขียนตำรา

ยารักษาโรคต่าง ๆ ใส่แผ่นกระดานติดไว้เป็นการกุศล คนจึงได้เรียก
ศาลาหลังนั้นว่า “ศาลายา” เลยเป็นชื่อสถานี่รุดไฟอยู่ยั้งนี้ ศาลา
อีกหลัง ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์สร้างในการกุศลปลงศพคนของท่านคน ๑
จึงเรียกว่า “ศาลาทำศพ” เลยเป็นชื่อสถานี่รุดไฟเหมือนกัน

อนึ่งที่ ๒ ฟากคลองมหาสวัสดิ์ เกือบเป็นป่าพงทว่าง เมื่อชุกคลอง
แล้วพระราชทานให้เป็นท่นาของพระราชโอรสธิดา จึงเป็นที่ของเจ้านาย
โดยมากจนยั้งนี้

๒ คลองเจดีย์บูชา

เมื่อขลุ พ.ศ. ๒๓๙๖ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
เป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ ใต้กระทางจะชุกคลองทาง
เรือแต่แม่น้ำเมืองนครไชยศรีเข้าไปจนถึงบริเวณพระปฐมเจดีย์ แต่การ
ยังค้างอยู่จนสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ถึงพิราลัย จึงโปรดให้เจ้าพระยาทิพากร
วงศ์ เป็นแม่กองปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ต่อมา จะไ้ถึงมือชุกคลอง
เมื่อไรไม่แน่ ชุกแต่ตำบลท่านาไปถึงพระราชวังซึ่งสร้างใหม่ แล้ว
เลี้ยวแยกไปถึงเขตวัดพระงามเป็นที่สุก รวมระยะทาง ๔๔๙ เส้น
คลองกว้างแต่ ๕ วาจน ๘ วาถึงประมาณ ๖ ศอกเป็นกำหนด สิ้นค่าจ้าง
ขุดรวมเป็นเงิน ๖๔,๓๖๓ บาท พระราชทานนามว่า “คลองเจดีย์บูชา”

๓ คลองดำเนินสดวก

เมื่อขลุ พ.ศ. ๒๔๐๘ โปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุห
พระกลาโหม เป็นแม่กองชุกคลองกว้าง ๖ วาถึง ๖ ศอกแต่แม่น้ำเมือง

นครไชยศรีที่ตำบลบางยางไปออกแม่น้ำเมืองราชบุรีที่ตำบลบางนกแขวก
เป็นระยะทาง ๘๕๐ เส้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (โต้ว) ที่ว่างทำนาในคลอง
นั้นจึง) ออกค่าชดชดของ ๘๐,๐๐๐ บาท เงินหลวงคงชดชด ๓๒,๐๐๐ บาท
รวมเป็นค่าชดชดของสิ้น ๑๑๒,๐๐๐ บาท การชดชดของนี้สำเร็จได้แก่ชดชด
เมื่อวันจันทร์เดือน ๗ ขน ๔ ค่าบมโรง พ.ศ. ๒๔๓๓ พระราชทานนามว่า
คลองท่าเนรศวก

๔ คลองภาษีเจริญ

เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๓๐ ไปรอก ๆ ให้พระภาษีสมบัติบริบูรณ์ (ข่ม)
เจ้าภาษีขึ้นเป็นแม่กองชดชดของ กว้าง ๗ วา ลึก ๕ ศอก แต่คลอง
บางกอกใหญ่ในกรุงเทพฯ ที่ริมวัดปากน้ำไปออกแม่น้ำเมืองนครไชยศรี
ที่ตำบลดอนไก่ดี เป็นระยะทาง ๖๒๐ เส้น หักเงินภาษีขึ้นพระราชทาน
เป็นค่าจ้างชดชดของ ๑๑๒,๐๐๐ บาท พระราชทานนามว่า “คลอง
ภาษีเจริญ” แต่มาชดแล้วต่อในรัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จพระราชดำเนิน
เปิดคลองเมื่อเดือน ๖ บมเมย พ.ศ. ๒๔๓๕

(คลองภาษีเจริญ คลองท่าเนรศวก ทั้ง ๒ คลองนี้กระแสน้ำ
คราวเดียวกัน เป็นแต่ลงมือชดชดของท่าเนรศวกก่อน ชดชดของภาษี
เจริญทีหลัง เป็นทางสัญจรสำคัญมาแต่แรก แลในรัชกาลที่ ๕
ได้ขุดซ่อมอีกครั้ง ๑ แล้วทำประตูขังน้ำให้มีในคลองพอเรือใหญ่เดิน
ได้เสมอ)

ภาคที่ ๒

สถานที่ต่าง ๆ ที่ทรงสร้างตามหัวเมือง

พลับพลาที่ประทับณเมืองสมุทรปราการ

โปรดให้พนักงานการก่อสร้างที่พระสมุทเทจยันน สร้างพลับพลา
เป็นที่ประทับที่ริมหน้า창เหนือเมืองสมุทรปราการแห่ง ๑ มีที่ประทับและ
เรือนโรงหลายหลัง พระราชทานชื่อต่าง ๆ กัน คือ

พระที่นั่งสมุททาทิมิข เป็นท้องพระโรงที่เสด็จออก

พระที่นั่งสุทไธยาสน์ ๒ ชั้น เป็นที่พระบรรทม

ตำหนักนาฏนาวิรมย์ เป็นที่พระประเทียบอยู่

เรือนสนมนิกร เป็นเรือนแถวสำหรับพนักงาน

โรงสันดาการสภา เป็นโรงประชุมแลเป็นที่เล่นละครคนโรง ๑

โรงศึกษาสงคราม เป็นโรงทหารรักษาพระองค์

(พลับพลาที่เมืองสมุทรปราการชำรุดเสียโดยมาก ยังเหลือ

แต่พระที่นั่งสมุททาทิมิขกับพระที่นั่งสุทไธยาสน์ ใช้เป็นสถานีโทรเลข
อยู่บัดนี้)

ประกาศการปากน้ำ

โปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุทพระกลาโหม สั่งประกาศ
เหล็กมาจากยุโรปสำหรับจะปลูกที่สันดอนปากน้ำ จุกโคมไฟหมายทาง
ให้เรือเข้าออกแห่ง ๑ แต่การสร้างประกาศการมาสำเร็จต่อใน
รัชกาลที่ ๕

กรุงศรีอยุธยา

วังจันทร์เกษม

วังจันทร์เกษมเดิมเป็นวังพระมหาอุปราช แต่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ได้เคยเสด็จอยู่เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชคราว ๑ เมื่อแผ่นดิน
 สมเด็จพระเจ้าบรมโกศคราว ๑ ตั้งแต่เสียกรุงเก่าแล้วก็หักพังรกร้าง
 อยู่จนรัชกาลที่ ๔ มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างให้กลับคืนขึ้นดังเก่า
 ไว้เป็นที่ประทับในเวลาเสด็จขึ้นไปประพาสกรุงศรีอยุธยา จึงโปรดฯ
 ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นแม่กอง กรมขุนราชสวรินทร์กรมเป็นนาย
 ช่าง สร้างวังจันทร์เกษม แลแผนผังที่การก่อสร้างนั้น จะสร้างพระ
 ที่นั่งพิมานรัตยาของเดิมขึ้นเป็นที่ประทับ จึงกะเอาพระที่นั่งพิมานรัตยา
 เป็นศูนย์กลาง วางแนวกำแพงเขตวังซึ่งจะสร้างใหม่แต่พอสมควรแก่
 ที่ประทับชั่วคราว ร่นแคบเข้ามากว่าแนวกำแพงวังจันทร์ครั้งกรุงเก่ามาก
 ในเวลาที่ก่อสร้างวังจันทร์เกษมนั้น เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป
 กรุงเก่าบ่อย ๆ เพราะเริ่มมีเรือไฟใช้ราชการเสด็จไปเสด็จกลับกว่าแต่ก่อน
 จึงโปรดฯ ให้สร้างพลับพลาขึ้นในวังจันทร์เกษมทางริมกำแพงวังด้าน
 ตะวันออก เป็นที่ประทับไปกว่าพระที่นั่งพิมานรัตยาจะสร้างแล้วเสร็จ ครั้น
 ลงมือก่อสร้างมา พอก่อกำแพงวัง (แลทำเขื่อนอิฐทรมาน้ำ) แล้ว
 กรมหลวงวงศาฯ ประชวรเป็นอัมพาต จึงโปรดฯ ให้พระยาราชวรา
 นกุล รอดิ เป็นแม่กองต่อมา

สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งสร้างที่วังจันทร์เกษม ตอนพลับพลาที่ประทับ
ถมที่ขึ้นเป็นฐานมีไพรวังรอบ บนนั้นปลูกพลับพลาที่ประทับ
องค์ ๑ มีตำหนักข้างในหลายหมู่อยู่ข้างหลัง ข้างหน้ามีหอพระหลัง ๑
พลับพลาโถงสำหรับทอดพระเนตรละครคอนหลัง ๑ ทรงหน้าพลับพลาลงมามี
โรงละครคอนแลใช้เป็นที่พักข้าราชการด้วยหลัง ๑ ต่อไปตามริมกำแพงวังมี
ห้องเครื่องมหาดเล็ก ทิมคายตำรวว แลโรงม้าต้นตลอดจนบ้านเหนือ

ทางหมู่พระที่นั่งพิมานรัตยา สร้างเป็นตึกของถาวร มีพระที่นั่งที่
ประทับองค์ ๑ ประตูซ้ายขวา ๒ หลัง สร้างตามแนวผนังเดิม นอกจาก
นี้ข้างในมีตำหนักแลเรือนเงินทองเรือนแถวอีกหลายหลัง ข้างหน้าก็มี
เขื่อนเพชรเป็นบริเวณชั้นในอีกชั้น ๑ แลมีพลับพลาโถงที่ประทับทอด
พระเนตรกีฬาในสนามหลัง ๑

ต่อไปตามมุมวังด้านตะวันตกเฉียงใต้ เติมมีหอสูง กล่าวกันว่า
สร้างครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ยังเหลือแต่แนวผนัง ไพรทให้ก่อ
เสริมผนังขึ้นไปตามแผนผังของเดิมจนถึงชั้นยอด แล้วพระราชทาน
นามว่าพระที่นั่งพิสัยศัลลิกษณ์ ทางนอกวังด้านตะวันตก สร้างโรง
ข้างต้น ๒ โรง ทางนอกวังด้านตะวันออกมีท่าเรือพระที่นั่งท่า ๑ ท่า
เรือพระประเทียบมีฉนวนแต่ทำจนถึงประตูวังท่า ๑ มีพลับพลาโถงที่ทำ
เสด็จขึ้นหลัง ๑ ศาลาพวงล้อมวังรักษาประตูวัง ประตูละ ๒ หลัง ทั้ง ๕
ประตู แลสร้างคอกเป็นห้องเครื่องอยู่ข้างฉนวนหลัง ๑ สร้างคอก ๒ ชั้น
สำหรับเป็นที่พักเจ้านายแลข้าราชการที่ตามเสด็จที่ริมหน้าข้างเหนือหน้าวัง

หลัง ๑ ข้างใต้หลัง ๑ แล้วโปรดให้ชักคลองต่อจากคลองมะขามเรียง
ข้างใต้กรุง ๑ แยกมาออกที่ใกล้หัวรอสาย ๑

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใต้เสด็จขึ้นไปประทับ
ที่วังจันทร์เกษมหลายคราว แต่การสร้างพระที่นั่งพิมานรัตยายังไม่
สำเร็จจนตลอดรัชกาล

(ถึงรัชกาลที่ ๕ ใต้เสด็จไปประทับที่วังจันทร์เกษมหลายครั้ง จน
สร้างพระราชวังที่บางปะอินแล้ว จึงพระราชทานวังจันทร์เกษมให้เป็นที่ว่า
การมณฑลกรุงเก่า ใต้สร้างพระที่นั่งพิมานรัตยาต่อมาจนสำเร็จใช้เป็น
ที่ว่าการมณฑลมาจนทุกวันนี้ สถานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ใต้ทรงสร้างไว้ที่ชำรุดหักพังรื้อเสียโดยมาก ยังบริบูรณ์
อยู่แต่พระที่นั่งพิลลยศักดิ์ลักษณะกับพลับพลาที่กรมชกับหอพระ ห้องเครื่อง
มหาดเล็กแลโรงม้าต้น พระยาโบราณราชธานินทร์ พร เกษะคุปต์
อุปราชมณฑลกรุงเก่า จักเป็นที่ทำการพิธีและเป็นที่พินิจสถานที่สถานมาจน
ทุกวันนี้)

พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท

โปรด ๑ ให้กรมขุนราชสีหวิกรมเป็นนายช่าง สร้างปราสาท
ขนาดน้อยองค์ ๑ กับพระปรัศว์ซ้ายขวา ๒ องค์ ขึ้นบนฐานพระที่นั่ง
สรรเพชญ์ปราสาท ซึ่งยังเหลืออยู่ในพระราชวังหลวงในกรุงศรีอยุธยา
เป็นที่ทรงบวงสรวงสมเด็จพระอริยวงศาคตมหาราช ที่ใต้เสวยราชย์ณกรุงศรี
อยุธยามาแต่ก่อน แต่การที่สร้างค้างมาตลอดรัชกาล

กระแสพระราชดำริที่ทรงสร้างปราสาท มีปรากฏอยู่ในประกาศ
เมื่อทรงสังเวทีกองเก่าดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ๑ พระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค
พร้อมด้วยราชบริพาร คือพระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท
ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน เสด็จประทับแรมราตรี ณ พระพลากรที่ประทับ จึงได้
ทรงพระราชดำริให้สถาปนาสร้างปราสาทขึ้นใหม่ในที่สรวงเพ็ญปราสาท
ซึ่งเป็นพระที่นั่งของพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ครอง
ครองมาจนแตกทำลายนั้น จะให้คืบคงเป็นพระที่นั่งขึ้นแล้ว จะได้เป็นที่
จารึกพระนามพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง ซึ่งได้ครองครองกรุงพระมหานคร
ศรีอยุธยามาแต่ก่อน ไว้เป็นการสนองพระเดชพระคุณให้เป็นพระเกียรติยศ
พระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ พระองค์ และจะได้ทรงสร้างวังรัตนเกษมขึ้นไว้เป็น
ที่เสด็จประทับแรม และให้ปรากฏอยู่สืบกาลนาน และได้ทรง
ปฏิสังขรณ์พระอารามในจังหวัดกรุงพระมหานครศรีอยุธยาโบราณราชธานี
แล้ว จะได้ทรงบำเพ็ญทานอุทิศส่วนพระราชกุศล แด่ให้จักเครื่อง
กระยาพลีกรรมของสรวงสังเวทยายพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง ซึ่งได้ครอง
ครองสิริราชสมบัติในสยามประเทศแต่กาลก่อนทุกพระองค์ ดังนี้

ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์)
เมื่อยังเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล แล้วดำรงพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา
จัดการรักษาเป็นโบราณวัตถุทั้งวัง ได้เสด็จประพาสเนื่อง ๆ แลได้

ทำการพระราชพิธีรัชมงคลที่ในพระราชวังครั้ง ๑ ปราสาทกับพระปรีศรี
ที่สร้างค้างอยู่แต่ในรัชกาลที่ ๕ จะรักษาไว้ให้ถาวรไม่ได้ จึงพระราช
ทานพระบรมราชานุญาตให้รื้อเสีย

พเนียด

ที่พเนียดคล้องช้างเดิมไม่มีพลับพลา โปรดให้สร้างพลับพลา
ที่ประทับทอดพระเนตรคล้องช้างในวงพาดหลัง ๑ พลับพลาประทับทอด
พระเนตรคล้องช้างกลางแปลงหลัง ๑ พลับพลาฝ่ายในศูนย์กลาง
กลางแปลงหลัง ๑

(เมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ที่พเนียดมีปราสาทที่ประทับ
ทอดพระเนตรคล้องช้าง แต่พม่าเผาเสียเมื่อล้อมกรุง ๆ ถึงสมัยกรุง
รัตนโกสินทร์ ในรัชกาลก่อน ๆ ไม่ได้เสด็จไปทอดพระเนตรคล้องช้าง
จึงไม่ได้สร้างพลับพลาขึ้นใหม่ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้กรมหมื่น
ปราบปรบักษ์ซ่อมพลับพลาที่พเนียดทั้งหมดครั้ง ๑)

พระราชวังบางปะอิน

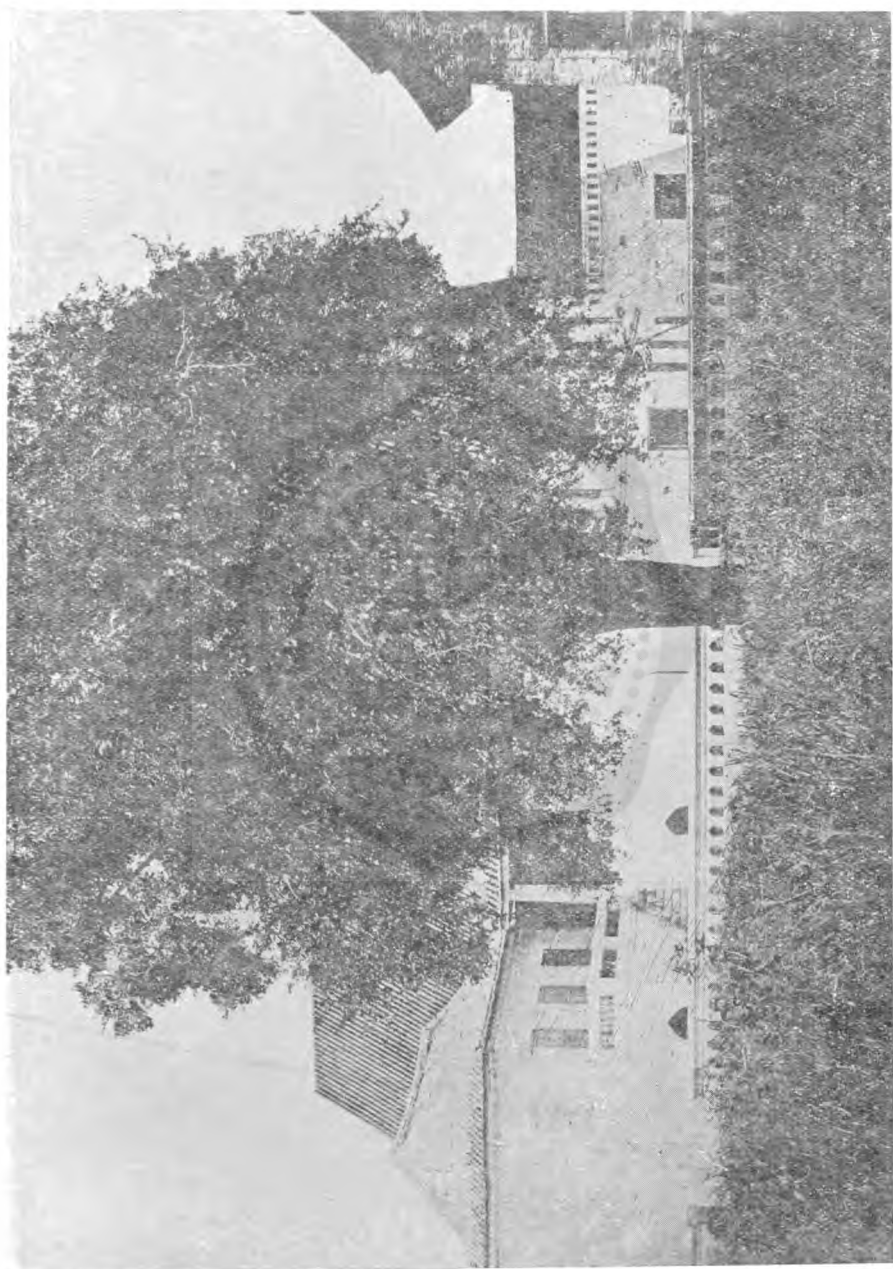
เมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายารามที่บางปะอิน โปรดให้
เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) เป็นแม่กองสร้างตำหนักขึ้น ๓ หลัง ใน
บริเวณพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่เกาะบางปะอินใน แล
ปลูกพลับพลาโถงที่ไว้แต่งเกาะบางปะอินนอกอีกหลัง ๑ เป็นที่เสด็จ
ประพาสจากกรุงเก่า

(มีคำเล่ากันว่า เหตุที่สร้างพระตำหนักที่บางปะอินเมื่อใน
รัชกาลที่ ๔ นั้น เกิดศึกผ่านไปทอดพระเนตรเห็นหม่อมมั่ง (อยู่ที่สนาม
หญ้าหน้าพระที่นั่งวิมลาศพิมานทุกวันนี้) ชื่นงามนัก เป็นที่ต้องพระราช
หฤทัย จึงเสด็จแวะขึ้นประพาสที่พระราชวังเก่า แล้วมีรับสั่งให้สร้างพระ
ตำหนักขึ้นณที่นั้น สิ่งซึ่งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ทรงสร้างไว้ยัง
เหลืออยู่ในเวลานั้น คือ สระกว้างเส้น ๓ ขาว ๑๐ เส้น (คือตอนสระทรง
ทอดย่นทุกวันนี้) อย่าง ๑ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาสน์เป็นปราสาทเครื่อง
ไม้สร้างไว้ที่ปากสระอย่าง ๑ กล่าวกันว่าโครงปราสาท แลเครื่องบน
ยังมีอยู่ มาหักพังไปต่อที่หลัง ยังมีโคนเสาและคานปรากฏที่พื้นสระ
ข้างใต้พระที่นั่งวิมลาศพิมานจนทุกวันนี้ ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างเป็นพระราชวังที่ประพาส
ต่อมา ชั้นแรกโปรดให้สร้างพระที่นั่งที่ประทับตรงตำหนักหลังกลาง
ซึ่งสร้างไว้เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามว่า พระที่นั่งไอศวรรย์
ทิพาสน์ ตามนามปราสาทครั้งกรุงเก่า สร้างตำหนักข้างในทรงที่
ตำหนักหลังเห็นเป็นที่พักพระประเทียบ พระราชทานนามว่า ตำหนัก
วรรณเกษมสานต์ สร้างตำหนักหลังใต้ไปนตำหนักเจ้านายข้างหน้า
พระราชทานนามว่า ตำหนักสกลาธาราษฎร์ ต่อมาจึงได้ทรงสร้าง
สถานที่ต่าง ๆ เพิ่มเติม เปลี่ยนระเบียบนามตามอย่างปรากฏในบัดนี้

พระนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรี

โปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม เป็นแม่กอง
พระนรินทรราชเสนาเป็นกองสี่ พระยาพิไชยสงคราม พระยาวิจิตรณรงค์เป็น

**พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ในพระบรมราชูปถัมภ์**



แม่เองทำการสร้างที่ประทับที่ในพระราชวังเมืองลพบุรี ซึ่งสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราชได้ทรงสร้างไว้ แลทั้งเป็นที่ทรงมาแต่ครั้งกรุงเก่า
 นั้น ปฏิสังขรณ์ของเดิมที่ยังระพอซ่อมแซมได้ คือพระที่นั่งจันทร์
 พิศาลองค์ ๑ กับกำแพงแลพระตพระราชวังโดยรอบ แล้วสร้างพระ
 ที่นั่งเป็นที่ประทับขึ้นใหม่ ๑ ในระหว่างพระที่นั่งจันทร์พิศาลกับพระที่นั่ง
 ศุภิสวรรค์อันมหาปราสาทของเดิม เป็นพระที่นั่ง ๓ ชั้น ที่พระบรมม
 หาราชองค์ ๑ พระราชทานนามว่า พระที่นั่งพิมานมงกุฎ ท้องพระโรง ๒ ชั้น
 ต่อมาทางทิศตะวันออก นามพระที่นั่งวิสุทธิวินิจฉัย พระที่นั่งเอยอยู่
 ข้างหน้าท้องพระโรงอีก ๒ องค์เป็นคู่กัน องค์ข้างใต้นามพระที่นั่งไชย
 ศาสตร์ถาวร องค์ข้างคานเห็นอนามพระที่นั่งอักษรศาสตราคม แลสร้าง
 ที่กำหนดข้างในหลายหลัง ที่ข้างหน้าก็สร้างศาลาแลเพิงพลสำหรับ
 ข้าราชการที่ตามเสด็จพักอาศัยอีกหลายหลัง พระราชทานนามพระ
 ราชวังให้เรียกรวมกันทั้งหมดว่า พระนารายณ์ราชนิเวศน์

(เหตุที่ทรงสร้างที่ประทับที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์นั้นปรากฏมา
 ว่า เกิดแต่ปรารภขึ้นในรัชกาลว่า ถ้าหากจะเกิดเหตุการณ์เป็นอันตราย
 กับฝรั่ง กรุงเพท ฯ ตั้งอยู่ในทางที่เรือรบอาจขึ้นมาได้ การต่อสู้
 ศัตรูระลำบาก ควรจะมีราชธานีเป็นต้นให้ห่างทางเรือรบของข้าศึก
 อีกสักแห่ง ๑ เมื่อปรึกษาเลือกหาที่ซึ่งจะเหมาะสำหรับเป็นราชธานีใหม่
 มีความเห็นกันว่า ควรจะเอาเมืองนครราชสีมาเป็นราชธานีที่ ๒ จึง
 ไปขอให้พระบาทสมเด็จพระ ฯ พระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปทอดพระเนตร

เมืองนครราชสีมา กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๘ เห็น
พร้อมกันว่าอัครคฤหาสน์ที่จะไปมากับกรุงเทพ ฯ ก็ลำบาก ไม่เหมาะ
ที่จะเป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
ระลึกถึงกระแสพระราชดำริห์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งทรงสร้าง
เมืองลพบุรี เป็นที่ประทับเมื่อครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้สร้างที่ประทับ
ที่เมืองลพบุรี แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นโปรด
ที่เขาออกแขวงเมืองสระบุรีว่าเป็นที่ค้ำขัน จึงไปทรงสร้างข้อมที่เขาออก
ตั้งแต่ที่ประทับอยู่เพียงที่บันลือทา)

การทรงสร้างที่ประทับที่พระนารายณ์ราชานิเวศน์ครั้งนั้น พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรู้สึกกระแวงบาปอยู่ ด้วยความ
ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ประสูติ
หนักใกล้จะสวรรคตที่เมืองลพบุรีนั้น พระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์
ให้จับพระยิบะซึ่งเป็นผู้อยู่ปรนนิบัติพระองค์ประหารชีวิตเสีย สมเด็จพระ
นารายณ์ทรงโทมนัสน้อยพระหฤทัย แลเกรงว่าพระเพทราชากับ
หลวงสรศักดิ์ จะทำอันตรายพวกข้าราชการที่อยู่ประจำพระองค์เสียอีก
จึงมีรับสั่งให้พากันไปอยู่สมทบเสียให้พ้นภัย พวกข้าราชการพากัน
กราบทูลว่าพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ให้จุกช่องล้อมวงรักษาพระราชวัง
ไว้จะออกไปไม่ได้ จึงมีรับสั่งให้นิมนต์พระสงฆ์คณะปรกเข้าไปแล้ว
มีรับสั่งขอให้พระสงฆ์อุปสมบทข้าราชการที่ในพระราชวัง พระสงฆ์
ถวายพระพรว่า พระราชวังมิใช่เป็นที่ลี้ภัย จะทำสังฆกรรมชกช้อง

อยู่ สมเด็จพระนารายณ์จึงออกพระโอรสธิดาบริวารพระราชวังเป็น
ทิวสงคามลีลา ให้พระสงฆ์ให้อุปสมบทข้าราชการในครั้งนั้น มีความ
ปรากฏมาดังนี้ จึงทรงพระราชนิพนธ์ทำผาติกรรม ไปรศให้ชื่อนาเป็น
เนอติ ๔๐ ไว้ ๒ งาม ถวายเป็นที่อธิษฐานสงฆ์เท่าเนื้อที่บริเวณพระนารายณ์
ราชนิเวศน์ แล้วทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายารามที่ข้างปิ่น
วัดเสนาสนารามที่กรุงเก่า แล้ววัดกวีศารามที่เมืองลพบุรีรวม ๓ พระ
อารามไว้แทนค่าสิ่งซึ่งยังเหลืออยู่ ทรงใ้พระนารายณ์ราชนิเวศน์ให้พัน
จากทิวสงคามแต่นั้นมา สิ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงสร้างที่พระนารายณ์ราชนิเวศน์ยังอยู่หมดทุกสิ่ง พระที่นั่ง
จันทร์พิศาลซึ่งปฏิสังขรณ์ค้างอยู่เมื่อรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ก็โปรด
ให้ทำต่อมาจนสำเร็จ

พระคานักรัที่พระพุทธบาท

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๐๐ ทรงปฏิสังขรณ์พระมณฑปพระพุทธบาท
จึงโปรดให้สร้างพระคานักรัในบริเวณพระราชวังเก่าที่ท้ายพิภูลซึ่งเป็นที่
ร้างว่างอยู่ ให้มีที่ประทับแลเรือนข้างในข้างหน้าหลายหลัง

(พระคานักรัแลเรือนในบริเวณวังที่พระพุทธบาท ในรัชกาลที่ ๕
ได้เสด็จไปประทับ ๒ ครั้ง ต่อมาชำรุดหักพังจะปลูกพลับพลาใหม่จึง
รื้อหมด ไม่มีอะไรเหลืออยู่)

ศาลากลางเมืองเหนือ

เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือหลายคราว ได้เสด็จถึงเมืองพิษณุโลก

เป็นที่สุก^๑ ทอดพระเนตรเห็นศาลากลางตามหัวเมืองเลวทราม ไม่สมควรจะเป็นที่ทำการแผ่นดิน เพราะตามประเพณีแต่ก่อนมา เมื่อผู้ใดได้เป็นตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองใด ต้องไปหาที่สร้างเรือนอยู่เอง แลปลูกศาลากลางขึ้นที่หน้าเรือนตามกำลังที่จะทำได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเงินหลวงให้เจ้าพระยาธิบดีมนตรี ที่สมุหนายก ไปสร้างศาลากลางขึ้นตามหัวเมือง คิดเป็นจำนวนเงินหลังละ ๓๐ ชั่ง โปรดให้ทำแผ่นกระดานจำหลักลายพระมหามงกุฎแผ่น ๑ ลายรูปช้างอยู่ในวงจักรแผ่น ๑ (เหมือนตราเงินเหรียญบาทในรัชกาลที่ ๔ ทั้ง ๒ ด้าน) แลเป็นรูปตราพระราชลี้^๒ แผ่น ๑ ติดไว้เป็นสำคัญทุกแห่ง

(ศาลากลางซึ่งสร้างเมื่อรัชกาลที่ ๔ กับทั้งแผ่นกระดานจำหลักยังเหลืออยู่จนรัชกาลที่ ๕ ยัง ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างที่ว่าการเมือง แลที่อยู่ของผู้ว่าราชการแลกรมการในตำแหน่งเป็นของหลวงครบหมกทุกเมือง)

บ่อเมืองปราจีนบุรี

โปรดให้สร้างเมืองปราจีนเป็นบ่อเมืองการอีกแห่ง ๑ เหมือนที่เมืองพระตะบองเมืองเสียมราฐ แลเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งได้สร้างขึ้นแต่ในรัชกาลที่ ๓

ที่ประพาสที่อ่างศิลา

ทรงพระราชดำริเห็นว่า ชายทะเลตำบลอ่างศิลาแขวงเมืองชลบุรี เป็นที่อากาศดี ให้ทำเป็นที่เสด็จประทับแห่ง ๑ กับที่เขาสมมุขช้างได้

^๑ แต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ได้เคยเสด็จทรงคัจฉาจนถึงเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย.

ทำอย่างคล่องแคล่วโปรดให้ทำพลับพลาเป็นที่ประทับด้วย แต่การปลูก
สร้างส่วนที่อ่างศิลาเป็นแต่ไก่อะที่บนเนินไว้สำหรับทำพลับพลา แลได้ถม
ศิลาที่ชายทะเลก่อเป็นท่าจอดเรือ แต่กำหนดของถาวรประจำที่ยังหา
ไก่อสร้างไม่ ทำแต่พลับพลาที่สมมุข ต่อมาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ที่สมุหพระกลาโหมสร้างตึกอาศรัยสถาน (หลังใหญ่) ชั้นหลัง ๑
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์สร้างตึกอาศรัยสถาน (หลังเล็ก) ชั้นหลัง ๑
ที่ปลายแหลม สำหรับให้คนป่วยไปพักรักษาตัวเป็นการกุศล

(ถึงรัชกาลที่ ๕ ไก่อะที่ไปประพาสอ่างศิลาหลายครั้ง ทำแต่
พลับพลาไว้เสด็จชั่วคราว หาได้ทำพระกำหนดของถาวรไม่ พลับพลา
ที่สมมุขนั้นนานมากผุพังไปหมด แต่ตึกอาศรัยสถาน ๒ หลังนั้น เมื่อ
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่าง
พระองค์คราวเสด็จยุโรปเมื่อในรัชกาลที่ ๕ โปรดฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์
ในการพระราชกุศลเฉลิมพระชันษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว แลตกแต่งเครื่องใช้สอยครบบริบูรณ์แล้ว พระราชทานนาม
หลังใหญ่ว่า ตึกมหาราช นามหลังเล็กนั้นว่า ตึกราชินี ยังเป็นที่
อาศรัยสถานมาจนทุกวันนี้)

พระนครปฐมเมืองนครไชยศรี

เมื่อทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์นั้น โปรดฯ ให้เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์เป็นแม่กอง กรมขุนราชสีหวิกรมเป็นนายช่าง สร้าง
พระราชวังชั้นข้างคานควันออกพระปฐมเจดีย์แห่ง ๑ สำหรับเป็นที่ประทับ

เวลาเสด็จออกไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ เหมือนอย่างพระราชวังซึ่ง
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่าทรงสร้างที่พระพุทธรูปนั้น พระ
ราชทานนามว่า พระนครปฐม มีพระที่นั่งเป็นตึก ๒ ชั้นที่ประทับ
หลังใหญ่องค์ ๑ หลังเล็ก ๒ องค์ มีห้องพระโรงแลพลับพลากลับโรงละคอน
ทั้งค่านักเรือนจันทน์ภายใน ก่อกำแพงมีเพิงพลรอบเขตพระราชวัง
ข้างภายนอกพระราชวังมีโรงม้าโรงช้าง และมีตึกที่ประทับสำหรับเจ้านาย
และข้าราชการผู้ใหญ่อยู่ ปลุกบายตามฝั่งคลองเจดีย์ช่าอีกหลาย
หลัง การที่สร้างสำเร็จได้เสด็จไปประทับแต่ในรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาล
ที่ ๕ เมื่อก่อนสร้างทางรถไฟก็เสด็จไปประทับหลายครั้ง

(ในรัชกาลที่ ๕ ตั้งที่ว่าการมณฑลนครไชยศรีที่พระปฐมเจดีย์
แล้วทำรถไฟผ่านไปทางนั้น โปรดให้สร้างที่พระปฐมเจดีย์ขึ้นเป็นเมือง
ตึกแลเรือนในบริเวณพระราชวังนครปฐมชำระกิจเรียบร้อยโดยมาก ยังเหลือ
อยู่แต่พระที่นั่งองค์ใหญ่ อันเป็นที่ประทับปรากฏอยู่จนทุกวันนี้)

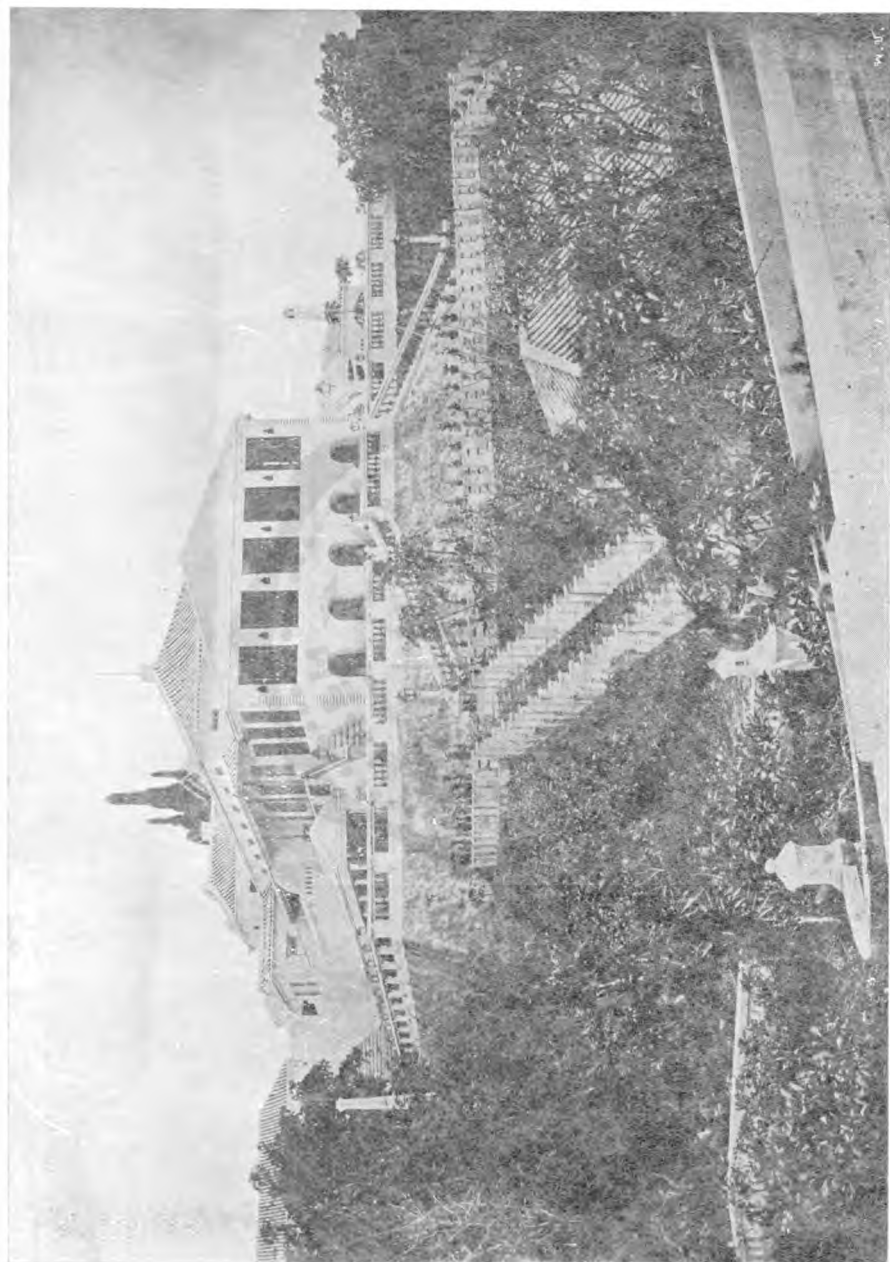
พระนครภิรมย์เมืองเพชรบุรี

โปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์สนิทพริ้งพวงเป็นแม่กอง
ให้หมื่นราชามาตย์ ท้วม ซึ่งได้เคยออกไปประเทศยุโรปกับราชทูตที่
ไปเมืองอังกฤษ เลื่อนเป็นพระเพ็ชรพิไลยศศรีสวัสดิ์ ตำแหน่งปลัด
เมืองเพชรบุรีเป็นนายการ สร้างพระราชวังขึ้นตอนเขามหาสมณแห่ง ๑
และเขามหาสมณนั้นมี ๓ ยอด ยอดเหนือโปรดฯ ให้สร้างพระเจดีย์วิหาร

๑ คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี.

เมืองเพชรบุรี

พระนครศรีบริรักษ์มหาสารคาม



บอกกลางมีพระเจ้าย้อยแต่เดิม ไปรคให้บุตรพระปฏิสังขรณ์ทั้งจะกล่าว
ในตอนที่ว่าถวายพระเจ้าย้อยซึ่งทรงสร้างต่อไปข้างหน้า บอกข้างใต้นั้น
ไปรคให้สร้างพระราชวัง การที่ก่อสร้างล้วนเป็นเครื่องอุปถัมภ์ของถาวร
พระราชทานนามเรียกรวมนั้นว่า พระนครคีรี แลเขามาหาสมณนั้นพระ
ราชทานนามใหม่ว่า เขามาหาสวรรค์ พระที่นั่งในบริเวณพระนครคีรีมี
หลายหลัง พระราชทานนามต่าง ๆ กัน คือ

พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นท้องพระโรง

พระที่นั่งปราโมทย์มไหศวรรย์ เป็นที่ประทับ

พระที่นั่งเวียงยันทวีเชษฐปราสาท เป็นปราสาทหลังน้อยยอดปรางค์
สร้างขึ้นโดยทรงพระราชดำริว่า พระราชวังใหญ่แต่โบราณเช่นพระ
นารายณ์ราชนิเวศน์ที่เมืองลพบุรี ย่อมมีปราสาท จึงทรงสร้างขึ้นเป็น
สังเขปที่พระนครคีรี

พระที่นั่งราชธรรมสภา เป็นที่ทรงธรรมแลพระราชพิธีสงฆ์

ตำหนักสันติาคารสถาน เป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายใน

หอพิมานเพ็ชรรมเทศร์ เป็นตำหนักศาลพระภูมิ

หอจตุรทิศประภัสสรพจน์ เป็นหอพระปริต

มีซุ้มตะเกียงใหญ่ที่ริมพระที่นั่งราชธรรมสภาซุ้ม ๑ ซุ้มตะเกียง
แลเห็นได้ดังทะเล พระราชทานนามว่า หอชัชวาลเวียงไชย

๑ มีหอพราหมณ์คู่กับหอพิมานเพ็ชรรมเทศร์อีกหลัง ๑ นำที่จะมีซุ้มรับสัมพันธมิตรมา
ต่อรัชกาลเมืองไทย แต่หาพบข้อปรากฏไม่

ประตูปรับบริเวณพระราชวังมีชื่อขนานต่าง ๆ กัน ประตูปรับบริเวณ
พระราชวัง & ประตูซอก

ประตูนาริประเวศ ๓

ประตูวิเศษราชกิจ ๓

ประตูราชฤทธิแรงปราย ๓

ประตูอานภาพเจริญ ๓

ประตูในบริเวณพระราชมนเทียร ๓ ประตู ซอก

ประตูกำแพงทางสวรรค์ ๓

ประตูจันทร์แจ่มจาง ๓

ประตูสุรย์แจ่มจาง ๓

ภายนอกพระราชวังมีป้อมตามไหล่เขาวายวรอบ & ป้อม มีชื่อ

ป้อมมณฑลป้อมปก ๓

ป้อมวิรุฬหกขรรค์ ๓

ป้อมวิรุฬหกขรรค์ ๓

ป้อมเวสสุวรรณรักษา ๓

ป้อมวัชรินทรภินาล ๓

และยังมีศาลาลูกขุนที่มณฑลวังและสถานที่ต่าง ๆ อีกหลาย
อย่าง ถนนใหญ่ทำแต่เชิงเขาลงมาถึงท่าน้ำ พระราชทานนามว่า
ถนนราชวิถี และที่เมืองเพชรบุรีนั้นโปรดให้สร้างสะพานข้ามแก่งอิฐ
ถอยข้ามลำน้ำสาพาน๑ สร้างตึกแถวริมถนนตลาดเมืองเพชรบุรี๒แถว

สร้างถนนแต่เชิงเขามหาสวรรค์ไปถึงเขาหลวงสาย ๑ ถนนแต่เชิง
สพานช้างไปถึงเขายันไทรใหญ่สาย ๑ ถนนขวางแต่ถนนราชวิถีมาถึงถนน
เขายันไทรใหญ่สาย ๑ สร้างประปามีเครื่องสูบน้ำขึ้นถึงที่ริมลำน้ำ ฝั่งท่า
ให้ไหลไปลงอ่างที่เชิงเขา ให้คนคักหยาบขนไปยอนพระนครศิริ

เจ้านายแลข้าราชการที่ไปตามเสด็จสร้างตักทพกชนทรมน้ำ ๔ หลัง
คือคักของกรมหมื่นวิษณุวาทนนิภาธรหลัง ๑ ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
หลัง ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์หลัง ๑ ของพระยามนตรีสุริยวงศ์
ชุ่ม หลัง ๑ การก่อสร้างสำเร็จแต่ในรัชกาลที่ ๔ ใต้เสด็จไป
ประทับหลายคราว ในรัชกาลที่ ๕ ก็ใต้เสด็จไปประทับที่พระนครศิริ
หลายคราว

(ในรัชกาลที่ ๕ ใต้โปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระนครศิริขึ้นสำหรับ
รับแขกเมืองเจ้าต่างประเทศ เพราะณนั้นยังอยู่บริบูรณ์คักทุกทอย่าง
คักทพกทรมน้ำก็ยังใช้เป็นทพกข้าราชการอยู่ แต่ตักแถวที่ตลาคนั้น
ชำรุดทรุดโทรมมาก แล้วไฟไหม้เสียเมื่อในรัชกาลปัจจุบัน)

เมืองที่ทรงตั้งในรัชกาลที่ ๔

เมืองจัตวาขึ้นกรุงเทพ ฯ ๕ เมือง

๑ ตั้งบ้านคลองบางนางรม เป็นเมืองประจวบศิริขึ้น (เมืองใน
เมื่อรัชกาลที่ ๒ กระจ้ายเมืองคลองวาฬขึ้นมาตั้งที่ชาวเกาะหลัก ด้วย
อยู่ในทางข้าศึกพม่าจะมาจากเมืองตะนาวศรี เรียกมาแต่ก่อนแต่ว่า
เมืองใหม่ ยังหาได้ตั้งเป็นหลักแหล่งไม่)

- ๒ ตั้งบ้านเกาะกง (ใต้เมืองตราข) เป็นเมืองประจันตคีรีเขต
 ๓ ตั้งบ้านพยุแค้น (ใต้เมืองนครสวรรค์) เป็นเมืองพยุหคิรี
 ๔ ตั้งบ้านสระบัว เป็นเมืองกมลาลัย (อยู่ในมณฑลร้อยเอ็ด
 บัคน)
 ๕ ตั้งบ้านยางใหญ่ เป็นเมืองมหาสารคาม

เมืองชั้นทรงตั้งใหม่ ๑๙ เมือง

ชั้นเมืองนครสวรรค์

ตั้งบ้านหาคส์มเสียว เป็นเมืองบรรพตพิสัย

ชั้นเมืองฉะเชิงเทรา

ตั้งบ้านท่าชาน เป็นเมืองพนมสารคาม

ชั้นเมืองอุบลราชธานี

ตั้งบ้านกวางชโค เป็นเมืองพิบูลมังสาหาร

ตั้งบ้านเวินไชย เป็นเมืองมหาชนะไชย

ตั้งบ้านยักข เป็นเมืองชาดุมานมณฑล

ตั้งบ้านสระพือ เป็นเมืองตระการพิชัย

ชั้นเมืองหนองคาย

ตั้งบ้านหนองบัวลำภู เป็นเมืองกุมภวาดี

ตั้งบ้านหริ่งทอง เป็นเมืองอุบลราชธานี

๕.๔ ชนเมืองขุขันธ์

ตั้งบ้านห้วยลำไธสน เป็นเมืองกันทรลักษ์
ตั้งบ้านอุทุมพร เป็นเมืองอุทุมพรพิสัย

๕.๕ ชนเมืองสกลนคร

ตั้งบ้านภูทิว เป็นเมืองภูทิวทอง
ตั้งบ้านกกลิง เป็นเมืองวานรนิวาส
ตั้งบ้านโพธิ์สว่าง เป็นเมืองสว่างแดนดิน

๕.๖ ชนเมืองมุกดาหาร

ตั้งบ้านท่าทราย เป็นเมืองพลาการภูมิ

๕.๗ ชนเมืองหนองหาร

ตั้งบ้านปลาเฒ่า เป็นเมืองวาริชภูมิ

๕.๘ ชนเมืองนครพนม

ตั้งบ้านท่าม่วง เป็นเมืองอากาศอำนวย

๕.๙ ชนเมืองกมลาสัย

ตั้งบ้านลำพัน เป็นเมืองสหัสขันธ์

๕.๑๐ ชนเมืองสุวรรณภูมิ

ตั้งบ้านโฆ้ง เป็นเมืองพนมไพรแคนมฤค

๕.๑๑ ชนเมืองนครเสียมราฐ

ตั้งบ้านละลอก เป็นเมืองสุทรนิคม

ภาคที่ ๓

พระเจดีย์วิหารที่ทรงสถาปนาในรัชกาลที่ ๔

พระอารามหลวงทรงสร้างใหม่ในกรุง ฯ ๕ พระอาราม

๑ วัดบรมนิวาส ทรงสร้างแต่ยังทรงผนวช เพื่อจะเป็นที่ประทับ
สำราญพระอิริยาบถ เดิมเรียกว่าวัดนอก ครั้นถวายเป็นพระอารามหลวง
ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน
นามว่า วัดบรมนิวาส

๒ วัดโสมนัสวิหาร ทรงสร้างเมื่อขบถ พ.ศ. ๒๓๘๖ อภิเษก
พระราชทานสมเด็จพระนางโสมนัสวัฒนาวดี ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อขบถ
พ.ศ. ๒๓๘๕

๓ วัดพุทธมณาราม ทรงสร้างเมื่อขบถ พ.ศ. ๒๔๐๐ พระราช
ทานเป็นวัดของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

๔ วัดราชประดิษฐ์ สถิตมหาสสิมาราม ทรงสร้างเมื่อขบถ
พ.ศ. ๒๔๐๗ ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระคลังข้างที่ ทรงพระราชอุทิศ
พระอารามแห่งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกา โดยไต่ไปนคิษยานคิษยศึกษาตามลัทธิ
ธรรม ซึ่งพระองค์ได้ทรงเริ่มริชาระทุกแห่งตั้งคำราชัน ถึงรัชกาลที่ ๕
ได้โปรดให้แบ่งพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไป
บรรจุไว้ในพระพุทธรูปอันเป็นที่สักการบูชาในวัดราชประดิษฐ์ด้วย

การที่บรรพบุรุษพระบรมอัฐิเป็นกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชดำริว่า พระบรมอัฐิสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๓ รัชกาลก่อน ซึ่งเป็นส่วนของพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลนั้น ๆ ได้พระราชทานไป เมื่อเจ้านายสิ้นพระชนม์ไม่มีผู้จะพิทักษ์รักษา ได้เชิญกลับมารักษาไว้ในช่องหลวงมีอยู่ ควรจะประสิทธิ์ฐานไว้ให้มหาชนกระทำการบูชาแลบำเพ็ญกุศลสนองพระเดชพระคุณได้โดยง่าย จึงโปรดให้บรรพบุรุษพระบรมอัฐิในกล่องศิลา แล้วเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไปบรรจุไว้ที่พระพุทธอาสน์พระประธานในพระอุโบสถวัดพระเชตุพน พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย บรรจุไว้ที่พระพุทธอาสน์พระประธานในพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรจุไว้ที่พระพุทธอาสน์พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรส และมีรับสั่งไว้ว่า ให้บรรพบุรุษพระบรมอัฐิของพระองค์ทั่วราชอาณาจักรประสิทธิ์ฐานอย่างเดียวกัน

๕ วัดมกุฏกษัตริย์ ทรงก่ออุทิศเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ แต่แรกพระราชทานนามว่าวัดมกุฏกษัตริย์ คนทั้งหลายเห็นพ้องกับพระปรมาภิไธยไม่มีใครกล้าเรียกนามวัด จึงทรงขนานนามใหม่ว่า วัดพระนามขัณธุติ แล้วมีรับสั่งไว้ว่า ถ้าถึงรัชกาลหลังให้เปลี่ยนนามเป็นวัดมกุฏกษัตริย์ตามเดิม ถึงรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้เปลี่ยนนามตามกระแสรับสั่ง

พระอารามหลวงในกรุง ฯ ที่ใต้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ คือ

๑ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

โปรดให้ถมที่ต่อฐานทักษิณพระมณฑปออกไปทั้งด้านตะวันออกและ
ด้านตะวันตก ทำพนักศิลาล้อมทั้ง ๒ ชั้น สร้างประตูชุมมณฑปประคัย
กระเบื้องทึบดิน ๖ ประตู แล้วสร้างพระระเบียงวัดตรงด้านสกัดฐาน
ทักษิณที่ต่อใหม่นั้น คือเป็นคคชยายที่ออกไปทั้งด้านตะวันออกและด้าน
ตะวันตก ทางด้านตะวันออกทำประตูชุมมณฑป ประคัยกระเบื้องที่พระ
ระเบียง และมีพลับพลาเปลื้องเครื่องอยู่ข้างประตูข้างละหลัง ทางด้าน
ตะวันตกทำประตูหลังคากุฎุมภ มีพลับพลาเปลื้องเครื่องข้างเหนือประตู
หลัง ๑

บนลานทักษิณพระมณฑปที่ต่อใหม่ ทางด้านตะวันออกสร้างปราสาท
ยอดปราสาทองค์ ๑ ประคัยกระเบื้องทั้งฝาผนังและยอดปราสาท พระราชทาน
นามว่าพระพุทธปราสาท (คือปราสาทพระเทพนิครเคียววัน) ทรง
ก่อฤกษ์เมื่อเดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ เสด็จทรงพระราช
ดำริให้ให้เป็นที่พักพระแก้วมรกต แต่เมื่อสร้างขึ้นแล้วเห็นไม่
พอที่จะทำการพระราชพิธีต่าง ๆ จึงไม่ได้เชิญพระแก้วมรกตมาตั้งทรง
พระราชดำริให้ไว้แต่เดิม

ทางด้านตะวันตกพระมณฑปนั้น โปรดให้สร้างเจดีย์ตามแบบพระ
มหาสถูปในวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่กรุงเก่าองค์ ๑ ทรงก่อฤกษ์เมื่อเดือน ๖
แรม ๓๓ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ ทรงขนานนามว่าพระศรีรัตนเจดีย์
(แต่ฟังประคัยกระเบื้องทองเมื่อในรัชกาลที่ ๕)

พระมณฑปของเดิมซึ่งสร้างเมื่อรัชกาลที่ ๑ นั้น โปรดให้ซ่อมแซม
เครื่องบนใหม่ แลพินช่างในพระมณฑปเดิมคาดแผ่นเงิน โปรดให้สาน
เป็นเลื่อเงินปูแทน

ที่มมพระระเบียงข้างหน้าพระอุโบสถโปรดให้สร้างมณฑปยอดปรางค์
หลัง ๑ เป็นที่ประดิษฐานพระเจดีย์โบราณ ซึ่งเชิญลงมาแต่เมืองเหนือ
ข้างหน้ามณฑปนั้นลงมาสร้างหอพระยอดปรางค์อีกหลัง ๑ เป็นที่ประดิษ
ฐานพระคันธารราษฎร์ (แต่การประทับกระเบียงทำต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๕)
แล้วโปรดให้ทำแท่นปูแผ่นมะนิงคศิลาของสมเด็จพระร่วงไว้ข้างหน้าหอพระนั้น

ทางคานใต้พระอุโบสถโปรดให้สร้างหอรบงใหม่ (เข้าใจว่าทรง
ที่หอรบงเดิม)

ข้างหลังพระอุโบสถโปรดให้สร้างมณฑปยอดปรางค์ประทับกระเบียง
เป็นที่ประดิษฐานพระปรางค์ของโบราณ พระราชทานนามว่า พระโพธิ
ธาตุพิมาน แลสร้างหอพระข้างละหลัง หลังข้างเหนือเป็นที่ไว้พระพุทธร
รูปปางต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินครั้ง
กรุงเก่า พระราชทานนามว่า หอราชกรมานุสร ฝาผนังข้างในโปรดให้
พระอาจารย์อิน วัดราชบวรณี เขียนเรื่องพระราชพงศาวดารครั้งกรุงศรี
อยุธยา หอข้างใต้เป็นที่ไว้พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ทรงพระราชอุทิศถวาย
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชทานนามว่า หอราชพง
ศานุสร โปรดให้พระอาจารย์อินเขียนเรื่องพระราชพงศาวดารกรุงรัตน
โกสินทร์

• เรือกัณฑ์ว่า ขวอินใจ เป็นช่างเขียนภาพไม่มีตัวสีในสมัยนั้น

พระอุโบสถนั้น โปรดให้ซ่อมตัวไม้เครื่องบนแลเขียนภาพที่ฝาผนังใหม่ แต่ภาพเรื่องมารผจญกันหุ้มกลองข้างหน้านั้นคงของเดิมไว้ หาได้เขียนใหม่ไม่ พื้นพระอุโบสถเดิมปูเสื่อทองเหลืองโปรดให้หล่อเป็นแผ่นอิฐทองเหลืองปูใหม่

ยังมีการอื่นๆ ที่ได้ทรงสถาปนาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามอีกหลายอย่าง ซึ่งยังไม่ทราบรายการแน่

๒ วัดบวรนิเวศ

วัดบวรนิเวศทรงบูรณะมาแต่เมื่อทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ คือ เชิญพระชินสีห์มาไว้ในพระอุโบสถ แลสร้างพระเจดีย์หลังพระอุโบสถเป็นต้น ด้วยเสด็จประทับอยู่วัดนั้นหลายปี แล้วทรงสร้างเพิ่มเติมต่อมาในรัชกาลที่ ๔ อีกอีกมาก มีของที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างมากกว่าที่กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ได้ทรงสร้างไว้แต่เดิม

๓ วัดพระเชตุพน

เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๓๘๖ โปรดให้ถ้าย่างพระเจดีย์ วัดสวนหลวง สยสวรรคที่ทรงเก่ามาสร้างในวัดพระเชตุพน เป็นพระเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๔ องค์ ๑ ประดิษฐานเบื้องท้ององค์ แลโปรดให้ก่อพระระเบียงที่ล้อมพระเจดีย์ ๓ องค์ ของเดิมขยายออกไปทางด้านตะวันตก ล้อมพระเจดีย์ที่ทรงสร้างใหม่ไว้ในบริเวณเดียวกันด้วย

เมื่อทรงสร้างพระเจดีย์นั้นได้มีรับสั่งไว้ว่า ต่อไปในรัชกาลหลัง
อย่าให้เอาเป็นแบบอย่างที่จะต้องสร้างพระเจดีย์ประจำรัชกาลในวัดพระ
เชตุพนต่อไปเลย เพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ รัชกาลแต่แรกนั้น
ได้เคยทรงเห็นกันทั้ง ๔ พระองค์ ผิดกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น
ด้วยเหตุนี้จึงมิได้ทรงสร้างเพิ่มเติมในรัชกาลหลังต่อมา

ที่ในพระอุโบสถนั้นโปรดให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระ ๑ พระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปบรรจุไว้ที่พระพุทธรูปยืน ให้มหาชนได้กระทำสัก
การบูชา

๔ วัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุพระบาทสมเด็จพระ ๑ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์
ใหม่ทั้งพระอาราม . การยังไม่เสร็จจนรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ ๑
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิสังขรณ์ต่อมาจนสำเร็จ โปรดให้เชิญ
รูปสมเด็จพระสังฆราช สุก ญาณสังวร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ ๑ พระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรดให้หล่อไว้ แห่จากหอพระนาคนไปไว้ในพระวิหารวัดมหาธาตุ
แล้วโปรดให้สร้างพระวิหารน้อยขึ้นที่ตรงพระตำหนักซึ่งเสด็จประทับเมื่อ
แรกทรงผนวช อยู่ริมถนนโพธิ์กลางหลัง ๑ มีกำแพงแก้วเป็นบริเวณรอบ

๕ วัดชนะสงคราม

วัดชนะสงคราม พระบาทสมเด็จพระ ๑ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ปฏิสังขรณ์คราวเดียวกับวัดมหาธาตุ การก็ยังค้างอยู่ พระบาทสมเด็จพระ ๑
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์ต่อมาจนสำเร็จ

๖ วัดสุทัศน์เทพวราราม

วัดสุทัศน์เทพวราราม โปรดให้สร้างพระพุทธรูปมีพระอสีติสาวกนั่งล้อมที่ในพระอุโบสถ แลโปรดให้เชิญพระเศาศาจากวัดพระกมุทไวกุณฐ์ ๑ ประดิษฐานไว้ที่หน้าพระอุโบสถ ตั้งแต่ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๐๗ จึงได้ย้ายไปไว้ที่บริเวณนี้ แลโปรดให้สร้างศาลาขึ้นกำแพงข้างหน้าวัด ๔ หลัง

๗ วัดสระเกศ

วัดสระเกศ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระเจดีย์องค์ ๑ จะให้เป็นพระเจดีย์ใหญ่อย่างภูเขาทองที่กรุงเก่า แต่ทรงที่สร้างเป็นชานชาลาสูงมโหฬารคั่นคั่นกัน ก่อพระเจดีย์ขึ้นไปพอน้ำหนักมากก็ทรุดลงทุกครั้งก็ไม่หาย จึงต้องหยุดการสร้างพระเจดีย์นั้นค้างอยู่เพียงฐานมาแต่รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระยาศรีพิพัฒน์ แพ (บุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ซึ่งเป็นผู้สร้างพระเจดีย์ในรัชกาลที่ ๓) เป็นแม่กองให้พระยาราชสงครามเป็นนายช่าง ช่อมแปลงพระเจดีย์ที่ค้างอยู่นั้นทำเป็นภูเขาแลสร้างพระเจดีย์ไว้บนยอด มีบันไดเวียนทางขึ้นไปได้ถึงพระเจดีย์ ๒ ทาง พระราชทานนามว่าบรมบรรพต แลโปรดให้สร้างพระระเบียงรอบพระอุโบสถ ซึ่งทำค้างมาแต่รัชกาลที่ ๓ ให้สำเร็จบริบูรณ์

๘ วัดมหาพฤฒาราม

เมื่อชกคลองผดุงกรุงเกษม คลองผ่านไปทางหน้าวัดตะเคียนเป็นวัดโบราณ จึงทรงพระราชศรัทธาโปรดให้กรมหมื่นภูมินทรภักดี

เป็นแม่กองทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม พระอุโบสถวิหาร
ของเดิมก็ก่อสร้างใหม่ แลเดิมมีพระปรารักษ์ ๕ องค์อยู่ระหว่างพระ
อุโบสถกับพระวิหาร ก็โปรดให้ก่อครอบใหม่ให้ใหญ่ขึ้น ทรงพระราช
อุทิศบูชาพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ แล้วพระราชทานนามพระอารามว่า
วัดมหาพุดมอาราม แลขณะเมื่อทรงเริ่มการปฏิสังขรณ์นั้น พระอาจารย์
แก้วผู้เป็นเจ้าอธิการมีอายุได้ ๓๐๗ ปี มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ทรง
เลื่อมใส จึงทรงตั้งเป็นราชาคณะที่พระมหาพุดมจารย์ด้วย

๕ วัดปทุมคงคา

วัดปทุมคงคา พระยาสุวสีทวาริได้รับพระราชทานพระราชนุญาต
ปฏิสังขรณ์เมื่อรัชกาลที่ ๓ การค้างอยู่ ถึงรัชกาลที่ ๔ พระยา
พิศาลคฤณผล ขึ้น ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตปฏิสังขรณ์ต่อ
ไป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงช่วยในส่วน
ปฏิสังขรณ์พระประธานที่ในพระอุโบสถ โปรดให้กรมขุนราชสีหวิกรม
เป็นนายช่าง แก้วพระประธานเป็นพระทองเครื่องต้น แล้วยกพุทธอาสน์
ให้สูงขึ้น แลเสริมฐานชุกชีออกมาทำเทวรูปถือนอกไม้ทองเงิน ๒ องค์

๑๐ วัดราชาธิวาส

วัดสมอราย ได้เริ่มทรงปฏิสังขรณ์มาแต่ยังทรงผนวช ครั้งเสด็จ
ประทับอยู่เมื่อก่อนจะเสด็จมาประทับวัดบวรนิเวศ ถึงในรัชกาลที่ ๔ โปรด
ให้พระยาเพ็ชรพิไชย หนู เมื่อยังเป็นพระยาสามภพพ่ายเป็นแม่กองทำ
การบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อมา คือต่อมุขขวางข้างหน้าและหลังพระอุโบสถ

สร้างพระเจดีย์ขึ้นข้างหลังพระอุโบสถ สร้างเสนาสนะใหม่ แลสร้างเมรุ
 ปูนกับศาลาบริเวณสำหรับทำการปลงศพขึ้นข้างหน้าพระอาราม พระราช
 ทานนามพระอารามใหม่ว่า วัดราชาธิวาส

๑๑ วัดอรุณราชวราราม

วัดอรุณ ฯ เกิมมีนามว่า วัดอรุณราชวราราม ทรงแก่ไปวัดอรุณ
 ราชวราราม แลทรงบูรณะปฏิสังขรณ์หลายอย่าง คือโปรดให้เชิญพระ
 ยรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไปบรรจุที่พระพุทธรูป
 ในพระอุโบสถ ให้มหาชนได้สักการบูชา

แลที่พระอุโบสถนั้นโปรดให้สร้างมณฑปยกยอดปราสาทขึ้นริมผนังทั้ง
 ด้านหน้าด้านหลังพระอุโบสถ ด้านหน้าสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป
 ผลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ด้านหลัง
 สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปผลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว กับพระพุทธรูปผลองพระองค์ส่วนพระองค์เอง (การประดิษฐาน
 พระพุทธรูปค้ำอยู่ ใต้ประดิษฐานพระพุทธรูปผลองพระองค์พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อในรัชกาลที่ ๕) อนึ่งเกิมประคั
 ษะเบื้องเกล้าเป็นลายคอกไม้ร่วงแต่ที่ฝาผนังข้างนอกพระอุโบสถ
 โปรดให้ประคัษะเพิ่มเติมก่อออกมาจนเสารายรอบพระอุโบสถ

ที่พระวิหาร เกิมฝาไม้ใต้ประคัษะกระเบื้อง โปรดให้ประคัษะใหม่
 ทั้งหลัง

๑๒ วัดกัลยาณมิตร

ที่วัดกัลยาณมิตรทรงสร้างหอไตรหลัง ๑ สร้างตรงที่ซึ่งสมเด็จพระ
 พระโอรส กรมพระศรีสัทธิฯ ออกแพที่ประทับเมื่อครั้งกรุงธนบุรี
 เป็นราชธานี

๑๓ วัดบุปผาราม

วัดคอกไม้ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ กับเจ้า
 พระยาทิพากรวงศ์ บุรณปฏิสังขรณ์ ทรงช่วยในส่วนพระอุโบสถ แล้ว
 พระราชทานนามว่า วัดบุปผาราม

๑๔ วัดโมลีโลก

วัดโมลีโลก ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม อนึ่งพระค่านัก
 เฒ่าของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ซึ่งเรือไปปลุกถวายเป็นกุฎี
 เจ้าอาวาสวัดโมลีโลกเมื่อเสด็จสวรรคตนั้น โปรดให้ย้ายไปปลุกที่วัด
 เขมาภิรตาราม อันเป็นวัดซึ่งสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ ๑ ทรงบูรณปฏิ
 สังขรณ์ โปรดให้สร้างกุฎีถ้ำถวายเจ้าอาวาสวัดโมลีโลกทั้งหมด แทน
 พระค่านักที่เรือย้ายไปนั้น

๑๕ วัดหงส์รัตนาราม

วัดนี้นามเดิมว่าวัดเจ้าขั้วหงส์ แล้วเปลี่ยนมาเป็นวัดหงส์าราม
 สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ด้วยเงินกับวัด
 เขมาภิรตาราม ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระ ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงรับปฏิสังขรณ์วัดเขมา ๑ โปรดให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงปฏิสังขรณ์วัดหงส์ การยังไม่แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรง
ปฏิสังขรณ์ต่อมาจนสำเร็จ พระราชทานนามว่า วัดหงส์รัตนาราม

๑๖ วัดราชสิทธิาราม

ที่วัดราชสิทธิาราม ทรงสร้างพระเจดีย์ทรงเครื่องข้างหน้าพระ
อาราม ๒ องค์ องค์ ๑ ทรงขนานนามว่า พระศิราสนเจดีย์ อุทิศ
ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกองค์ ๑ ทรงขนาน
นามว่า พระศิริมพญเจดีย์ เป็นส่วนของพระองค์เอง เหตุด้วยได้
ทรงศึกษามาในสำนักสมเด็จพระสังฆราช สกล เมื่อยันเป็นพระญาณ
สังวรเถรอยู่วัดราชสิทธิ ๑ นั้น ทั้ง ๒ พระองค์

๑๗ วัดหิรัญญิ

เดิมชื่อวัดน้อยบางไส้ไก่ เจ้าพระยาบวรวิเศษของสมเด็จพระศรี
สุริเยนทราบรมราชินี ได้ทรงสถาปนาไว้เมื่อครั้งกรุงธนบุรี โปรดให้
พระยาสิทธิราชเทโชไชยเป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม แล้ว
พระราชทานนามว่า วัดหิรัญญิ

๑๘ วัดราชโอรส

วัดราชโอรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
สร้างวัดจอมทองของโบราณไว้เมื่อรัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๔ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาท

สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปบรรจุไว้ที่พระพทธอาสน์ในพระอุโบสถ
ให้มหาชนได้สักการบูชา แลโปรดให้ปฏิสังขรณ์วิหารโรงที่ประดิษฐาน
พระสิทธิารดของโบราณอยู่ที่ริมคลอง กับศาลารายที่ริมคลองรวม
๖ หลัง

๑๘ วัดวงศมุลวิหาร

วัดใหม่ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์สร้างขึ้นข้างหลังวัง (คือบริเวณ
ที่ว่าการกระทรวงทหารเรือทุกวันนี้) เป็นพระนิเวศน์เดิมของพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จประทับเมื่อครั้งกรุงธนบุรี ใน
รัชกาลที่ ๑ เมื่อโปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
เสด็จไปประทับที่พระราชวังเดิม จึงพระราชทานพระนิเวศน์เดิมให้กรม
พระราชวังขมวดหาเสนาณรงค์ประทับ ถึงรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวัง
ขมวดหาเสนาณรงค์โปรดให้กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งเป็นลูกเธอพระองค์
ใหญ่ประทับต่อมา จึงได้ทรงสร้างวัดขึ้นข้างหลังวัง) แต่สร้างค้างอยู่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้กรมหมื่นอนันต
การฤทธิ ซึ่งได้ประทับอยู่ที่วังนั้นต่อมา เป็นแม่กองสร้างวัดใหม่จนแล้ว
พระราชทานนามว่า วัดวงศมุลวิหาร

๒๐ วัดชีโนรสาราม

สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงสร้างวัดในคลองมอญวัด ๑
สำหรับจะเป็นที่ประทับสำราญพระอิริยาบถ ได้ทรงสร้างพร้อมกันเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดบรมนิวาส ทรง

รลัถงพระคุณของสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ จึงโปรดให้สร้างพระ
เจดีย์ขึ้น ๒ องค์ แลโปรดให้เขียนแผ่นหนังข้างในพระอุโบสถพระราชทาน
เพิ่มเติม แล้วพระราชทานนามว่า วัดชีโนรสาราม

๒๑ วัดศรีสุธาราม

วัดชีปะขาว ในคลองบางกอกน้อย เป็นวัดโบราณ สมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมพระศรีสุทธาภรณ์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อรัชกาลที่ ๓ นานมนาน้ำเซาะ
คลองพังเข้าไปทุกที่จนถึงหน้าพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
เจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เจ้าพระยามุขมนตรีเป็นแม่กอง สร้างพระอุโบสถ
ใหม่ย้ายเข้าไปที่พื้นอันตรราย แลให้ลงเขียนกันที่หน้าเซาะ แล้วพระ
ราชทานนามพระอารามว่า วัดศรีสุธาราม

๒๒ วัดบวรมงคล

วัดนี้ เดิมชื่อวัดลิงขบ อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันตก กรมพระราชวังบวร
มหาเสนานุรักษ์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๒ ได้พระราชทานนาม
ว่า วัดบวรมงคล ถึงรัชกาลที่ ๕ ชำรุดทรุดโทรมทั้งพระอาราม จึง
โปรดให้พระองค์เจ้าไชย ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรพระองค์นั้น เป็น
แม่กองปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม

วัดหัวเมือง แขวงจังหวัดนนทบุรี

๒๓ วัดไชยพฤกษมาลา

วัดไชยพฤกษ์ เป็นวัดโบราณร้างอยู่ เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้รื้ออิฐมาสร้างกำแพง

พระนคร ตอนซึ่งพระองค์ทรงเป็นนายบ้าน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงสร้าง
 วัดไชยพฤกษ์ใช้ยังไม่สำเร็จ มีรับสั่งให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว แต่ยังไม่ได้ทรงผนวชเป็นแม่กองทำการหลวง การ
 ค้างอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงผนวช ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น
 มเหศวรศิววิลาสเป็นแม่กองสร้างต่อมา พระราชทานนามว่า วัด
 ไชยพฤกษ์มาลา (การสำเร็จบริบูรณ์เมื่อในรัชกาลที่ ๕)

๒๔ วัดเขมาภิรตาราม

วัดเขมาเป็นวัดโบราณ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรง
 บำรุงปฏิสังขรณ์เมื่อรัชกาลที่ ๒ ครั้นนานมาชำรุดทรุดโทรมไป ถึง
 รัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้กรมหมื่นมณฑวิรักษ ซึ่งในพระโอรสเจ้าฟ้า
 กรมหลวงพิทักษมนตรี เป็นแม่กองทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อมา คือ

โปรดให้ถ้ายอย่างพระเจดีย์ที่วัดศรีอโยธยา (คือวัดเดิม) ในกรุง
 เก่ามาสร้างข้างหลังพระอุโบสถ สูง ๑๕ วา มีพระเจดีย์น้อยประจำทิศ
 ๔ องค์

ที่ในพระอุโบสถ โปรดให้สร้างพระพุทธรูปมีพระอัสภิสาวกแลเขียน
 ฝาผนังทำบานประตูหน้าต่างใหม่

สร้างกำแพงแก้วแลประตูรอบพระอุโบสถ แลสร้างการเปรียญ
 ศาลาทรงปรางให้บริบูรณ์ทั้งพระอาราม

โปรดให้ย้ายพระตำหนักของสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ ๑ ซึ่งถวายเป็น
ไว้ในวัดโมลีโลก มาปลูกเป็นเสนาสนสำหรับเจ้าอาวาสวัดเขมา แล้ว
พระราชทานนามพระอาราม ว่าวัดเขมาภิรตาราม

๒๕ วัดเฉลิมพระเกียรติ

วัดเฉลิมพระเกียรตินั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดให้สร้างที่สวนเดิมของพระยานนทบุรี ซึ่งเป็นพระชนกสมเด็จพระ
พระศรีสุลาไลย พระพันยหหลวง การยังค้างอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสร้างต่อมา เป็นการทรงสนองพระเดช
พระคุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์เป็นแม่กองการบูรณะจนสำเร็จทั้งพระอาราม

แขวงจังหวัดสมุทรปราการ

๒๖ พระสมุทรเจดีย์

พระสมุทรเจดีย์นั้นในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างเป็นพระเจดีย์ไม้สิบสอง
สูง ๓๓ วา ๓ ศอกอยู่กลางเกาะ มีศาลาสี่ทิศ ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อ
ปีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ โปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กอง พระยา
มหาอรรณนิกร พระอมรมหาเศรษฐ เป็นนายจางทำการบูรณะปฏิสังขรณ์
ให้ชักขึ้นศิลาถมขยายเกาะให้กว้างออกไป แล้วถ่ายแบบพระเจดีย์
กลมที่กรุงเก่ามาสร้างสวมพระเจดีย์ไม้สิบสองของเก่าฐานกว้าง ๑๐ วา
สูง ๒๐ วา ทำกำแพงและศาลารายสี่ทิศ สร้างพระวิหารหลวงข้าง

ก้านไค้พระเจดีย์หลัง ๑ สร้างหอระฆังข้างหน้าพระวิหารหลวงแลสร้าง
 วิหารน้อยข้างเหนือพระเจดีย์ ๒ หลังเป็นที่สำหรับราษฎรฝากพระพุทธรูป
 แล้วยกกระถางปลูกพระศรีมหาโพธิ ซึ่งทรงเพาะเมล็ดศพรณพระศรี
 มหาโพธิที่ไค้มาแต่เมืองพทศกยา ที่ขอบเกาะนั้นให้ทำเขื่อนแลคัน
 บันไค้ศิลาก่อเรือนไฟแลหลักสำหรับผูกเรือรายรอบทั้งเกาะ การที่สร้าง
 สิ้นเงินหลวง ๒๑,๒๔๖ บาท เงินผู้ศรัทธาเรียบ ๓,๕๐๒ บาท รวม
 ทั้งสิ้นเป็นเงิน ๒๔,๗๔๘ บาท แต่ของหลวงที่จ่ายไม่ได้คิด

(การที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระสมุทเจดีย์นี้ ปรากฏกระแส
 พระราชดำริห์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประกาศว่า
 เมื่อรัชกาลที่ ๒ ครั้งสร้างขอมนารายณ์ปราบศึก ข้อมพระกาล
 ข้อมประโคนไชย แลข้อมฉลือสมทนนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยเสด็จลงไปพระราชทานพระกฐินที่เมืองสมุทรปราการเมื่อ
 บรมแม่ พ.ศ. ๒๓๖๖ ทอดพระเนตรเห็นเกาะน้อยมีอยู่ข้างเหนือข้อม
 ฉลือสมทนเกาะ ๑ จึงทรงพระราชดำริห์จะสร้างพระมหาสถูปขึ้นที่เกาะนั้น
 ลักองค์ ๑ เพื่อบรรเทาให้เห็นว่าการที่ทรงสร้างข้อมปราการที่เมือง
 สมุทรปราการขึ้น เพื่อบรรเทาพระพทธศาสนา จึงมีพระราชโองการ
 ดำรัสสั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศ
 เป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ กับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม
 มหาปรยุรวงศ์ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ให้เป็นแม่กองจัดการ
 จ้างเรือลูกค้าขนศิลาจากมณฑลเกาะนั้นให้แน่นหนามั่นคง ครั้นการถม

ศิลาเสร็จแล้ว จึงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาดัศกัณฐ์เสด็จ แต่ยัง
 ดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นดัศกัณฐ์เสด็จ คืออย่างพระเจดีย์ที่สร้างถวาย
 ทอดพระเนตร ทรงแก้ไขตัวอย่างจนพอพระราชหฤทัยแล้ว แต่ยังหาได้
 ลงมือสร้างไม่ ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่าที่ดินฝั่งฉลิมใหม่เกรงจะทรุด
 จะรอไว้ให้ที่ดินอยู่ตัวเสียก่อน เป็นแต่ทรงขนานนามพระเจดีย์ไว้ว่า
 พระสมุทเจดีย์ การค้างอยู่เพียงนั้นถึงรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓
 โปรดให้สร้างซ่อมปรการที่ยังค้างอยู่ให้สำเร็จ แลให้สร้างซ่อมนาคราช
 ขันที่เมืองสมุทปรการทางฝั่งตะวันตก สร้างซ่อมคกงระพินขันที่ค่ายล
 ยางจะเกรง สร้างซ่อมตรั้เพชรขันที่ปากคลองยางปลากดรวม ๓ ซ่อม
 ครันถึงบุญ พ.ศ. ๒๓๗๐ จึงโปรดให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 เมือยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง เป็นแม่กองสร้างพระสมุทเจดีย์ขึ้น
 ตามกระแสพระราชดำริที่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 เป็นพระเจดีย์รูปไม้สิบสอง (อย่างพระเจดีย์ที่วัดพระเชตุพน) ขึ้นกับ
 ศาลา ๕ หลัง พอสร้างพระเจดีย์เสร็จแล้ว คนทั้งหลายก็พากันไปบูชา
 เป็นการนักษัตฤกษ์ประจำปีในเดือน ๓๓ แรม ๘ ค่ำเสมอมาไม่ขาด แล
 พระสมุทเจดีย์นั้นต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างศาลาข้างเหนือ
 พระเจดีย์เพิ่มเติมขึ้นอีกหลัง ๑)

๒๗ วัดเกาะสีชัง

เมื่อเสด็จประพาสที่เกาะสีชัง ทรงพระราชดำริท้าวให้เจ้าพระยา
 ทิพากรวงศ์เป็นแม่ กอง สร้างวัดพระราชทานสำหรับพวกราชวงศ์เกาะจะได้

ประพาศกิจในพระศาสนาวัค ๑ สร้างพระอุโบสถก่ออิฐถือปูนบนเนินเขา
ข้างปลายแหลมด้านตะวันออก ที่เชิงเนินสร้างการเปรียญแลกุฏิสงฆ์
เป็นเครื่องไม้ครบทั้งวัค

(วัคนี้ย้ายไปสร้างใหม่ที่ไรมบนทางเหนือเกาะ พระราชทานนามว่า
วัคจุฑาทิศนธรรมสภาาราม ๑ เมื่อในรัชกาลที่ ๕)

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒๘ วัดสุวรรณดาราราม

วัดสุวรรณดาราราม เป็นวัคของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ต้น
พระบรมราชจักรีวงศ์ได้ทรงสถาปนาไว้เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี
เป็นวัคร้างมาแต่เสียกรุงเก่า ถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร พระบาท
สมเด็จพระ ๑ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับกรมพระราชวังบวรมหาสุ
รสิงหนาท ทรงสถาปนาให้ คั้นก็มีพระสงฆ์อยู่อย่างเดิม ถึงรัชกาลที่ ๓
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์ แลโปรด
ให้สร้างการเปรียญเสนาสนใหม่ ในรัชกาลที่ ๕ ก็ทรงสร้างเพิ่มเติม
อีกหลายอย่าง คือ

สร้างพระเจดีย์ใหญ่สำหรับพระอารามองค์ ๑

สร้างพระวิหารหลวงหน้าพระเจดีย์หลัง ๑ โปรดให้จำลองรูป
พระแก้วมรกตขยายส่วนให้ใหญ่ สร้างเป็นพระประธานในพระวิหารหลวง
(พระวิหารหลวงมาสำเร็จในรัชกาลที่ ๕)

สร้างศาลาโรงครัวใหม่หลัง ๓ แลกก่อกำแพงแก้วล้อมรอบบริเวณ
พระอุโบสถแลพระวิหาร

โปรดให้ขุดคลองแต่คลองมะขามเรียงผ่านวัดสุวรรณไป ออกลำน้ำ
ชื่อน้ำพระนคร ให้เป็นทางเรือไปมาถึงวัดได้ค้ำย

นามพระอารามนั้นเดิมเรียกในราชการว่า วัดสุวรรณการาม
ทรงพระราชดำริว่าความยังเคลือบคลุม จึงทรงแก่นามพระอาราม
เป็นวัดสุวรรณการาม เพราะที่ในพระอุโบสถเพดานมีท้าวทองจำหลัก
(เหมือนที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) ทำไว้แต่รัชกาลที่ ๓

๒๕ วัดพระเจ้าพนัญเชิง

พระพุทธอุปพระเจ้าพนัญเชิงชำรุดร้างอยู่ ทรงพระราชดำริว่า
วัดพระเจ้าพนัญเชิง พระบรมพยุขในพระบรมราชจักรีวงศ์ได้เคยบูรณะ
ปฏิสังขรณ์มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์
แล้วลงรักยัดทองใหม่ทั้งพระองค์

๓๐ วัดขุนยวน

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้น
ไปเสด็จขึ้นประพาสที่กรุงเก่าเนื่อง ๆ ในสมัยนั้นวัดขุนยวนยังเป็น
วัดร้าง มีรัชสังแก่พระธรรมราชา คัม วัดคณาปน ซึ่งเป็นเจ้าคณะ
สงฆ์กรุงเก่า จะขอประทับอาศัยที่วัดขุนยวน พระธรรมราชา คัม
ถวายอนุญาตแลจัดการทั้งปวงถวายตามพระประสงค์ ได้โปรดให้ปลูก
ตำหนักขึ้นในวัดนั้น แลทรงปฏิสังขรณ์ให้กลับเป็นวัดมีพระสงฆ์เช่นอย่าง
แต่ก่อน

๓๑ วัดเสนาสนาราม

วัดเสนาสน์ เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อว่าวัดเสื่อ เมื่อขยายเขต
 วัดจันทร์เกษมในครั้งกรุงเก่า เห็นจะเป็นเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์ วัดเสื่ออยู่ในเขตกำแพงวังจึงเป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์ตลอดสมัย
 ครั้งกรุงเก่า แล้วเลยร้างอยู่กับวังจันทร์ ๑ ด้วยกัน จนถึงรัชกาล
 ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างวัดจันทร์
 เกษม แลพระนารายณ์ราชนิเวศน์ มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างวัด
 เป็นชาติกรรมถ้ายพระราชวังเมืองลพบุรี ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ได้ทรง
 พระราชอุทิศเป็นที่สูงคามสีมาไว้นั้น จึงโปรดให้สร้างวัดเสื่อขึ้นใหม่ทั้ง
 พระอาราม ให้เป็นวัดพระสงฆ์ธรรมยุติกาวัดแรกจะมีในจังหวัดกรุงศรี
 อยุธยา แลโปรดให้หรือพระตำหนักเดิมที่วัดขุนยวนมาปลูกเป็นตำหนัก
 สมเด็จพระกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็น
 กรมหมื่นยวรายักษ์สุริยพันธุ์นั้นด้วย แล้วพระราชทานนามพระอารามว่า
 วัดเสนาสนาราม

๓๒ วัดขม้น

วัดขม้น เป็นวัดโบราณอยู่ในบริเวณวัดจันทร์เกษมเหมือนวัดเสื่อ
 โปรดให้สร้างพระราชทานเป็นวัดของเจ้าจอมมารดาเที่ยง แต่การยังค้าง
 อยู่ทำให้ทันจะนิมนต์พระสงฆ์มาอยู่ไม่

๓๓ วัดขุนแสน

วัดขุนแสนนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระบรมภาพาริชของพระบรมราชจักรีวงศ์ได้ตั้งนิเวศฐานอยู่ใกล้เคียง เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร จึงโปรดให้พระยาราชสงครามเป็นนายการสถาปนากิพระอาราม ๓ ได้ก่อพระเจดีย์ใหญ่สวมพระเจดีย์ของเดิม แลสร้างพระวิหารหลวงยังไม่ไต่ยกเครื่องบนการค้างอยู่เพียงนั้น

๓๔ วัดชุมพลนิกายาราม

วัดชุมพล ๑ ที่บางปิ่น เดิมสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างในที่มูลนิเวศน์สถานของพระพันปีหลวง พระบาทสมเด็จพระ ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เจ้าพระยาพลเทพ หลง เป็นแม่กองปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม นับในวัด ๓ ซึ่งทรงสร้างถ้ายพระนารายณ์ราชนิเวศน์

๓๕ พระพุทธบาท

ที่พระพุทธบาทนั้นได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์หลายอย่าง คือ

พระมณฑปเล็กท้าวครอบพระพุทธบาทองค์ที่สร้างเมื่อรัชกาลที่ ๒ ไฟไหม้มาแล้วเลยไหม้พระมณฑปนั้นขึ้นเป็นไปแต่เมื่อรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้พระยาราชสงครามเป็นนายการสร้างเปลี่ยนใหม่

พระมณฑปใหญ่เครื่องบนชำรุด โปรด ๑ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติเป็นแม่กอง รื้อเครื่องบนซ่อมแซมตัวไม้ใหม่

ข้างในพระมณฑปเดิมคากด้วยแผ่นเงินชำรุดไป โปรด ๑ ให้กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ เป็นนายการสานเลื้อยเงินปูใหม่

พระวิหารหลวง พระอุโบสถ ศาลาโรงธรรม คลังเครื่องพุทธ
บูชา แลกุฏิสงฆ์ ที่ชำรุดก็โปรดให้ปฏิสังขรณ์ทั่วทุกแห่ง
แลโปรดให้สร้างพระตำหนักที่ประทับในพระราชวังเดิมที่ท้ายพิบูล
ชัย ในการที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทครั้งนั้น เจ้านายแล
ข้าราชการผู้ใหญ่มีศรัทธาสว่างสถานต่าง ๆ โดยเสด็จในการพระราช
กุศลด้วยก็หลายอย่าง คือ

กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ตึกเก่าที่หน้าวัด
พระพุทธบาท หลัง ๑

กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ทรงซ่อมแซมสระสามเส้นที่ขังน้ำ
สำหรับสัปรดษาศรีแห่ง ๑

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพิไชยญาติ สร้างศาลาที่พักของสัปรดษ
ที่ท่าเรือ เป็นเครื่องก่ออิฐฉาบปูน ๓ หลัง ขุดขื่อน้ำทำศาลาเครื่องไม้
ในระหว่างขึ้นพระบาท ตั้งแต่บางโคมจนถึงเขาคอกหลายแห่ง สร้าง
กุฏิสงฆ์ทั่ววัดท้ายพิบูล ๘ หลัง ในบริเวณพระพุทธบาทสร้างโรงธรรม
หลัง ๑ ศาลา ๘ ห้อง หลัง ๑

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหกลาโหม บูรณะตึกเก่าที่ริมบ่อ
โพงหลัง ๑

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บูรณะโรงเครื่องริมประตูท้ายหลัง ๑ สร้าง
กุฏิสงฆ์ทั่ววัดท้ายพิบูลหลัง ๑

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนิน
ขึ้นไปยกยอดพระมณฑปเมือมวก พ.ศ. ๒๔๐๓

จังหวัดลพบุรี

๓๖ วัดกวีศราราม

วัดขวิด เป็นวัดโบราณอยู่ข้างใต้พระราชวังเมืองลพบุรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้บูรณะใหม่ทั้งพระอาราม นับในจำนวนวัดซึ่งทรงสร้างถ่ายพระนารายณ์ราชนิเวศน์จากที่วิสุงคามสีมา พระราชทานนามว่า วัดกวีศราราม แล้วนิมนต์พระสงฆ์รามัญนิกายมาอยู่ ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้สวดพระปริตสำหรับพระราชวัง

จังหวัดไชยนาท

๓๗ วัดธรรมามูล

วัดธรรมามูล เป็นวัดโบราณอยู่บนไหล่เขา มีพระพุทธรูปเรียกกันว่า “พระธรรมจักร” เพราะที่พระหัตถ์มีรอยสำหรับพิมพ์แผ่นขี้ผึ้งเป็นดวงธรรมจักร เป็นที่คนนับถือมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ แล้วโปรดให้ประทับฐานพระพุทธรูปโบราณ ซึ่งมีผู้นำมาถวายจากเมืองนครสวรรค์นั้นไว้เป็นพระประธาน

จังหวัดนครสวรรค์

๓๘ วัดเขาบวชนาค

บนยอดเขาบวชนาค ข้างฝั่งตะวันออกใต้ปากน้ำโพ มีวัดโบราณวัด ๓ เป็นที่นับถือของชาวเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งพระอุโบสถแลพระวิหาร

จังหวัดพิษณุโลก

๓๘ วัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสี่หัตถ์ แลพระศาสดา แต่เดิมนั้นวิหารพระพุทธรชินสี่หัตถ์แลวิหารพระศาสดาปรักหักพัง จึงได้เชิญพระพุทธรูปทั้ง ๒ พระองค์นั้นลงมาไว้ในกรุงเทพ ฯ แต่รัชกาลก่อน พระวิหารก็ทั้งหักพังอยู่อย่างเดิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้บูรณะพระวิหารนั้นขึ้นใหม่ทั้ง ๒ หลัง แล้วโปรดให้ขึ้นจำลองพระพุทธรชินสี่หัตถ์แลพระศาสดาขึ้นไว้ณที่เดิมในวิหารนั้นด้วย

จังหวัดอุดรธานี

๔๐ พระธาตุพระฝาง

พระฝาง คือพระมหาธาตุเมืองสวางคบุรี พังลงเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๘๘ โปรด ๑ ให้สร้างใหม่ให้บริบูรณ์อย่างเดิม

จังหวัดชลบุรี

๔๑ วัดบางพระ

วัดที่บางพระเป็นวัดโบราณ ราษฎรในตำบลนั้นได้อาศัยขี้ขาวเรียนและประกอบกิจการกุล พระอุโบสถเครื่องบนผุหมก พวกชาวบ้านไม่สามารถจะซ่อมแซมให้ดีขึ้นได้ พระครูกันทรธารมณเฑียรจารย์ให้ทรงทลาย จึงโปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กองขุดถึงสระ

พระอุโบสถวัดบางพระ เสริมผนังขึ้นไป ๒ คอกทำเครื่องบนใหม่ แล
สร้างพระเจดีย์สูง ๕ วาขึ้นข้างหลังพระอุโบสถด้วยองค์ ๓

จังหวัดระยอง

๔๒ พระเจดีย์ช่องแสมสาร

เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลควนออก เมื่อมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐
โปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นบนไหล่เขาที่แหลมเทียนช่องแสมสารองค์ ๓
สำหรับเป็นที่หมายปากช่องให้เรือแล่นไปไต่โดยสะดวก

จังหวัดจันทบุรี

๔๓ พระเจดีย์วัดโยธานิมิตแหลมสรวะบ

ในคราวเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี เมื่อมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐ นั้น
โปรดให้สร้างพระเจดีย์สูง ๘ วาไว้ที่วัดโยธานิมิตองค์ ๓ พระเจดีย์
สูง ๓ วา ที่ถารนารายณ์เขาสรวะบด้วยองค์ ๓

จังหวัดนครราชสีมา

๔๔ พระปฐมเจดีย์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชอยู่นั้น
ได้เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ทรงพระราชดำริหว่าพระเจดีย์
ใหญ่โตแลสดานเก่าแก่แห่งอื่นๆ บรรดามีในประเทศสยามนี้ สมควรระ
บรณะปฏิสังขรณ์ให้คืนดี แล้วรักษาไว้ให้เป็นสำคัญในตำนานพระศาสนา
ในประเทศนี้ ได้ทรงนำกระแสพระราชดำริที่กุลพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งว่าพระปฐมเจดีย์อยู่ในปากคอนทางไกล

กรุงเทพ ฯ จะไปปฏิสังขรณ์ก็จะรักษาไว้ไม่ได้ ก็ต้องทรงรับ
พระราชดำริที่มานี้ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงโปรดให้สมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์เป็นแม่กอง ครั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์นั้น
ถึงพิราลัย จึงโปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กอง ทำการ
ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์มาจนตลอดรัชกาล

พระปฐมเจดีย์ เมื่อก่อนจะลงมือบูรณะปฏิสังขรณ์เมื่อในรัชกาล
ที่ ๔ นั้น โปรดให้ชักชวนผู้ศรัทธาที่ในบริเวณ พญานาคหลายขนาด
สะสมกันอยู่หลายชั้น ขุดลงไปจนถึง ๒ คอก ๓ คอกจึงถึงพื้นเดิม ซึ่ง
ปรากฏว่ายี่สิบแปดใ้ใหญ่ ขนาดยาวคอก ๑ หน้าใหญ่ ๑๒ นิ้ว หน้าน้อย ๖ นิ้ว
เห็นได้ว่าองค์พระเจดีย์เคยหักพังลงมา ได้มีผู้ศรัทธาเกลี่ยอิฐให้เป็นเกาะ
ขึ้นแล้วบูรณะเป็นพระเจดีย์อยู่นั้น ครั้นนานมาทำนองยอดหักลงมาอีก
จะมีผู้มาศรัทธาปฏิสังขรณ์ขึ้นอีกคราว ๑ จะเห็นว่าพระเจดีย์ยอดแหลม
จะไม่ถาวรมั่นคง จึงเกลี่ยให้เสมอเพียงไหล่ที่ก่อองค์ปรangkค่อตั้งขึ้นไป
แทนยอด ที่ริมขอบไพรที่ก่อกำแพงแก้วไว้เป็นที่ทักษิณ ก่อขึ้นไต่ลงมา
ถึงพื้นเนินเก่า พิเคราะห์ดูชั้นใดก่อทับปะองค์ระฆังเข้าไว้ เห็นจะเป็น
ของทำที่หลัง แต่วิหารมีอยู่ด้านวันออกบนเนินเรียงกันอยู่ทั้ง ๔ วิหาร
วิหารพระนาคปรกอยู่ข้างทิศวันออกเฉียงใต้หลัง ๑ ถัดมาถึงวิหาร
พระโลยาสน์หลัง ๑ วิหารไว้พระพุทธรูปต่าง ๆ หลัง ๑ วิหารพระ
นาคโดยที่สักก้านวันออกเฉียงเหนือหลัง ๑ เป็นแถวกันมา แล้วมี
พระเจดีย์ย่อม ๆ เป็นผืนธรรมาสน์ชาวบ้านทำเล็ก ๆ ใหญ่ ๆ เป็นของ

ทำที่หลังอีกหลายองค์ ที่เป็นของเดิมเท่านั้นมีวิหารหลวงแลพระอุโบสถ
อยู่ที่พื้นแผ่นดิน วิหารหลวง (อยู่ตรงพลับพลาทรงไปรบลงไป) เสา
ศิลาแลงมีปรากฏอยู่หลายต้น พระอุโบสถนั้นก็ทรงพระอุโบสถเก๋วัน
ลงไป กิ่งสงฆ์อยู่หน้ากระเปาะข้างทิศใต้ แลยังพบของสำคัญหลายอย่าง
คือสระน้ำแลถนนอยู่เป็นพื้น ที่จอมปลวกใหญ่ก่อได้พระพุทธรูปในนั้น
ยังปรากฏอยู่ ได้ไปรื้อให้วัดองค์พระปฐมเมื่อก่อนทรงปฏิสังขรณ์
ตั้งแต่แผ่นดินขึ้นไป ถึงหลังเกาะสูง ๕ วาข้าง ๕ วาข้าง ค่ายแผ่นดิน
ไม่เสมอกัน ตั้งแต่หลังเกาะขึ้นไปเป็นองค์พระเจดีย์กลมสูง ๑๕ วา
๒ คอก องค์ปราสาทสูง ๒๐ วา ยอดคนพุดสูงขึ้นไป ๘ คอก รวมทั้งแต่
หลังเกาะขึ้นไปตลอดยอดคนพุดคิดได้ ๕๐ วา ๒ คอก

การปฏิสังขรณ์นั้น ส่วนองค์พระปฐมเจดีย์ของเดิมเป็นอย่างไร
ไปรื้อให้คงไว้ ให้สร้างพระมหาสถูปใหม่หุ้มองค์เดิมไว้ข้างใน เดิม
คิดแบบพระมหาสถูปใหม่เป็นอย่างพระเจดีย์กลมสามัญ ครั้นก่อน
ไปได้ถึง ๓๗ วาพังลงมาเมื่อเดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ บวช พ.ศ. ๒๔๐๓ ไร่
ทรงคิดรูปพระมหาสถูปเป็นรูปใหม่ให้ฐานผายออกให้มากกว่าแต่ก่อน
ใช้ส่วนสูงวัดด้วยวาทองธารพระกร ตั้งแต่พื้นดินขึ้นไปเสมอฟันถมใหม่
ชั้นพระระเบียงกลมสูง ๕ วา ๒ คอกข้าง ๕ วาข้าง แต่พื้นพระระเบียง
ขึ้นไปถึงทักษิณทิศหนึ่งสูง ๖ คอกคืบ ๒ นิ้ว ตั้งแต่พื้นทักษิณทิศหนึ่ง
ขึ้นไปถึงฐานบัวคว่ำสูง ๘ คอกคืบ ตั้งแต่ทักษิณทิศสองขึ้นไปถึงปาก
ระฆังสูง ๘ วาคืบนิ้ว องค์ระฆังสูง ๑๕ วา ๔ นิ้ว บัลลังก์สูง ๓ วา

คืบ ๖ นิ้ว ตั้งแต่บัลลังก์ถึงหลังฝาละมีสูง ๕ วา คืบ ๑๑ นิ้ว ปล้อง
 ฉนวน ๒๗ ปล้องสูง ๑๕ วา ๒ ศอก คืบ ๕ นิ้ว บัลลังก์ยาวแวงสูง ๓ วา
 คืบ ๖ นิ้ว ฐานทองเหลืองสูงศอกคืบ ๒ นิ้ว ยอดคนพสุธขึ้นไปตลอด
 ยอดมงกุฎสูง ๓ วา นิ้ว คิถรวมตั้งแต่พื้นขึ้นขึ้นไปตลอดยอดมงกุฎ
 คืบได้แปด ๓ เส้น คืบ ๖ นิ้ว ก่อฐานใหญ่รอบ ๕ เส้น ๑๖ วา ๓ ศอก
 ทักษิณที่หนึ่งก่อออกมากว้าง ๕ วา ตั้งแต่ลูกแก้วหลังบัวลดขึ้นไป
 ก่อกว้าง ๕ วา ย่าง ๕ วา เศษข้างตลอดถึงทักษิณที่สองคืบวางคืบอยู่ ก่อ
 กว้าง ๗ วา ย่าง ๗ วา ๒ ศอก ย่าง ลกเข้าไปทุกที่จนกระทั่งถึงไพรท
 ที่นั้นกว้าง ๓ วา ที่ปล้องฉนวนนั้นกว้าง ๕ ศอกจนตลอดยอดคืบวางคืบ
 ฐานล่างฉากระซึกแปด ๕ เหลี่ยม ด้านหนึ่งยาว ๒ เส้น ๗ วา เท่ากับ
 ฐานกระเปาะทำไว้ทั้ง ๕ ด้าน ครั้นตัวอย่างตกลงแล้วได้ก่อพระฤกษ์ เมอ
 ฌวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีวอก โทศก พ.ศ. ๒๔๐๓ ในบริเวณ
 องค์พระนั้นได้ก่อวิหารไว้สี่ทิศ ประดิษฐานรูปพระปฏิมากรทั้ง ๕ ปาง
 วิหารใหญ่ข้างทิศบูรพนั้นห้องนอกไว้พระพุทธรูปมารวิชัยใต้ศรีสุทนต์ ห้อง
 ในไว้พระพุทธรูปอาสน์เป็นแท่นหินมัสการ मुखหน้าไว้พระพุทธรูปฉลอง
 พระองค์ วิหารทิศทักษิณห้องนอกไว้พระเทศานารวมจักรไปรษณียวัคคีย์
 ห้องหลังไว้พระนาคปรกซึ่งเป็นของเดิม मुखหลังไว้พระยาภาน ทิศ
 ประจิมนั้นทำวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ใต้ซอกเก่าหลังหนึ่ง พระพุท
 ธรูปไสยาสน์เดิมยาว ๕ วา องค์ใหม่ยาว ๘ วา ๒ ศอก วิหารห้องเบื้องหลัง
 ไว้พระนิพพานพระองค์หนึ่ง วิหารทิศอุดรนั้นห้องนอกไว้พระประสูติ

ห้องเบื้องหลังไว้พระบำเลไลยซึ่งเป็นของเดิม มุขหลังไว้รูปพระยาภัง
 แล้วชำระเบียงกลมล้อมรอบถึงกันทั้ง ๔ ด้าน จกการกคคาถาพระธรรมบท
 ไว้ทุกห้อง รอบนอกนั้นก่อหอรพรั้งรายรอบไปอีกชั้นหนึ่ง ชั้นล่าง
 ก่อกำแพงถมดินกะเปาะขึ้นมาทั้งสี่ทิศ ขนกะเปาะทำนข้างตัวนอก
 ทำโรงธรรมข้างหนึ่ง ทำโรงพระอุโบสถตรงพระอุโบสถเก่าขึ้นมาข้างหนึ่ง
 ประดิษฐานพระคันธารราษฎร์ซึ่งได้มาแต่วัดทุ่งพระเมรุ ด้านใต้ชั้น
 กะเปาะจำลองรูปพระปฐมเจดีย์เดิมไว้ข้างตัวนอก องค์หนึ่งสูง ๘ วา คืบ
 ยอดคนพศศอกคืบ ๒ นิ้ว ทำกว่าองค์เดิมอยู่ ๒๐ วา ศอก ๒ นิ้ว ข้าง
 ตัวนอกนั้นได้จำลองรูปพระเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเรียกว่า
 พระบรมธาตุใหญ่ศักดิ์สิทธิ์ ทำขึ้นไว้เดิมสูง ๓๗ วา ๒ ศอกตลอดคืบยอด
 จำลองใหม่สูง ๓๐ วา ๒ ศอกคืบ ยอดคนพศศอก ๓ ศอกนิ้วกึ่ง ทำกว่า
 องค์เดิม ๒๐ วา คืบนิ้วกึ่ง เพื่อให้สัปรษเห็นจะได้ตั้งใจไปนมัสการพระ
 ธาตุเมืองนคร กะเปาะด้านตัวนอกนั้นชั้นบนได้ประดิษฐานพระมหาโพธิ
 เมอครึ่งพระอาจารย์ พระอาจารย์เทพ ออกไปเกาะลังกาได้เข้ามา ชั้น
 ล่างประดิษฐานไม้สำคัญที่ควรจะทำสักการบูชาเป็นตระกูล คือไม้
 ชัชปาละนิโครธ แปลว่าไม้ไทร ที่พระพุทธเจ้าฉันมธุปายาสได้ตรัสแล้ว
 เสกไฟไปเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่นั่นอีกคราวหนึ่งถึง ๗ วัน แล้วเสกไฟไปอาศรัย
 อยู่ไตรมาสไม้มีกลิ่นที่ คือไม้จิก คราวนั้นฝนตกหนัก พระยานาคขึ้นมา
 ทำขนทวงล้อมพระพุทธเจ้าแล้วเลิกลิงพันขมของฝน ฝนก็ไม่ร่วนน้ำก็
 ไม่ท่วมเข้าไปได้ พระองค์อยู่ไตรมาสไม้จิก ๗ วันแล้วเสกไฟมาประทับ
 อยู่ไตรมาสไม้ราชายตะ คือไม้เกย คราวนั้นได้วิสาขกัณฐ์ของ

นายตปัสสะภัสสลิเกพ่อค้าเกวียน ตั้งแต่ได้ทรัพย์สิน ๔๘ วัน มาเสวยพระ
 กระยาหารในวันทีสี่สิบเก้า แลไม่พหุยศคณิโคจร คือไม่กว้าง ที่พระองค์
 ได้พบพระมหากัสสปในร่มไม้ นั้น สาธุการไซ้ คือไม่รัง เป็นที่พระองค์
 ได้ประสูติในร่มไม้ นั้นอย่างหนึ่ง ปริณิพพานในใต้ต้นไม้ อย่างหนึ่ง เป็น
 สองอย่างด้วยกัน ไม่ชัมพู คือไม้หว่า เมื่อพระองค์ยังเยาว์อยู่ตาม
 เส่ที่พระราชาบิดาไปแรกนาขวัญ ได้ประทับอยู่ในร่มไม้ นั้น ก็ได้พิจารณา
 กรรมฐานถึงปฐมฌานเป็นปฐมที่หนึ่ง ครั้นนั้นเกิดอศักรรย์หลายอย่าง
 จนแผ่นดินไหวเงาไม้ก็มีไต่ย้ายไปตามพระอาทิตย์ ไม้ล้มพวา คือไม้
 มะม่วง ที่พระองค์ได้กระทำมกปาฏิหาริย์ในยอดไม้มะม่วงนั้น ไม้ที่
 พรหมมานก็คล้าย ๆ กันกับไม้พระศรีมหาโพธิ เรียกว่าสัตตมหาสถาน
 จึงเอาประดิษฐานไว้เป็นที่ระลึกด้วย กะเปาะข้างทิศเหนือนั้นก็ทำเป็นคลัง
 หนึ่ง โรงประโคมหลังหนึ่ง ระหว่างกะเปาะทำเป็นภูเขาวัวทั้งสี่ทิศ หน้า
 ภูเขาออกมาเป็นหัวเหล็กกลมชั้นหนึ่ง หน้าหัวเหล็กออกมาทำเป็นฐานพระ
 มหาโพธิทั้งสี่ทิศ ได้ผลมาแต่เมืองพทอชยาว่า เป็นหน่อเดิมที่พระได้
 ตรัส พระมหาโพธิต้นนั้นมีพระระเบียงล้อมถึง ๘ ชั้น พวกพราหมณ์หวง
 แหนอยู่แน่นหนา เจ้าเมืองอังกุญจึงไปขอเอาผลแลใบถวายเข้ามา ทรง
 เพาะไถ้งออกมาทึ่ประทานให้ไปปลูกที่วัดหลวงทกวัต หน้าฐานพระมหา
 โพธิออกมาชักกำแพงชักกามีหลังคาพอดคนอาศัยได้ บรรดากระเปาะ
 ออกมาจนถึงสี่ทิศ ที่มุมมีหอกลองหลัง ๑ หอระฆัง ๑ สลับกันทั้ง ๔ มุม
 คิระมิให้ของโบราณเสื่อมสนุญ ไปเที่ยวเก็บเอาศิลาใหญ่อยู่ในป่าในรก
 เอามาไว้ให้ทุกสิ่ง

(พระมหาสุปถ่อเสด็จในรัชกาลที่ ๕ แต่ยังไม่ทันยกยอขึ้น
 รัชกาลที่ ๕ เสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จพระราชดำเนินไปยกยอพระปฐมเจดีย์ เมื่อวันพุธ เดือน ๖
 แรม ๑๓ ค่ำ ขึ้นเมษายน พ.ศ. ๒๔๓๓ แล้วทรงสถาปนาการต่อมา คือ
 ประดิษฐานของเคลือบพระมหาสุปถ่อพระองค์ แลสร้างพระระเบียง
 ชั้นนอกอีกชั้น ๑ สิ่งซึ่งทรงสร้างในบริเวณพระปฐมเจดีย์ยังบริบูรณ์
 คืออยู่เกือบหมดทุกสิ่ง ในรัชกาลปัจจุบันทรงพระราชศรัทธาพระ
 วิหารหลวง และทรงสร้างวิหารประดิษฐานพระร่วง ซึ่งโปรดให้เชิญมา
 แต่เมืองสวรรคโลก แต่เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระ
 บรมราชินี แล้วทรงบูรณะบันไดหน้า ซึ่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม
 ราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้ทรงสร้างไว้แต่ก่อนอีก
 อย่าง ๑ พระระเบียงชั้นนอกซึ่งทรงสร้างไว้ในรัชกาลที่ ๕ นั้นชำรุดชุกชุม
 โปรดให้แก้ไขเป็นกำแพงแก้วรอบบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ด้วย)

จังหวัดสุพรรณบุรี

๔๕ วัดพระป่าเลไลยก์

พระพุทธรูปป่าเลไลยก์องค์ใหญ่ของโบราณซึ่งนับถือกันในเมืองสุพรรณ
 บุรี วิหารชำรุดองค์พระก็ชำรุดไปบ้าง โปรดให้เจ้าพระยานิกรบดินทร์
 ที่สมุหนายก เป็นแม่กองปฏิสังขรณ์ทั้งพระวิหารและองค์พระพุทธรูปให้
 บริบูรณ์อย่างเก่า.

จังหวัดสมุทรสงคราม

๔๖ วัดอัมพวันเจติยาราม

วัดอัมพวัน ซึ่งสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทรงสร้างในเขตพระนิเวศน์สถานเดิมที่นั้นชำรุดชุกโชม พระบาทสมเด็จพระ ๖ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถทั้งหลัง แล้วสร้างศาลาโรงธรรมขึ้นข้างหน้าพระอารามหลัง ๑ แล้วพระราชทานนามว่า วัดอัมพวันเจติยาราม

จังหวัดเพชรบุรี

๔๗ วัดมหาสมณาราม

วัดมหาสมณ เป็นวัดโบราณอยู่ที่ไหล่เขามหาสมณ ซึ่งทรงเปลี่ยนนามว่าเขามหาสวรรค์นั้น เมื่อสร้างพระนครคีรี โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดมหาสมณใหม่ทั้งพระอาราม พระราชทานนามใหม่ว่า วัดมหาสมณาราม

๔๘ พระธาตุจอมเพชร

ที่บนยอดเขามหาสวรรค์ยอดกลาง เดิมมีพระเจดีย์สร้างไว้แต่โบราณองค์ ๑ โปรดให้ก่อหุ้มพระเจดีย์เกิมนั้นให้ใหญ่ขึ้นกว่าแต่ก่อนสูงเส้น ๑ แล้วทรงขนานนามว่าพระธาตุจอมเพชร

๔๙ พระสุทนต์เจดีย์

ที่บนยอดเขามหาสวรรค์ยอดใต้ โปรดให้สร้างพระเจดีย์ศิลาที่ยอดองค์ ๑ ทำศิลาเป็นซีก ๆ ไปจากเกาะสี่ซึงไปประกอบเป็นพระเจดีย์

ฐาน ๖ คอก สูง ๔ วา ๒ คอก ทรงขนานนามว่าพระสถูปเสถียรเจดีย์ แล้วสร้างพระวิหารโอบยั้งหน้าพระเจดีย์หลัง ๑ มีหอรบผนังอยู่ข้างหน้าวิหาร ซ้ายเข้าก่อวิหารลงมาสร้างศาลาและพระปรางค์เขมรอีกองค์ ๑

๕๐ ถ้ำเขาหลวง

ที่ถ้ำใหญ่เขาหลวงเมืองเพชรบุรี มีพระพุทธรูปสร้างไว้แต่โบราณ ย่าง โปรงให้แท่งถ้ำนั้นทำบันไดศิลาลงถ้ำได้อีกทาง ๑ โปรงให้สร้างพระพุทธรูปในถ้ำนั้น ทรงพระราชนิพนธ์ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อน ๆ ย่าง เป็นส่วนของพระองค์เองย่าง พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์แลเจ้าจอมฝ่ายในสร้างย่าง ตกแต่งงดงามทั้งถ้ำ

จังหวัดสงขลา

๕๑ พระเจดีย์บนยอดเขาดังกวน

ครั้งเสด็จประพาสเมืองสงขลาเมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒ เสด็จกลับแล้วโปรดให้พระยาสามภพพ่ายเป็นนายช่าง เจ้าพระยาสงขลา สังข์ เป็นแม่กองสร้างพระเจดีย์บนยอดเขาดังกวนริมเมืองสงขลาองค์ ๑ สูง ๘ วา ๓ คอก เป็นที่ระลึกในการที่เสด็จพระราชดำเนินนั้น

๕๒ พระพุทธรูปสำคัญที่ทรงสร้าง

๑ พระสัมพุทธพรวณีย์ ได้เวียนอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชีด้านตะวันออก พระพุทธรูปพระ





องค์ทรงพระราชดำริห์แบบอย่างสร้างขึ้นแต่ยังทรงผนวชเสด็จประทับ
อยู่ณวัดราชาธิวาส ในรัชกาลที่ ๓

๒ พระนิรันตราย ทรงสร้างสำหรับตั้งในจารพระราชพิธีองค์ ๓
(ไม่มีเรือนแก้ว) แล้วทรงสร้าง (อย่างมีเรือนแก้ว) พระราชทานไป
ประดิษฐานไว้ตามพระอารามหลวงฝ่ายธรรมยุติกาวัดละองค์ พระพุทธ
รูปนิรันตรายทรงพระราชดำริห์แบบอย่างพระพุทธลักษณะและครองผ้า
อย่างธรรมยุติกา เป็นต้นแบบแผนพระพุทธรูปซึ่งสร้างต่อมาในรัชกาลที่ ๕

พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง
ตามพระพุทธลักษณะและครองผ้าเป็นอย่างธรรมยุติกานั้น เกิมโปรดฯ
ให้ลงทำพระลานด้วยไม้ไผ่ แล้วบนประกอบ สมมติขนาดว่าเท่า
พระองค์พระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างขึ้นองค์ ๓ แล้วโปรดฯ ให้ถ่ายแบบ
ไปก่อขึ้นประดิษฐานไว้กลางพระอุโบสถาวัดที่ในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพ
วรารามองค์ ๓ ถึงปลายรัชกาลโปรดฯ ให้หล่อขึ้นอีกองค์ ๓ ยังไม่
ทันเชิญไปประดิษฐานที่ใดสิ้นรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสร้าง
วัดเทพศิรินทราวาส โปรดฯ ให้เชิญมาเป็นพระประธาน พระพุทธรูป
หล่อแบบเดียวกัน แต่ขนาดย่อมลงมา ทรงสร้างเป็นพระประธานใน
พระวิหารวัดมกุฏกษัตริยารามองค์ ๑ วัดโสมนัสวิหารองค์ ๑ วัด
เสนาสนารามณพระนครศรีอยุธยาองค์ ๑

โปรดฯ ให้จำลองพระพุทธสิหิงค์ขยายให้ใหญ่ขึ้น หล่อเป็นพระ
ประธานวัดราชประดิษฐ์องค์ ๑ ประดิษฐานไว้ที่ซุ้มจรนำพระปฐมเจดีย์
องค์ ๑ นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปขนาดย่อมทรงหล่ออีกหลายพระองค์

๕๓ เรือพระนั่ง

๑ ทรงสร้างเรืออนันตนาคราช ยาว ๔๖ เมตร กว้าง ๒.๐๕ เมตร
ศีรษะเป็นรูปนาคเจ็ดเศียรลำ ๓

๒ เรือเทวาจิวัตต์ เป็นเรือศรีประภอย ยาว ๕๐ เมตรเศียรลำ ๓

๓ เรือเสวยสวัสดิ์เกษมสุข เป็นเรือศรีประภอย ยาว ๕๐ เมตรลำ ๓

๔ เรือเพชรรัตนการวราย เป็นเรือศรีประภอย ยาว ๕๐.๐๕ เมตรลำ ๓

๕ เรือทวยเทพถวายกร เป็นเรือศรีประภอย ยาว ๓๖ เมตรลำ ๓

๖ เรือยอดไทรจักร เป็นเรือกราย ยาว ๕๓ เมตรลำ ๓

๗ เรือหลักไทรโลก เป็นเรือกราย ยาว ๕๐ เมตรเศียรลำ ๓

๕๔ เรือพระที่นั่งกลไฟ

๑ เรือพระที่นั่งขรรค์ราชวระเดช เป็นเรือ ๒ ปล่อง จักรข้าง
ยาว ๖๕.๖๓ เมตร กว้าง ๖.๐๘ เมตร มพน ๒ ชั้น ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖

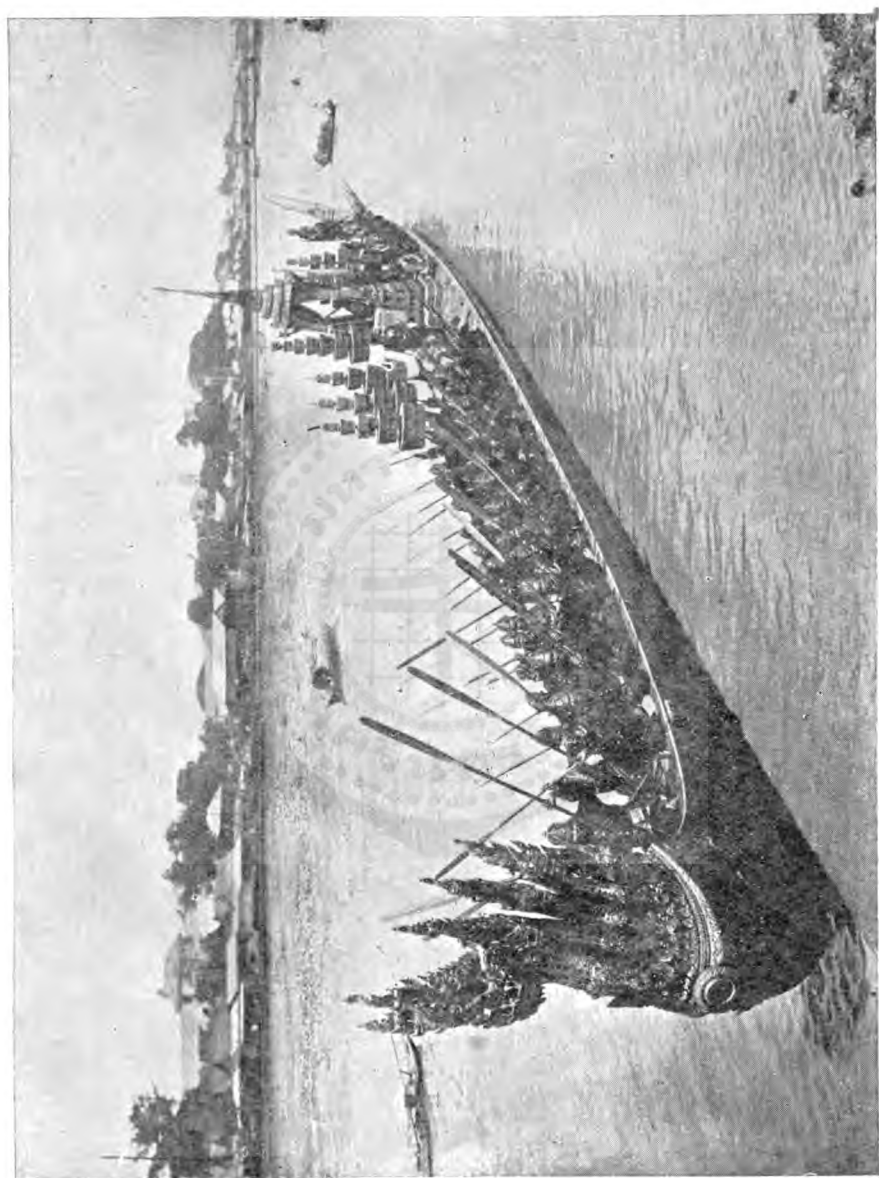
๒ เรือพระที่นั่งอัครศรีรัตนาลัน เป็นเรือพระที่นั่งรอง ยาว
๓๖.๕๗ เมตร กว้าง ๓.๙๖ เมตร ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ เอมปเรือ
นโปเลียนที่ ๓ ถวายเครื่องจักรเป็นราชบรรณาการ

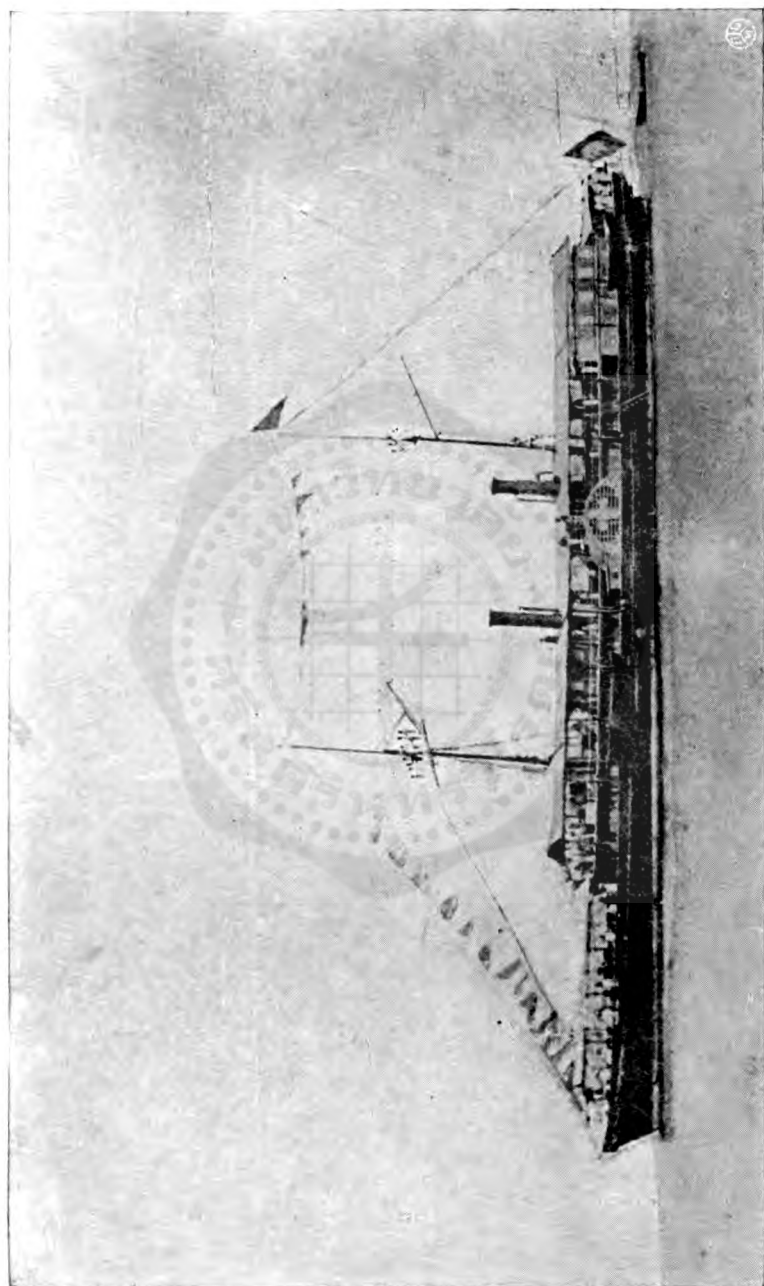
๓ เรือนทีเทพพิศา เป็นเรือพระประเทียบ ไม่ทราบกว้างยาว
ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗

๔ เรือมหาพิชัยเทพ เป็นเรือรบจักรท้าย ยาว ๓๖.๕๗ เมตร
กว้าง ๕.๔๘ เมตร มีปืนใหญ่ประจำเรือ ๗ กระบอก ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓
ตัวเรือเป็นหลัก

๓
เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช







๕ เรือเสฟยัสหายไม้ตรี เรือจักรข้างใช้ราชการ ยาว ๔๘.๗๖ เมตร กว้าง ๔.๕๗ เมตร เป็นเรือเหล็ก แวกใต้ไถ่อกไปรับราชทูตทรง ขลุ่ยชัย เข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้ายขึ้น ๓๓ ค่ำ ปรกาศศักราช พ.ศ. ๒๔๐๔ ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐

๖ เรือมณีนมขลา เป็นเรือจักรข้างพระที่นั่งทรงประพาสตามหัว เมืองในมณฑลต่าง ๆ กว้าง ๔.๕๗ เมตร ยาว ๓๕.๓๕ เมตร ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐

๗ เรือเทวสาราราม เป็นเรือพระที่นั่งรองจักรข้าง กว้าง ๓.๖๕ เมตร ยาว ๓๐.๔๘ เมตร ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒

๘ เรือสยามอรุณพล เป็นเรือจักรข้าง ยาว ๒๒.๘๖ เมตร กว้าง ๖.๐๘ เมตร เป็นเรือกลไฟลำแรกซึ่งใช้การได้ มีขึ้นในประเทศไทย สยาม ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘

๙ เรือเวหนชลเกษ เป็นเรือพระประเทียบ ไม่ทราบกว้างยาว ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘

๑๐ เรือระเทศกิจการ เป็นเรือนำเรือ ไม่ทราบกว้างยาว ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐

๑๑ เรือชลธารมารคมุข เป็นเรือนำเรือ ไม่ทราบกว้างยาว ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐

๑๒ เรือราญรักไพร เป็นเรือรบจักรท้าย กว้าง ๘.๘๓ เมตร ยาว ๕๔.๘๖ เมตร มีปืนใหญ่ประจำเรือ ๘ กระบอก ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒

๓๓ เรือศรีอยุธยาเศษ เป็นเรือรบจักรท้าย ยาว ๖๐.๘๖ เมตร กว้าง ๘.๒๒ เมตร มีปืนใหญ่ประจำเรือ ๘ กระบอก ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑

๓๔ เรือเวหาจักร ไม่ทราบกว้างยาวและ พ.ศ. ที่ต่อ เป็นเรือบรรทุกหนัก ๗๕๐๐ หาย พระราชสมภพด้วยวิธีบูรณะ (ขี้ม) ซ้อมาถวาย

๓๕ เรือประพาศอครสยาม ไม่ทราบกว้างยาวและ พ.ศ. ที่ต่อ เป็นเรือจักรข้างสำหรับใช้ราชการ

๓๖ เรือสงครามครุฑชิต เป็นเรือรบจักรท้าย ยาว ๓๐.๔๘ เมตร กว้าง ๖.๔๐ เมตร มีปืนใหญ่ประจำเรือ ๒ กระบอก ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

๓๗ เรือศักกสิทธาวุธ เป็นเรือรบ ต่อคู่กันกับเรือสงครามครุฑชิต จักรท้าย ยาว ๓๐.๔๘ เมตร กว้าง ๖.๐๙ เมตร มีปืนใหญ่ประจำเรือ ๒ กระบอก ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

๓๘ เรือสยามปัสตัมภ์ เป็นเรือรบ จักรท้าย กว้าง ๙.๕ เมตร ยาว ๖๐ เมตร ต่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐

๕๕ เครื่องราชอิสริยาภรณ์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์เช่นใช้ประทับเสื้อทกวนั้น แต่ก่อนยังห้ามในประเทศนี้ไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์สร้างขึ้น เครื่องราชอิสริยาภรณ์ซึ่งทรงสร้างนั้น มี ๔ อย่าง คือ

๑ การตราตำแหน่ง ทรงสร้างเมื่อรวมมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐ มีตราตราโอวาททรวงเป็นเครื่องหมาย และพระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการตรายศซึ่งตราราชสีห์ พระราชทานอิศรมหาเสนาบดี

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ทรงสร้างในรัชกาลที่ ๔

แถบบน (ซ้าย) ดาราตราไอรพต (ขวา) ดารานพรัตน์

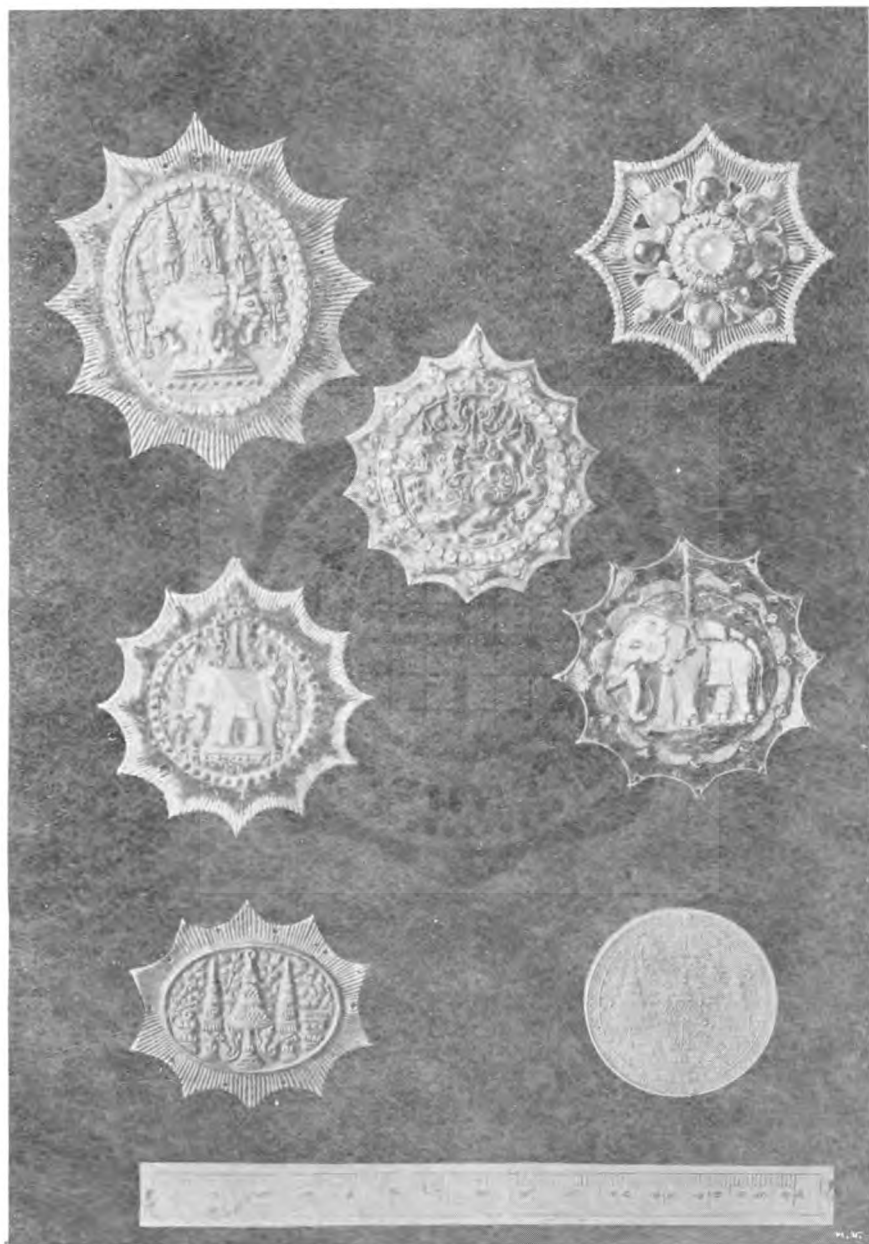
ดวงกลางตราพระราชสีห์

แถบที่ ๒ ดาราช้างเผือก (ซ้าย) สำหรับพระราชทานคนไทย

(ขวา) สำหรับพระราชทานชาวต่างประเทศ

แถบล่าง (ซ้าย) ดาราพระมหามงกุฏ

(ขวา) เหรียญเฉลิมพระชนมพรรษา



๒ การานพรตน์ ทรงสร้างเมือรวบมะเมียบ พ.ศ. ๒๔๐๑ ซึ่ง
เป็นต้นเค้าของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ นพรตน์ราชวรภรณ์ บคน

๓ การาช้างเผือก ทรงสร้างเมือรวบระกา พ.ศ. ๒๔๐๔ สำหรับ
พระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบ ว่าตามตัวอย่างซึ่งยังปรากฏอยู่
ดูเหมือนจะจัดเป็น ๔ ชั้น คือ

ชั้นพิเศษ ทำด้วยทองคำลงยาราชาวดีประดับเพชรพลอย

ชั้นที่ ๑ ทำด้วยทองคำลงยาราชาวดี

ชั้นที่ ๒ ทำด้วยทองคำล้วน

ชั้นที่ ๓ ทำด้วยทองคำ แต่ตัวข้างเป็นเงิน

การাত্রาช้างเผือกนั้น ยังทำลายผิดกันเป็น ๒ อย่าง ถ้าพระ
ราชทานไทย บนหลังช้างสลักลายรูปพระมหามงกุฏ ถ้าพระราชทาน
ชาวต่างประเทศ บนหลังช้างจำหลักลายเป็นเสาชิง การাত্রาช้าง
เผือกนั้นเป็นต้นเค้าของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกในปัจจุบันนี้

๔ การাত্রาพระมหามงกุฏ สันนิษฐานว่าสร้างเมือคราวเดียวกับ
การাত্রาช้างเผือก จัดเป็น ๒ ชั้น

ชั้นที่ ๑ ทำด้วยทองคำลงยาราชาวดี

ชั้นที่ ๒ ทำด้วยทองคำล้วน

เดิมสำหรับพระราชทานฝ่ายใน มาภายหลังพระราชทานฝ่ายหน้า
ด้วย (เจ้าพระยาไทร อหะหมัด ได้พระราชทาน มีความปรากฏอยู่ใน
พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทอด
พระเนตรเห็นเมือเสด็จเมืองไทรบุรี เมือ ร.ศ. ๓๐๘)

อนึ่งเมื่อขัณฑ พ.ศ. ๒๔๐๗ มีการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
 ครบ ๖๐ ปีบริบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 สร้างเหรียญตราพระมหามงกุฎ เป็นเหรียญทองคำอย่าง ๑ เหรียญเงิน
 อย่าง ๑ พระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ และพระราชทาน
 พระบรมราชานุญาตให้ใช้เหรียญนั้นเป็นเครื่องประดับได้ดั่งเครื่องราช
 อิสริยาภรณ์ด้วย จึงนับว่าเป็นเหรียญเครื่องราชอิสริยาภรณ์อีกอย่างหนึ่ง



